

HÊVÎ

KOVARA ÇANDÎYA GÎŞTÎ

\$ 6 (Etranger)

HEJMAR 2/GULAN 1984

40 FF

ESPOIR

HÊVÎ

Revue culturelle kurde

No 2 - Mai 1984

Prix : 40 FF

Directeur de la publication : Helkewt Hekim

Réalisation : Joséfa Bertolino, Ali Bucak et Mohamad Hassan

Collaborateurs : Ibrahim AHMED (Angleterre), Rojen BARNAS (Suède), Ferat CEWERÎ (Suède), Dr. Kemal FUAD (Berlin), Dr. Cemşîd HEYDERÎ (Suède), KENDAL (France), MALMISANIJ (France), Simko NAKAM (France), Ferhad ŞAKELÎ (Suède), Hesên SEYF (France), ZILFÎ (Berlin).

SOMMAIRE

- A la mémoire de Tewfîq Wehbi - <i>Joyce Blau</i>	13
- Souvenirs d'Ihsan Nouri Pacha sur la révolte kurde d'Agri (1927-1930)	17
- Quelques problèmes de la linguistique kurde - <i>F. Şakelî</i>	29
- Notes sur le poète Batêyî - <i>R. Barnas</i>	35
- La légende de Bineşa Narin et Cembeliyê Hekkarê - <i>recueillie par Roger Lescot</i>	39
- L'assemblée des prophètes (nouvelle) - <i>Ş. Soreklî</i>	55
- Poèmes inédits - <i>O. Sebrî, R. Simo, Cankurd, Rêzan, E.S. Seydo</i>	61
- Publications récentes	67

EN KURDE DUMİLÎ

- Le poème de la naissance «Mewlûd», en dumilî - <i>C. Bedirxan</i>	77
- Variantes dialectales en dumilî - <i>Malmisanij</i>	86
- Le village de Michaël - <i>Ali Kiliç</i>	107
- Le Folklore dumilî - <i>Zilfî</i>	109

EN KURDE MÉRIDIONAL

- Hommage à Tewfîq Wehbi - <i>Ali Kemal, Dr. Kemal Fuad, Hawar</i>	198
- Le symbolisme et Rimbaud - <i>Simko Nakam</i>	180
- Etude sur la nouvelle kurde - <i>Dr. Cemşîd Heyderî</i>	156
- A propos de la fondation de Suleymaniyê - <i>Helkewt Hekim</i>	137
- La peinture kurde	128

La revue Hêvî (Espoir) est une publication bi-annuelle de l'Institut Kurde. Elle est ouverte à tous les courants de la vie culturelle kurde.

Les textes publiés n'engagent que la responsabilité de leur auteur.

Pour toute correspondance, écrire à : Institut Kurde de Paris, 106, rue La Fayette, 75010 PARIS – FRANCE. Tél : 824 64 64.

HÊVÎ

KOVARA ÇANDÎYA GIŞTÎ

HEJMAR 2/GULAN 1984

Imprimé en France
Copyright INSTITUT KURDE
1984
No ISSN 0761 - 1242
Imp. T.I.P.E.
11-13 rue Progrès 93100 Montreuil
Tél.: 859 18 86

**Kurmanc di dewleta dinê da
Aya bi çi wechî mane mehrûm ?
Bîlcimle ji bo çi bûne mehkûm ?**

Ehmedê Xani (sedsala XVII)

SERECEM

KURMANCÎ

- Ji «Hêvî» yê re name 8
- Biranîna Tewfiq Wehbî - *Joyce Blau* 13

BELGE

- Biranînên Ihsan Nûri Paşa 17

ZIMAN Û EDEBIYAT

- Çend aliyên rewşa zimanê kurdî - *Ferhad Şakeli* 29
- Li ser Batêyî çend gotin - *Rojen Barnas* 35
- Binevşa Narîn û Cembeliyê Hekkarê 39
- Civata Pêxemberan - *Şahîné Sorekli* 55

HELBEST

- Ziman - *Osman Sebrî* 61
- Biyanî - *Reşid Simo* 62
- Welatê zayînên teze - *Cankurd* 64
- Vî pesani - *Rêzan* 65
- Hevala min - *Emîn S. Seydo* 66

- PIRTÛKÊN NÛ 67

DUMILÎ

- Zarê dumilî û mewlûda Usman Efendî - <i>Celedat Bedirxan</i>	77
- Dimilkî miyan di ciyaya vatişan - <i>Malmîsanîj</i>	86
- Ay wext - <i>Heyder</i>	104
- Bêri - <i>Malmîsanîj</i>	105
- Dewa mixeyli de - <i>Alî Kiliç</i>	107
- Folklorê Kurdî ebe zarava dimilkî II - <i>Zilfi</i>	109

KURMANCIYA XWARÊ

- Namey hawrêyan	203
- Mamosta Tewfîq Wehbî koçi diwayî kird	198
- Bîrewerî - <i>Alî Kemal</i>	196
- Be boney koçi diwayî Mamosta Tewfîq Wehbiyewe - <i>Dr Kemal Fuad</i>	192
- Bo koçi diwayî Mamosta Tewfîq Wehbî - <i>Hawar</i>	184
- Sembolîzm û Rimbaud - <i>Simko Nakam</i>	180
- Roşnayî û tişk, serinc û rexne le lêkolînewey çîroki kurdî le Iraq da - <i>Dr Cemşîd Heyderî</i>	156
- Çend serincêkî seretayî derbarey dirustbûnî şarî <i>Silêmanî - Helkewt Hekim</i>	137
- Pişangay tabloy kurdî	128

Hejmara pêşîna kovara «Hêvî» bala gelek xwendayên kurd kişand. Ji çar aliyên dinê, ji Kaliforniya ta Taşkentê, ji Swêd ta Erebistana Siûdî, Hindistan û Awistraliya, ji welêt, hejmareke bilinda welatîyên me şabûna xwe, pîroziyên xwe bi me dan zanîn, hêvî û xweziyên xwe diyar kirin, pêşvebirin û geşandina vê xebatê xwastin.

Ev bal û piştîvaniya dilgerm ji bo hevkarên «Hêvî» yê zehf giranbiha û binerx in. Em ji hemîyan re spasîyên xwe pêşkêş dikin û emê hewl bidin ku her hejmara kovarê ji ya berê dewlementir û têrkertir be.

Piraniya xwendevanan dixwazin ku «Hêvî» qet nebe ji sê mehan carekê derkeve. Ev daxwaz ji me re gelek li cî xuya ye, lê mixabin, bi derbekê pêkanîna wê hêsa nîne. Kovareke weka «Hêvî» yê ji bo jîndariya xwe hewcê du hezar kiriyarên bi pergal û mintezem e. Em ji bîr nekin ku libên ji Kurdistan re an ji Kurdên welatê sosyalîst re şandî bê dirav diçin. Kengî Kurdên rûniştevanên welatên din alîkarî bikin û du hezar kiriyar peyda kin ewê «Hêvî» dikaribe ji sê mehan, heta ji du mehan carek derkeve, bibe cîgehê diyaloga edebîya Kurdên her aliyên Kurdistanê. «Bi xweziya dest nagihê baqê qezîyan» gotine pêşîyên me. Divê ku hevalên dilxwaz, bi mesûliyet û berpirsiyarî, milê xwe hildin, alîkariya me bikin.

Li Awrûpa Rojava qasî nîv milyon Kurd hene ; hejmara wan ji ya çend dewletên Awrûpayê yên xwedî serxwebûn, hikûmat û sefaret (Islanda, Malta, Luksembûrg, hwd ...) zêdetir e. Roja ku ew xwedî li parastin û pêşvebirina çanda kurdî derkevin, di hoyên azadiya Awrûpa de kirina pir tiştan mimkin dibe. Em ji bîr nekin ku hin cemaetên bê dewlet ên ku ji Kurda kêmtirin îro bi zimanê xwe rojnamên rojê û kovaran dertînin, xwendegah û çapxanên wan hene. Paşdamayîn, şerpezetî û parekendeyî sernivîsa timîdoma gelê kurd nîne. Divê ku xwendayên kurd, welatparêzên kurd li hêviyê nebin ku ewê hinên din van karên çandîyên bingehî bibin serî, an «kengî şoreş biser ket ewê her pirs helbibe». Di şerê çandî de cih girtin, bîrûbaweriyên wan her çî dibin, erk û wezîfa her Kurdê welatparêz e. Û ev erk bi xwendin, belavkirin û alîkariya çapa kurdî dest pê dike.

Hin heval ji mêj ve bi dilsozî alîkariya vê xebatê dikin, tê de bêşdar in. Em ji hemû welatîyên me yên ku dixwazin erka xwe ya bingehî û minimum li hemberî gelê kurd û çanda wî bicîh bînin dibêjin : dergêhên hevkarî û xizmetê ji hemûyan re vekirî ne.

HÊVÎ

ji HÊVÎ yê re name

Emê di her hejmeta «Hêvî» yê de çend ji nameyên ku li ser nivîsarên hejmarên berê hatine şandin derêxin. Ev rûpel ne tenê ji welamên (mesajên) piroziyê re lê ji rexne, xwestek û şîretan re jî vekirî ne.

Nameya Seydayê Osman Sebrî (Sûriye)

... Herçî ez bi xwe heya ku hebim kir û tevgera min, bi her awayî ji hevkarîya we û bendewariya kovara Hêvî yê ra ye. Di nav vê nameyê da helbesteyekî û rexneyên xwe derheqê biryara we da ji kovara Hêvî ra dişînim. Kama min di rexneyê da ew e ku kêmanî xebata we da nemîne û mecaleke xurt bi pêşkevin. Di çav gel û biyaniyan da bigihên warekî bilînd. Çi tiştê ji bo Enstîtu û Hêvî ji min bête xwestin bi dilûcan dê ji bo pêkanîna daxwaza we xwe biwestînim (...)

Tevî vê namê Seyda rexneya xwe şandiye. Va ye menhûya (metna) wê ya temamî ...

ÇEND REXNE JI KALEMÊREKÎ KURD

Dixwazim biryara ku Enstîtuyê derheqê elîfbê da girtî û hin tiştên din rexne bikim. Hêvîkar im ku rexneyên min hevalan dilgir nekin û li rexneyên min hûr bin, ka çiqas der hin rastiyan didin ber çavan.

1 - Di warê elîfbêya kurdî da min biryara we di hejmeta Hêvî ya pêşin da xwend. Tevî ku bi durustîya biryarê ne bawer im ji, ji îro bi şûnda di nivîsanên xwe da dê bi

biryara Enstîtuyê bême girêdan û jê dernakevim. Ji ber ku ziman ne yê min tenê ye, lê zimanê neteweyê kurd e. Ne heqê kîjan Kurdî ye ku bi serê xwe di zimanê gel da tiştêkî kêman zêde bike. Ev yeka han karê komel û civatên zanistî ye, ku li pêşberî gel berpirsiyar in. Karê me yek-kesan ew e ku zanin û baweriya xwe bidin ber çavên komel û civatên berpirsiyar. Gava gotina me nehat bihîstin, divê em bawer bin ku bi karê xwe rabûn û ji berpisiyariyê bi dûr ketin.

2 - Hûn di biryara xwe da dibêjin : di pêşende da gava gel xwe hewceyî van tîpan dît dikare têxe nav elîfbê. Ziman bi elîfbê tête nivîsin, gava em vê bihêlin ji gel ra, ma karê we di vê navê da çi ye ? Îro himê ziman têye danîn, ji îro bi şûnda çi xebat bibe dê li ser himê ku hûn datînin bête daçikandin. Heke himê we daniye rast be dê rast bimîne, na gava xwar be dê xwar bimîne. Ez pîrr hêvîkar bûm ku hûn neketana şaşîya ku Mistefa Kemal di warê elîfbêya tirkî da ketê. Ji ber kêmanîya elîfbêya tirkî dema dixwazim bêjeyek fîransîzî, îngîlîzî an almanî binivîsin ji ber kêmanîya di elîfbê da bi elîfbeyên wan welatan dinivîsin. Ji lewra nivîsevanê tirk ji bo bikare wê bêjeyê herwekî di wan zîmanan da bilêv dibe binivîse, divê elîfbêya wan hersê mîletan binase, an na bêjeya biyanî herwekî divê nayête nivîsin. Dîl dixwest ku hûn neketana şaşîya ku Mistefa Kemal ketibûyê, lê mixabin we jî da ser şopa wî.

3 - Gava em binin dengên ku di elifbêyên firansîzî, îngilîzî, almanî da bi 2 an 3 awayan tên nivîsîn bidin ber çavan, elifbêyên wan ji 37 tîpan (ango dengan) ne kêmtr in. Ma holê xweş e, an ji her dengêkî ra tîpek ?

4 - Di cihanê da hê kesî ne ditiye ku neteweyek çar tîpên ku di zimanê wî da hene berde an baveje. Ev yeka han iro we kiri. Jê pêve du tîpên ku di elifbêya Celadet da hî, x berdidin ! Ma kî dikare bêje ku ew herdu deng di elifbêya kurdî da ninin ?

5 - Hûn di biryara xwe da dibêjin me elifbêya latînî qebûl kiriye. Ev gotin ne di cihê xwe da ye. A rast me tîpên latînî ji bo nivîsandina zimanê xwe bijartîye, ne elifbêya wan. Elifbê dengên ku di zimane-kî da hene. Herçî tîp, durv (şekil) ê ku ew deng pê tene nivîsîn. Elifbêyên her neteweyî bi awakî ne, ango goreyî dengên ku di zimanên wan da hene. Elifbêya kurdî ji divê goreyî dengên ku di hemî zaravayên Kurdan da hene, ne goreyî zimanê latînî.

6 - Hûn di biryara xwe da dibêjin : em ji bo , ş gelek dijwariyan dibinin. Celadet Bedîrxan mirovekî bi serê xwe bû, gava bi heyîna wan û tîpên hî, x di zimanê kurdî da bawer bû ew tîp dane çêkirin. Hûn komelek ku berpirsiyariya ziman digrin ser xwe û dixwazine pirtûkan bidin çapkirin, ma hûn nikarin çend tîpan bidin çêkirin ? A rast ew e ku hûn dixwazin tîpên ku zimanê we pê bê nivîsîn li herderê hebin û hûn pêra newestî.

7 - Zaravayê kurmançî firehtirê zaravayên zimanê kurdî ye û nivê Kurdan pê dipeyive. Lê ji bextereşîya me em Kurmanç digel zaravayê xwe bendewar nebûne û bi şûnda maye. Herçî zaravayê Soranî bi xebata zana nivîsevanên wan gelekî bi pêş ketiye. Hûn tinine di kovara Hêvî da 60 rûpelî didine zaravayê Kurmançî û 120 rûpelan didine zaravayê Soranî ! Nizanim ev kira han çiqasder di cihê xwe da ye ? Divê para zaravayê Kurmançî duqatî yê Soranî be, ji ber ku Kurmançî pirr bi şûnda maye.

8 - Di nivîsanên xwe da hûn ji zaravayê soranî ra kurmançîya xwarê dibêjine. Ev binavkirin ne di cihê xwe da ye. Kurmançî ew zaravayê ku tîpa j tê da ye. Di zaravayê soranî da j nînc. Bingehê wê bêjeyê ev e :

kurd man j ango «mîrovê kurd ku bi J dipeyive ; «Lê ji bo sivikpeyvîne c xistine cihê j. Li nik me bi zaravayê soranî ra kurdeke digotin. Sedema wê, soranî tîpa k tîxîn dawîya gelek bêjeyan. Em dikarin ji Kurdên xwarê ra Soranî an Kurdeke bêjin, lê ne Kurmanç.

- Di bin navê kovara Hêvî da holê nivîsinê rastir dibînin :

HÊVÎ

Kovara çand a tevayî

Digel pîrozî û dûmkirinek hêja ji kovara me ya kurdî ra.

(Me divê, bi kurtî, ditinên xwe li ser rexneyên Seyda pêşkêş kin.

1) *Alfabeyek ku bersîva bilêvkirina bêjeyên hemû zimanan bide, mixabin, heta niha li tu cîyekî ne hatiye îcad kirin û em nizanin gelo pêkanîna tîpêkî wisa mimkin e an na. Alfabeya fonetîka navnetewî bi xwe ancax bi kêrî bilêvkirina zimanên awrûpayî tê, bersîva zimanên sami, asyayî (çînî, vietnamî, hwd ...) û afrikayî nade. Ku em çend tîp bi ser alfabe ya kurdî ve zêde kin da ku ew bersîva bilêvkirina fransîzî, îngilîzî û almanî bide, ewê ew alfabe disa têrî bilêvkirina zimanên girîngên wekî rûsî, çînî yewnanî neke.*

Lewra di vî wari de, amanc çêkirina alfabekek hêsa ji bo hewcedariyên zimanê kurdî ye.

2) *Di alfabe ya fransîzî û îngilîzî de 26 tîp hene. Lê ji bo nivîsandina hin gotinên ku ji zimanên wekî erebî an yewnanî hatine stendin du an sê tîpan gihandine hev, bilêvkirineke nû dane wan. Mesela di fransîzî de dengên kurdîyên c, ç, x, q bi awayê jêrin tên nivîsîn :*

c : dj   ç : tch

x : kh   q : gh

Lê ji bo bilêvkirina hin dengên rûsî an çînî ne alfaba fransîzî, ne ya îngilîzî bersîv nadin.

Di kurdî de ji ji bo nivîsîna hin gotinên ku ji erebî hatine stendin bikaranîna hî û x yên Mir Celadet pêketî ye, dev ji wan nayê berdan. Lê di alfaba Hawarê de jî bikaranîna wan îxtiyarî bû.

3) *Gotina Seyda ye : ya rastî ev e ku mirov bêje alfabe ya kurdî bi tîpên latînî, ne ku*

alfabeya latîni.

4) Gava ku em dibêjin ku bikaranina hin nîşanên wekî $\hat{u}$ û $\$$ di aliyê pratîk de dijwariyan peyda dike, em qala dijwariyên xwe, yê Enstituyê nakin. Ji bo me bi λ we, di hoyên welatekî wekî Fransa de, mirov dikare tip û nîşanên ku dixwaze bide çêkirin. Lê ku em belavbûna nivisandina kurdî bixwazin, ku em hêvî bikin ku çapxaneyên kurdî li gelek ciyan bînin danîn, me divê pirsên teknîk û teknoloji yê ji bir nekin.

5) Hêçî pêwistiya pêşvebirina kurmanci, em bê guman sedî sed bi Seyda ra ne û di vê rê de tiştê ku bi me biqede emê pêk bînin. Lê ev xebata han xebateke dûr û dirêj e, ya salan e.)

* *

*

... Zor spas dikim ji bo kovara «Hêvî». Yekem car paş maweyekê dûr, em dikarin bi zimanê xwe pirtûk bixwînin. Hêviya min ev e ku ji her hejmarê ji me re verê kin, çûnke hevalên me yê kurd ên vir jê kelk bigrin, istifade bikin. Serkewti û serfiraz bin.

Brayê we Mustefa A.
Bhopal, Hindistan

* *

*

... Ez bi kovara «Hêvî» gelek kêfxweş û dil şad bûm. Di aliyê çapkirinê da gelek sipehi û di aliyê naveroka xwe da ji tîr tije ye û bi zimanek rast hatiye dagirtin.

Lê ji ber ku «Hêvî» kovara Enstituya Kurdî ye û ji her Kurdê ku destê wî pêniş digre ra wê bibe sipartek, ew çend şaşiyên biçûkên ku di warê ziman da tê

xuya dikin, jê ra dibin kêmasî. Ew şaşiyên ku min li gor zanîna xwe tê de ditîne ev in :

Rûpel 17, rêz 9-10 : «Em ji hemû welatiyên xwe hêvî dikin ku di vî warî de berpirsiyariya xwe ji bir me kin».

Rûpel 18, rêz 10-11 : «Di vê navê de ji hemû nivîskarên kurd tika dikin : em heryek di tenga xwe de gotinên nû çê mekin».

Diviya bû di şûna «ji bir me kin» da ji bir nekin û di şûna «em heryek di tenga xwe de gotinên nû çê mekin» da çê nekin bata nivîsin. Lewra di baweriya min da «me» ya neyîniyê tenê û tenê di fermana hezîr û yekser da tê bikaranîn.

Di rûpela 29 da gelo çima şûna «mezintirîn» da mezintirînê natiye nivîsandin. An ev şaşiyên çapê ne ?

Bi daxwaza serfiraziyê silav û hezkirinên xwe pêşkêş dikim.

Zinar Şîro
Swêd.

(Neyîniya fermanê ji bo kesê duwemîn timî bi me çê dibe. Her wekî :

ketin :

Bikeve Mekeve
Bikevin Mekevin

dîtin :

Bibine Mebine
Bibinin Mebinin

Ji bo kesên din bi ne çê dibe. Misal:

Bila nekeve (kesê 3a), Bila nekevin (kesên 3a). Lê di zimanê peyvandinê de, pir car ev teşê tîkel dibin û em ji hevalê hemberê xwe re di şûna mekeve de nekeve dibêjin.

Heçî rûpela 29, meremê bi du awayan gotin mimkin e :

a) Mezintirîn helbestvanê tirk
b) Mezintirînê helbestvanên tirk)

XEBATÊN ENSTITUYA KURDÎ

Derveyî lêgerîn û xebatên zanistî, Enstîtu bi nivîsin, çapkirin û belav kirina kitêb, ferheng, kovar, kaset û sêlikên mûsiqî û filmên bi zimanê kurdî, an li ser Kurdan bili dibe.

Di milê din de, Enstîtu her vîne (texlît) belge, kitêb, arşiv, foto, diyapozîtiv, kaset û filmên kurdî û li ser Kurdan dicivîne, li pêmahiya (mîrasa) çandîya gelê kurd xweyî derdikeve, dixwaze wê ji windabûnê xelas ke.

Li Enstîtuyê wisa jî fêrên (dersên) ziman û mûsiqî, konferansên nasîna Kurdan, raberî û pişangeyên hinerî tén pêk anin.

KOVAR

Ji bil «Hêvi» yê, Enstîtu kovarên jêrîn ji çap dîke :

- **Bultena peywendî û agahdariyê** : ji du mehan carekê bi zimanên almanî, fransîzî, îngilîzî, îspanyolî, îtalyanî, kurdî û tirkî dertê. Her hejmareke bultenê dora çil rûpela ye, agahdarî û xeberên karên Enstîtuyê û bendên ku di çapa awrûpayî de li ser pîrsa kurdî derketine dide, dixwaze doza gelê kurd bi cihanê baştir bide nasîn.

Kiriyariya salewextî : 12 dollar

- **MIZGÎN** : kovareke bi kurdî û almanî ye, ji du mehan carekê li Bonnê bi hevkarîya Enstîtuya Kurdî (şaxê Almanî) û Xaça Sora Almanî derdikeve. Ev kovar bi giranî li ser pîrsên jiyana rojane (saxî, xwendin, hwd ...) yên karkerên kurdên Almanî ye.

Bihayê hejmarê : 3 dollar

- **STUDIA KURDICA** : Malbenda Lêgerîn a Enstîtuyê vê kovara zanistî ji bo ronakbirên gelên cîranên Kurdan ji sale 2 caran derdixe.

Hejmara pêşîna kovarê di çile ya 1984 de bi erebî û farisî derketiye. 128 rûpel e. Êwê ji hejmara 2 pê ve beşeke tirkî ji hebe.

Kiriyariya salewextî : 12 dollar.

VIDEO

Enstîtu ewê di 1984 de bi zimanê kurdî 5 filmên video çê ke. Filma pêşî «Dengê Kurdistanê» (62 deqîqe), bi sistemên VHS (PAL û SECAM) û Betamax (PAL û SECAM) derketiye.

Biha : 30 dollar

KASET

Ewê Enstîtu di 1984 de dora 20 kasetên mûsiqiya kurdî derine. Ji niha ve 8 ji wan derketine. Her yek saetek dom dîke û 4,5 dollar e.

Enstîtu derveyî weşanên xwe her çûre kitêb, kaset û sêlikên bi zimani kurdî an li ser Kurdan di gelek welatên Awrûpa, Amerîka, Rohelata Navîn û Awîstralayê de belav dîke.

Hun dikarin ji me lista weşanên frotinê bixwazin.

Ji bo agahdariya zêde kerem kin werin Enstîtuyê an ji me re binivîsin.

alîkari ji bo ferhenga kurdî - fransizî

Enstîtu ferhengeke kurdî - fransizî çêdike. Ev xebat karên ku Kamuran A. Bedirxan di sî salên dawînen jiyana xwe de pêk anî bû didomîne û temam dike. Ta niha qasî 55 000 gotin hatine berhev kirin û wergerandina fransizîya gotînen ku bi tipên A, B, C dest pê dikin qediyaye, tîpa D jî di ber qedandinê de ye.

Ev ferheng ewê mezintirîn û firehtirîn ferhenga zimanê kurdî be û dixwaze, qet ne be, piraniya mezina dewlemendiyên zimanê me diyar bike. Piştî çapa wê ya fransizî, ewê çapên bi zimanên din (tirkî, almanî, inglizî, erebî, farisî) bèn amade kirin.

Ziman malê hemû Kurdan e. Wekî derya ye, kûr û fireh e. Çi şivan, çi gavan, çi koçer, çi cotkar, çi dengbêj, çi nivîskar, her welatîkî me wekî masiyan di nav vê deryayê de mezin bûye û jê parekê stendiye. Enstîtu di xebata xwe de hewcê zanîn û alîkariya hemû welatîyên me yên bixîret e. Em dixwazin ku kevîrê her Kurdekî dilsoz di vê avahiya giştî de hebe. Kerem kin, navên giya û daran, ên hêşinatî û meywan, ên rawir û teyran, ên haletên kar an gotînen ku hun bawer dikin nadir û kêmditî ne ji me re bişînin. Ku dikaribin her gotinekê piçek izah kin an wergerandina wê bi zimanê ku hun pê çêtir dizanin li kêleka wê deynin baştir dibe. Heçî navê giya û daran, heta dikaribin diyar bikin bejna wan çend bilind e, li ku hêşîn dibin (di erdên avî an bejî de, li devên çema an li çolan), berên wan çawan in, çi reng in, çi qas gir in, tîn xwarin an na, tama wan çawa ye ? Ku dikaribin pelek ji darê an ji berê wê, an wêne (resm) yê giya an teyr bişînin hê jî çêtir dibe. Tikaya dawîn : ji bîr me kin di nameya xwe de bêjin hun ji kîjan bajar an navçeya Kurdistanê ne.

Ji niha ve, spasên germîn ji bo alîkariya we.

* * * *

Nameyan li ser navnîsana jêrin bişînin : Ferhenga Kurdî, Institut Kurde de Paris, 106, rue La Fayette, 75010 PARIS, FRANCE.

BÎRANÎNA TEWFÎQ WEHBÎ

Joyce BLAU

Mamosta Tewfîq Wehbî roja 5-1-1984 li Londonê çû rehma. Di vê hejmara xwe de «HÊVÎ», bi kurmançî û bi kurmançiya xwarê jiyana zaneyê me yê navdar, Himdarê Şerefê ê Enstîtuya Kurdî, bi bîr tîne. Benda jêrîn Dr. Joyce Blau, mamosteya zimanê kurdî li Zanîngeha Parisê nivîsiye.

Jiyana welatparêz û zaneyê kurdê binavûdeng Tewfîq Wehbî bi dîroka Iraqê ve xurt girêdayî ye.

Tewfîq Wehbî di sala 1891 de li Şwartê, di navçeya Sileymaniyê, di maleke dewlemend de hatiye dinê. Ev navçe wê heyamê di bin destê Împaratoriya Osmanî de bû û dema reştirîna dîroka xwe dijî. Sultan Ebdul Hemîd ê Sor li ser text bû û bi hêviya ku ewê Islam dikaribe împaratoriye ji jihevketin û hilweşandinê bifilitinê siyaseteke pan-îslamî dimeşand. Di warê aborî (ekonomîk) de împaratorî şerpeze bû û tenê bi saya alîkariya dewletên awrûpayî li piyan dima. Ew dewlet jî, di gerewa alîkariya xwe, dest danî bûn ser hatinên û bêşên osmanîyan. Di fetlaneka sedsalê de, pêşveçûna sermayedariyê li Awrûpa û li Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê gihîştî bû gehîneka (qonaxa) emperyalîzmê : Rohelat ku ta wê demê bêtirî bazarek bû ji bo sermaye û frotîşkên awrûpayî berebere dibû kolonî. Britanî çav berdidin navçeya Iraqê ku li ser rîya Hindîstanê ye.

Bajarê Sileymaniyê giringiya xwe ji karxaneyên xwe yê çek û silah dikişand. Di dawîya sedsala dawîn de li wir qet nebe sed û pêncî çekxane û çêkerên navdarên çekan hebûn. Çekên ku wan çê dikir li her du aliyên sînorên tirk û îranî kiryo xan didîtin. Li Sileymaniyê «intelligentsia» yeke kurdî peyda bû bû ku ewê di vejîna edebiyata kurdî de roleke giran bileyze.

Dêûbavê Tewfîq Wehbî wî dişînin idadiya leşkeriya osmanî a Bexdayê. Di 1908 de, Tewfîq, di 17 saliya xwe de, xwendina xwe diqedîne û di 1911 de wî dişînin Arnawutîstanê, ku di ordiya osmanî de şerê welatparêzên arnawut bike. Ew wisa jî di 1911-1912 de li dijî Italyayê şer dike. Tirkîye, ku di wê navê de rejîma xwe guherti bû, ji mexlûbiyeteke diçû ya din. Gava ku Şerê Cihanê diteqe, Împaratoriya Osmanî sefên Almaniyê heldibijêre. Almanya, bi gelemperî, di perçiqandina hereketên neteweyiyên kurdî de alîkariya osmani-

ya kiri bû û xwe wekî piştîvanê yekîtiya imparatoriya osmanî nişan da bû. Serokên tirk bi serketina Almanan û xasme bi maxlûbiyeta Rusya Çarî, dijminê wanê timî, bawer bûn û dixwestin, bi saya şer, milkên ku winda kiri bûn ji nû ve bi dest xî, meznahiya borî ya Imparatoriya xwe vejînin. Şerê Rûs û Osmanî çibigre bi temamî li Kurdistanê derbas bû û ji bo gelê kurd mirin, malwêranî, xelayî anî, mûsîbeteke mezin bû.

Hê di 1916 de, Dewletên Hevalbend Imparatoriye di nav hev de par ve kiri bûn. Ewê Mezopotamiya bigihîşt a Ingilîstanê, wilayê Mûsilê bi keta bin destê Fransayê. Piştî maxlûbiyeta xwe, Imparatoriya Osmanî mecbûr ma di payîza 1918 de mutareka Moudrosê, ku ji bo wê yekcar xirab bû, imza kir.

Peymana Aştîyê ku di 10 tebaxa 1920 de bi Tirkîyê re hate imza kirin ji bo Kurda naskirina navneteweyî ya mafê wan ê serxwebûna millî dianî. Bûyerên piştî vê peymanê qewimî pîrsa kurdî nizimandin pîrsa sernivîşt a Kurdên wilayê Mûsilê.

Tevgera neteweyî ya kurdî di navçeya Iraqê de bi gelemperî diji-tirk bû û ji Ingilîzan, hêviya danîna dewleteka kurda serbixwe dikirin. Navenda (merkeza), wê tevgerê jî tam li navçeya Sileymaniyê bû. Siyaset a ingilîz dixwest, di gehîneka pêşîn de, Iraqê jî Imparatoriya Osmanî veqetîne. Wadê dijîhev hatin dayîn ji neteweparêzên ereb û kurd re. Ewan wisa jî pişt a serokên Kurdên dilxwazên Ingilîz girt. Ingilîzan di nav van serokan de Şêx Mahmûd Barzincî helbijartin. Şêx Mahmûd serekeşîrek nîfûzdar û yek ji mezinên Tarîqeta bihikm a Qadiriya bû û serokên kurdên xwedî giranî wek yê qebîla Jafan, eşîrên Hemawendan li pişt a wî bûn. Brîtanîyan di 1919 de Şêx Mahmûd Barzincî *Hukumdarê* navçeyên Sileymaniye, Hewlêr û Kerkûkê tayîn kirin û mişawîrekî siyasîyî ingilîz danîn cem wî. Lê gava ku Kurd têgihîştin ku tucar nêteke Ingilîza danîna dewleteka kurda serbixwe tune bûye nava Şêx Mahmûd û Ingilîzan xerab bû. Lewra, di 1920 de, dema ku Ingilîza Faysal Haşimiyê Erebestanê anîn ser textê Iraqê û xwestin wî bi referendumekê qalê Iraqê îlan kin, Kurdên Sileymaniyê referendumê jî binî boykot kirin, yê Kerkûkê jî li dij deng dan.

Şêx Mahmûd li dijî Ingilîzan serî hilanî. Brîtanî di milekî de bi hovîtî bajarê Sileymaniyê bombaran dikirin ji bo perçiqandina serhilanînê û di milê din, rê didan Kurdan ku îdara navçeyên kurdî têxin destê xwe, destê karmendên (memûrên) kurd. Diviya bû ku tu şopa tirkî û tirkîtiyê nemîne. Ew li Sileymaniyê çapxaneyek datînin, alikariyê didin hemû kesên ku bi kurdî dinivîsin. Ev karekî hêsa ne bû, ji ber ku ta wê rojê nivîsîna kurdî tenê di şer û helbestan da hati bû bikar anîn.

Wezaret a Perwerdeyî (terbiyye) ya Neteweyî a Bexdayê di destpêkê de zimanê kurdî bi alfaba latînî nivîsînê didêrî. Kitêbokek, *kitab - î awlamîn - î qiraat - î kurdî*, alfabeyek latînî pêşneyar dikir û wê bi tirkî û farisî izah dikir. Nivîskarên wê du mamosteyên Sileymaniyê, Mihemed Zekî Efendî û Mîrza Mihemed Başka bûn. Serhezar (Major) E.B.Soane, rohelatnas û kurdîzan, û seroksed W.J Farrel alikariya wan kirine.

Di 1928 de Sa'îd Sidqî (Mele Seîd) rêzimana kurdî ya pêşîn bi kurdiya navendî derdixe. Wezareta Iraqî ya Perwerdeyî ya Neteweyî wê ji bo her pênc sinifên Xwendega pêşîn qebûl dike. Mele Seîd ji alfaba erebî-farisî û ya osmanî îstifade dike û alfabekek kurdî pêk tîne. Dîsa li Bexdayê, çend meh bi şûn de, di 1929 de, çapa duwemîn a *Alifba-y kurdî* a Ahmed î Azîz Axa der dikeve (41 rûpel).

Bi dilûcan neteweparêz, Tewfîq Wehbî di wan salan de veqetinxwaziya kurdî dike. Di 1922, Ingilîz wî tayînî bajarê Ranya dikin wekî «assistant political officer» (Zabitê siyasiyê alîkar) li cem serokekî kurd. Ew wisa jî dikeve komisyona pêşîn a ku biryara danîna ordiya Iraqê li ber modelê Ingilîz dide. Di 1925 de, ew dibe fermandarê Xwendegêha Qraliyetê a Leşkeriya Iraqê. Paya Mîralayiyê (koloneli) didinê û wî di 1929 de maweyekî ji bo xwendinê dişînin Kolleja Zabitên Bilindpaye li bajarê Kentê, nêzi Londonê.

Li ser daxwaza Wezareta Iraqî ya Çandê, Tewfîq Wehbî di 1923 de dest bi pêkanîna rêzimanê kurdî, li ser modelê ya zimanê ingilîzî, kiri bû. Di tebax 1929 de, birê pêşînê *destûr-î ziman-î kurdî* li Bexdayê derdikeve. Ew tê de, alfabekek pêşneyar dike ku îro jî, tevî çend guhêrandinên piçûk, xwendayên Kurdên Iraq û Iranê bi gelemperî bikar tînin. Vê alfaba bi tîpên erebî li Sovyetistanê jî di ferhengên soranî-rûsî de bikar tînin. Rêzimana Tewfîq Wehbî dibe bingehe xebata neslên dahatûyên rêzimanzanên kurdên Iraqê.

Bikaranîna alfabe ya latînî ji salên 1920 pê ve bala Kurdên xwenda û ronakbîr kişandiyê. Lewre, alfaba erebî-farisî ya guherandî bi hin dudilî hate qebûl kirin. Tewfîq Wehbî li ser vê pîrsê jî xebitî û alfabekek latînî çêkir û xwast wê bi kitêboka xwe *Xwendewarî baw* (1933, 44 rûpel) belaw ke.

Lê ev cêribandin neçûn serî. Di alîkî de hikûmata merkezî di van cêribandinan de xwastineke veqetandinê didit û li hemberî wan der diket ; di milê din de Kurd bixwe jî, ku li Iraqê bû bûn hindikahî û mecbûrî hînbûna zimanê resmî û alfabe ya wê ya erebî bin da ku dikaribin di îdarên dewletê de bilind bin, xwe ne didan ber hînbûna alfabekek nû.

Bêplanî û «bêpergalî» ya serhîlanînên Şêx Mahmûd Barzincî li dijî hikûmata Iraqê û li dijî Brîtaniyan Tewfîq Wehbî xeyalşkestî dike. Ew terka Sileymaniyê dike. Hin Kurdên neteweparêz lê bêbextî dikin. Hikûmata Iraqê wî digire û ew 42 roj di zîndanê de dimîne. Piştî ku tê berdan, Tewfîq Wehbî dikeve îdara dewletê : di 1930 dibe waliyê Sileymaniyê, ji 1936 ta 1938 mudirê Nafi'ê, dûre mudirê Mifetişiya Giştî ; ji 1944 ta 1946 wezîrê Aboriya Neteweyî û yê Perwerdeyiya Neteweyî. Ew di 1947 de dibe dewsgirê wezîrê Parastinê (Difa'ê) û di 1950 de wezîrê Saxiyê. Di helbijartinên 1948 û 1956 de ew ji Senatoya Iraqê re hati bû bijartin û heyanî 1958 jî senator bû. Piştî ku Ebdulkerîm Qasim bi darbeyek leşkerî Xanedana Haşimî diqelibîne û tê ser hikm, Tewfîq Wehbî terka Iraqê dide. Ew hingê 67 salî ye. Tê li taxekî rex Londonê bicih dibe û heta mirina xwe, S.l.1984, li wir tevî jina xwe û her du kurên xwe dijî. Li gora wesiyeta wî, cenazê wî şandin li çiyayê Pîre Magrun, ku çiyayekî bilind û ciwanî hakimê Deşta Sileymaniyê ye, veşartin.

Tewfîq Wehbî tucar dev ji xebatên xwe yên zanistî berneda. Ew di 1966 de, bi tevkarîya hevalê xwe yê kevn û sadiq C.J. Edmonds, ku mişawirê siyasiyê britanî bû li Iraqê ji 1918 ta salên 1950, xebata xwe ya navdartirîn *Kurdish-English Dictionary* (Ferhenga kurdî-îngilizî) çap dike.

Tewfîq Wehbî di kovarên kurdî yên Iraqê de gelek bendan nivisiye : *Di-yar-î Kurdistan* (1925-1926), *Gelawêj* (1939 ta 1949), *Deng-î Getî Taze* (1943-1947), *Pêşkewtin* (1958), kovara *Korî Zanyariy Kurdîy* Bexda (1973). Qasî bîst xebatên wî yên li ser ziman, dîroka dînan, hwd. hene. Yek ji xebatên wî bêqeyd nahêle ; polemîk, axaftin, minaqeşan didin peyda kirin. Li derweyî welêt, ew di kovara Komela Xwendekarên Kurd Li Derveyî Welêt *Kurdistan* (1965), di *Kurdica* (1968), kovara Komîta Pêşvebirina Kurdistanê ku li Brîtaniya Mezin derdiçû de dinivîsîne.

Ew di 1943 ferhengeke erebî-kurdî temam kiribû û tê de hewl dabû kurdî ji gotinên biyanî xwerû bike.

Di 1956 de li Bexdayê bi zimanê erebî *qawa'id al-lugha al-kurdiyya* (rêzimana kurdî) çap kiri ye ku ew wergerandina erebî ya her du fêslên birê pêşîn ê *destûr-î ziman-î kurdî* ye.

Tewfîq Wehbî pêlekê li ser eslê navên cîyan dixebite : Bexda (1950), Altun Kupru (1956), Kirkuk (1958), Şahrezor (1961). Ew di 1957 de li Bexdayê kitêbokekî 44 rûpel li ser eslê navê Bahram Gur, prensî Sasanî û di 1965 de li Londonê jî bi îngilizî kitêbokek li ser eslê Kurda û zimanê wan der dixe.

Tewfîq Wehbî xweş bi tirkî, farisî, erebî, çend zaravayên kurdî, îngilizî, fransîzî û almanî dizanibû û li ser farisiya navîn, farisiya kevn û avestî xebitî bû ji bo baştir tê bigihê zimanê kurdî ji ku tê.

Di 1961 de, wekî piraniya Kurdan, ew jî piştî şoreşa Kurdistanê Iraqê di bin serokatiya Mela Mistefa Barzanî dike ; danûstanên wî û Barzanî ta dawiyê baş bûn. Ew Kurda gazî yekîtiyê dike û piştivaniya mîzakereyên navbera hikûmatê û hêzên kurd dike.

Mala Tewfîq Wehbî li Londonê jî bo Kurda bû bû navendekî çandî. Bi sedan Kurdên ji her emrî diçûn jê şîret dixwastin, kitêban deyn dikirin an li ber destên wî hîn dibûn, dixebitîn. Dijminên wî yên bêgîdîtir jî camerîya bêhidûd a vî zilamê ku xwe bi tevahî dabû pêşveçûna Kurdan û pêşvebirina lêgerînên kurdî, inkar nakin.

BELGE

Biraninên Ihsan Nûri Paşa

Nivîskarê van biraninan, Ihsan Nûri sala 1892 li Bedlisê, li taxa Ali - Koli hatiye dinê. Bedlis yek ji bajarên Kurdistanê Bakûr e, bi sedsalan merkeza mîraniya kurd a Şerexanan bûye.

Piştî qedandina xwendegêha leşkerîya «Harbiye» ya Stenbolê, Ihsan Nûri, wekî gelek zabitên Kurdên din, tevî şerê serxwebûna Tirkiyê dibe û tê de şehrezayî û mîrxasiya xwe nîşan dide.

Gava ku serokên Komara Tirkiyê di sala 1924 de, ji qewlên ku dabûn kurdan vedigerin û dest bi siyaseteke dijî - kurd dikin, Ihsan Nûri pêre têdigihê ku dem dema şer e û xwe digihîne serê çiyar - ji bo hêzên kurd amade ke. Ev heyama jiyana wî ta sala 1930 dom dike. Piştî serhîlanîna Agriyê, di 1930 de derbasî Iranê dibe û li wir ta mirina xwe, 46 sal di nav tunebûnê, di nav diwariyên maddî û manewî de diborine.

Di van salên dirêjên sirgûnê de, Ihsan Nûri, bi dizî, du kitêban dinivîsîne : «Serhîlanîna Agri» û «Jiyana Min». Kitêba dawîn tenê bi kurdî nivîsiye, lê ya pêşîn bi farisî, kurmancî û soranî aniye qelemê. Herema wî, Yaşar Ihsan jî pirtûkek bi navê «Çiroka jiyana min» nivîsiye.

Ji ber sansûra giran a Savaka Şahê Iranê ev her sê kitêb qala qewimandinên ta sala 1930 dikin û li ser salên diwarên sirgûnê bêdeng dimînin. Yaşar Ihsan Xanim, ku niha bêtirî 80 salî ye, îro li Tehranê tevî zir - keça xwe Zehra dijî.

Em gelek spasdarên wê ne ku kerem kiriye van destnivîsan spartîye me da ku ew bî çap û belav kirin, rûpeleke nenas a dîroka gelê kurd derkeve ronahiyê.

Di vê hejmarê «Hêvî» yê de em dest bi çap kirina birrê pêşîn ê «Serhîlanîna Agri» dikin. Heta ji me bê emê ji eslê destnivîsê re sadiq bimînin û gotinên nivîskar, ku hin ji wan heye ku ji xwendevanan re giran bixuyin, ne guhêrin. Dûmahîk ewê di hejmarên «Hêvî» yê yên din de derkeve.

Me vê kitêbê ji niha ve wergerandiye zimanê fransîzî û ji bo ku lêger û dîrokanên biyanî karibin istifade bikin ewê Enstituya Kurdî wê di payîza 1984 de çap ke.

PEREŞ

AGRÍ 1929 - Ihsan Nürî Paşa ü jina wî Yaşar Xanim

SERHILANÎNA ÇIYAYÊ AGRÎ

Serhılanîna Agrî laperek ji mêjûyê¹ xunarî pir bi şanazî² yê neteweyê kurdê aryayî ye di riya serbestî û azadiya xwe ya netewayetî de. Serhılanîna Agrî hawara dilşewêta neteweyê kurdê bêyar û yarerneyê, azar û şekencek diyar kiriye ... Serhılanîna Agrî qirîna serbixoyî ya xelqê kurdê dil û reben û belengaz e li hember hemû gel û komelan. Serhılanîna Agrî belgeyek e bi xwîna kal û pîr, xort û mindalên kurd hatiye nivisandin û bi destê nuwînerên xwe sipartiye.

Têkoşerên kurd di nav Agrî de³ bi dinya ragihandine ku li dilê ev netewê çirayê eşq û îştîyaqa ji bo serbixoyî dişewite.

Eva pirtûka piçûk tenê bona nasandina têkoşerên netewayetî kurd li nav Kurdîstana Tirkîyê nîne ; belkû li nav çar salên ku alaya serbixoyê kurd li ser qûçên çiyayê Agrî, li bin parastina çekdarên giyanbazên ev netewa de pêl lê dida û leşkerên tirk nikari bûn wê berjêr kin, şerkarên kurd li vî çiyayê pîroz nişan dane. Neteweyê kurd, di camerî, azayeti û şerkarî de ji bav û kalê xwe ve qareman e. Li vê babetê da nivrotir kurd, Lorê Şivakare ligel Kurdên Erzurûm, tewayifê Koçan li rohelatî Iran, li gel tewayifê kurdê Iskenderon ciyawaziyan nîne, tewawî regezê Arya xavenê ev sifetan in. Tê gotin giyanbazi Agriyan her taybetî wan nîne, bi rastî şamilê hemû regezî kurd e. Nişaneyek evi qaremanî, Kurdê bakûrê Iraq e !

*

**

Berya ku ez li ser qewimandinên çiyayê Agrî binivîsim, min çêtir dît îşaret kim ku şoreşgerên kurd li penavê azadiya netewayê xwe de bi pakî xwîn

---

1 - *mêjû* : *dîrok*

2 - *şanazî* : *ifrixar*

3 - *li vir şeş gotin hene ku nayên xwendin.*

rijandine.

Ev qas ku li bîrim heye, Kurdê Turkiyê ta 1514 bi tehrê mîlûkê tewaîfî dijiyan. Li wê mêjûyî da Yavuz Sultan Selim, împaratorê osmanî ku xilafeta îslamî jî girti bû, bi desyarî Mela Idrîsê Bedlîsî li gel umerayên kurd qerar da- bûn ku ewê umerayên Kurdistan li ser hevîngayên xwe dîsa serbixwe hukim- darî kin, bi navê xwe sikke derxin, jî hevre nuwîner bişînin û salê meblexekî pere bona nîgehdariya ordiya Xelîfe bi padişahî osmanî bidin ; heke şer çêbû bi hev alikarî bidin. Xelîfe bi neşra fermanekî vê qerara resmî kir.

Paşê, Sultan Murad, padişahê osmanî, umerayên kurda li diji hev tehrîk kir, hikûmatên wan jî beyn bir. Ta salên 1690 hikûmetên Bedlîs, Amadiye û Hekarê serbixoyî xwe parasti bûn. Tirka di 1697 hikûmeta mîrê Bedlîsê jî beyn birin, malê wî şelandin⁴.

Di 1832 de Kor Mihemed Paşa li Rewandûzê, di Welatê Soran de dest bi şoreşê dike, çend mirov dişîne Rusiyê⁵ jî bo çêkirina topan hîn bin. Di vegeerê de ew li Rewandûzê jî bona ordiya kurd topan çê dîkin. Îro jî jî wan topan li Rewandûzê hene.

Di 1843 de, Mîr Bedirxan, hukumdarê Botan, şoreş kir, ta nêzikayê Wan çû. Kurapek wî⁶ li nav Cizirê li dijî wî şer kir, Cizirê girt. Mîr mecbûr ma jî Tirka şikest xwar. Romî wî ligel tevayî jin û zarên wî jî welat dûr xistin, birin Stembol⁷, li wê derê binecî kirin.

Di salên 1880-1881 de, Şêx Ubeydullah li Şemdinan şoreş kir, vê navçê girt, zivirî Iran, hevîngayek jî Iran girt. Paşê, li navbeyna du ordiyan de ma, şikest xwar. Romî ewî girtin, tevî jin û zarên wî, şandin Hicazê û ew li wêderê çû rehma Xwedê.

Di 1914 de, Seyid Eli, kurê Şêx Celaledîn, bi hevkarîya Mela Selim li hevîngaya Hizan - nahiyeya Bedlîsê - şoreş kirin, bi du hezar çekdarên kurd rêketin ser bajarê Bedlîsê, bi alikariya xelqê şar çend taxên bajêr girtin. Hawarê Romê gihişt û ewan şikest xwarin, ziviriyan Hizanê. Romê dora wan girtin. Seyid Eli teslim bû. Romî ewî di nav bajarê Bedlîsê li gel hevalên wî dar da- kirin.

Mela Selim bi Balyozxaneyê Rusî pena bir⁸. Şerê Mezinê ewel çê bû; Romî Mela Selim jî balyozxanê derxistin û wî tevî hevalên wî bi dar kişandin.

Pey Şerê Mezin, Kurdên Iraqê jî hukmê Romê xelas bûn. Muahedeya (peymana) Sevr bi serbixoyî Kurdistan qerar da ; Dewleta Stembol jî wê qebûl kir. Mistefa Kemal Paşa, ku paşê bû serekê Komara Tirkîyê, ewî qebûl nekir ;

---

4 - *mêjûnivîsî Osmani Ewliya çelebî qala hikûmeta Mîrê Bedlîsê dike.*

5 - *Diroknivîsên din dibêjin Misrê, cem Mihemed Eli Paşa.*

6 - *Ihsan Nûrî di wê de xelet e, ew kurapê wî nin bû xwaziyê wî yezdan şer bû. Viyê han piştî vê bêbextiyê, di 1855 de yek ji mezintirîn serhîlanînan kurd li dijî Osmaniya saz kir.*

7 - *Bedir Xan Beg berê sirgûnê Varna kiri bûn. Paşê wî şandin Giritê û jî wir jî Şamê û ew di sala 1868 de li Şamê, di jêst û şer saliya xwe da çû rehmetê. Zaroyên wî hatin li Stenbolê bicih bûn.*

8 - *Pena birin : iltica kirin ; penaber : multecî*

qanûnek derxist ku li nav sinorên Tirkîyê ji xeynî Tirk mîletên din nînin, hemû Tirk in.

Ber vê yekê, Xalid Begê Cibranî, qomandarê firqeyên eşayîr, li nav şarê Erzurûm da bi hevkarîya zabitên kurd, regezî Tirkîyê, dijî vê, Komîteyê Istîqlalê Kurdistanê teşkil da.

Di 1924 de, Ihsan Nûrî Cibranî - nivîskar - bi hevaliya çar zabitên kurd regezê tirk bi navên Rasim, Tewfîq, Xorşîd, Ali Riza, tevî eskerên xwe li Bey-tetşebal bo azadiya Kurdistan helsan, miwefeq nebûn. Ali Riza giriftar û esker perakende bû. Pey vê, Xalid Beg jî li Erzurûmê girtin, anîne Bedlisê.

Di 1925 de, Şêx Seidê Pîranê şoreş kir, bajêrê Xarpêtê girt. Hawara leşkerên tirk bi riya hesinî gihîşt, şikest xwar. Hevalek wî bi navê Qasim Cibranî, sergurdê eşayîr, xiyanet kir ; Şêx li gel hevalên wî girtin, li nav Diyarbekrê bi dar dakirin. Navên zatên ku li gel ve bi dar kêşane li jêr da dinivîsim : *Doktor Fuad, Palolî Ali Riza, Şêx Şerîf, Şêx Ebdullah, Sirmanlî Husin, Tepecikli Şêx Muhemed, Balazade Buhaeddin, Şêx Ibrahim, Cabaqçûrlî Teyib, Çorumlî Hecî Husin, Şerîf Ebdurrehîm, Tewfîq Axa, Kemal Fevzî Bedlisî, Şêx Abdulqadir Nehrî* - reisê sabîqê Kurdistan Tealî Cemiyetî li Stembol - 27 nîsan 1925.

Li axirî 1925, Şêx Abdullah Gêlanîzade, kurê Şêx Abdulqadirê Nehrî, li hevîngiya Nehrê şoreş kir, tabûrek eskerê Romê dîl girt, paşê şikest xwar û bi welatê Iraqê penah bir.

Xalid Begê Cibranî, Yusif Ziya - mebûsê sabîqê Bedlisê li Meclîsa Millî ya Tirkîyê - biraderên Ali Riza û zavayê wan jî li nav Bedlisê kuştin.

Di 1926 de, Bro Heski Tellî, ji éla Celalî, li çiyayê Agrî isyan kir, xwe kîşa çiya. Di 1927 de nivîskar, Ihsan Nûrî, xwe bi Agrî gihand, idareya şoriş bi dest girt, ji aliyê Komîteyê Xoybûn qomisêrê fevqeladeyî eskerî intixab bû. Di wê salê de bayraxa sêrengîn a îstîqlala Kurdistanê, ku di sala 1920 Cemiyeta Kurdistan Tealî qebûl kiri bû, ji aliyê Xoybûn şandin Agrî. Ihsan Nûrî ewelîn car wê di Agrî de bilind kir.

AGRÎ

Marşa niştîmani ya Agrî ev bû :

*Agrî, Agrî tu agir bûy
Li nav ketî, ser bilind bûy
Li ser Kurdistanê çira bûy
Hilbe Agrî, hilbe Agrî*

Li paş silav û jirikî zaf be peşiya te ey Agrî ! Te ey çiyayê berz û dilrevîn ku tim ziyaretgahê rolekani (zaroyên) ku zuret bûye û tebeqatê yexin mîna laperayên mêjûyê (rûpelên dirokê) rûyê hev ketine minavîka ji serhîlanîna mêjûyê ji bir çûye, çîroka dibêje.

Ey Agrî, navê te mêjûyê kenêt ra xuya dike. Nûr û seraser agir baranîti li dilê qernên kevn, dorûberê te bi nûr û germî parasti bû. Noke jî nav dilê lawa-

nê pelîseyê agir dejîne. Pey silav û tazîm li pêşiya heykelê berazende û pir ihtiramêt ez yek ji lawanê heqîr û piçûkê te dixwazim çend lapere ji mêjûyê pir bi şanazê te re vekim.

Agri : ev çiyayê bilind ku li bakûrê rohelatê sinorê Kurdistana Tirkiyê ser bi esman kêşaye, wek diwarek vî welatî ji çengê bêgane parastiye, heta îro kesî ne qediyaye derkeve serê wî. Mesihî dibêjin ku keştiya Nuh li ser vî çiyayî rûniştiye. Belam, Quranê Kerîm wisa nabêje, diferme ku keştiya Nuh li ser Çiyayê Cûd, li nivroyê ev selatê rûniştiye. Delîlan min ji nav pertûka rişeyê regezê T. Hard nivîsîne.

Çiyayê Agri çaxek secdegahî Zerdestiyan bûye. Nak bi navê ko roleyên (zaroyên) canbêzarên kurd ewelîn car li ser qoçên wî, li ber çavê neyarê zordar, ala sêrenga serbixoyî kurd daçikandê bi rejandina xwîna xwe, xwe çend sal parast, bû qiblegeha Kurda.

Navê pir bi şanazî ye Agri - li kevn da Agiri - ku nîşana agirperan bûye. eviya bi pêçevaneyê çend hezar temeneş wefadarê roleyên (zaroyên) din. Vira xuyan dike Agri qet ji bir nayê kirin.

Ji Agri re, Asûriya «Orarto», Ibraniya «Ararat», mêjûnivîsê yunanî Herodot Alarad gotine. Navê Orarto ewel Selem Neser, padişahê Asûr, li sala 1260 de bi riya li berd (kevir) nivîsinê daniye. De Morgan, mêjûnivîsê navbang, dibêje dewleta zordara Ararat 2000 sal pêşiya miladê, hebûyê. Ew muqayeseyî asarê bin erdê ku li şarê Wan, paytext, û cihayê din ên malbenda Ararat peyda bûne li gel asarê ku li kenarê Derya Reş bi dest hatiye dike. Diyar e, rûniştevanên herdu hevînge medeniyeta muştereka wan hebûye. Tê bawer kirin ku sinorê Dewleta Ararat ta bi Deryayê Reş derazê wan hebûye.⁹

Agri, tê gotin, ji binemalê mezinê GUTTÎ bûye, maweyek li bin ferman revayê xeleanê dinê hev regezê xwe wekê Subaro Nayirê da bû. Le seretaya (destpêka) qirnê heştêmîn berî miladê, gihîştîye ev pere radeyê hêz û zordarê xwe.

Li nav salên 825-800 berî miladê, padişahê Agri Minvaş, ko Minaş Çexayê Avesta, Menoçekê Şahname dibe.

Bi aliyê nivro hêriş kir helmetî Atur Nayipol û Selman Neyer. Tûr û Selmşanê velam daye û bi nivroyê deryaçeyê Rizaiyê berdê nivîsarek li cî hişt. Wê çaxê navê Rizaiyê Çêçes çikes bûye !

Herodot dibêje li dorûberê çiyayê Ararat hozê Alarot haldira diperestin. Neyer niştîmanê wê heya Arasê navende zaniye. Ev navçe niştîmanê ji Medan, taifeyê Arêzant bûye, diyar e navê Ararat ji wê maye.

Hebûnî ciyek bi navê Xaldiya li nezîkayeti Terebzon ev baweriya teyid dike ku sinorê dewletê Ararat ta Deryayê Reş fireh bûye.

Qudret girtinî dewleta Med di bin serokatîya şahînaşahê mezin Hoxsetere himî dewleta Ararat lertzand. Car caran padişahê Ararat ji binemalê Manaî bû ku li nivroyê rojavayê deryaçeyê Çêçes - Rezaîyê - bû (...)¹⁰. Li salê 600

9 - Di destnivîsê de 5 rêz baş nayê tégihîştin

10 - Di destnivîsê de 3-4 rêz baş nayê xwendin.

berya miladê Ararat êdî dewletekî bi hêz nebû, bere bere erdê wê kete destê Fillan.

Herodot dinivîse ku şarsaniyeta (medeniyeta) Araratiyan ji ya Filla berz-tir (bilintir) bûye, dîn û ayîne wan vegirtine, çûne ser baweriyaya wan. Ev cî ra neslêti bi haldî Hayistan û ji xwe ra jî Hayek gotin û Çiyayê Agirî bû neçîrgayê padişahên Fille.

Çiyayê Agirî berya Şerê Mezinê ewel ciyê gihîştina sînorên Rûs û Iran û Osmanî bû. Paş komünîst bûyina Rûsa, sînoran Fille girtin. Paşê, Osmanîya bi alîkariya Kurda ji destên Fille derxistin. Ji vî ciyê re Tirk jî Agirî dibêjin. Pey şerê Agirî navê Qerekosê guhêrin, wilayetê Agirî nav danê.

Li dewrê zor kevn de Kurd jî agir re azer digotin. Navê çiya jî azer bûye, paşê Ager kirine, Ager pêre bûye Agirîn, ku ji ser ve berjêr û sar bûye, îro jî kifş e, çar aliyê serê ciyê kevîrên reş ên mezin in, Kurd jê re ker dibêjin.

Çiyayek mezinê din jî le mêj ve dîsa agirperan bûye, li nivroyê rojavayê ye, Tendûrek navê wî ye. Li ser wî da ciyek mîna tenûr heye, hilmêke germ jê derdikeve. Kurd hinek nexweşên xwe dibin nav vê tenûrê datînin, şifa dibîne, çak dibe.

*

**

BRO HESKÎ TELLÎ

Ibrahîm Axa ku Bro Heskî Tellî digotin jî êla Celalî û ji binemalê Hese Sorî bû. Paşê bi miqabilê fedakarî ji rîya azadiya mîletê xwe mimesilê netewê Kurd bû li heyeta Xoybûn, pey re meqamê paşayî danê. Mala wî li bin tarê Çiyayê Agirî bû. Li nav Şerê Mezinê ewel li gel Gor Heso Qotikî (mala wî jî li Agirî da bû) û li gel çekdarên xwe pêşiya eskerên Rûs girti bûn, nehişti bûn ew bikevin Çiyayê Agirî. Lê Rûsa qerar dan qend û şekir û birincê wan bidin, ew jî piştî ordiya rûs xera nekin.

Dû raperîna kommünîsta, hêzên çekdarên rûs ji erdê Osmanîyan fere kişîyan, çûn. Lê ciyê wan çekdarên fille girtin. Hêzên Gor Heso û Bro Heskî rê nedidan Fillan. Rojek Gor Heso girt ser rîya Bayzîdê, lê di şerê Filla de şehîd ket. Bro Heskî îdara hêzên Agirî bi dest girt avêt ser Bayzîdê û şarê Bayzîdê ji Filla girt, hê jî ordiya osmanî negihîştibû wan deran. Çend roj paşê Osmanî gihîştin, şar teslîm girtin. Heskî li gel xuşka Mehmûd Efendî, reîsê belediya Bayzîdê, zewicî, li bajêrê Bayzîd dukanek vekir, li wêderê ma, lê jin û zarên wî li Ararat diman.

Di rojên Şêx Seîdê Mezin, Heskî ji dewlet ra sadîq ma. Pey girtinê Şêx Seîd, kurê wî Alî Rîza û çend mezinê, xêlê Hesenî dixwastin bifelitin, bi fermana dewleta Tirkiyê alîkariya xêlê Kor Huseyn Paşa û delalî rîya Iran ra bi wan girtin. Xoşbextane ne qedandin, evanan jî sînorê Iran derbas bûn, hatine Iranê. Paş temirandina şoreşa Şêx Seîd, dewleta Tirkiyê reîsên Kurda li gel jin û mindalên wan ve bi rojavayê Anadolê şandin. Dostên Bro jê re digotin em te ji vê derxin ; Bro digot : «Min bi dewleta Tirkiyê zor xizmetên mezin

kirine, iro ji dikandari dikim. Bi hîç kesî karim nîne, ez dostê dewlet im, ewê ji bo çî min derinin». Ew qet nedifikirî ku regezê Kurda li cem Tirka xizmet kirine an nekirine, Kurd ciyawazê wan nîne. Rojek teze şefeq avêti bû ; axirê zivistanê, sal 1926 bû. Mala Bro, jin û zarok, li gundê Siflikê, li Agrî, teze ji xew rabû bûn, pez û dewaran rê dikirin.

Bro bi xwe bi me digo : «Kurê piçûkê Ilxanî min bi lez ji Agrî hat. Ez li mala Bayzîdê rûniştî bûm, xwirîniya xwe dixwar. Kurê min bi min go : «Bîst siwarên tirk bi zabitek şefeqê hatin gund, pîrsa te kirin. Me xulamê me şand li hespê te bigere ; ew siwarî hespê te bû, hespê revand. Çend siwarên tirk ketin pey wî, çaxê di Cebê Kunbetî de qelibîn, dengê tifingan hat. Dayika min bi zabîtê siwara ra goti bû : Bro li gund nîne. Ez û gundiyan me fehm nekir, ev dengê tifinga çî bû.»

Min ji kurê xwe re got : «Zû bizivire gund, ji siwaran re bêjin : bavê min çûye Qizil Dizê». Ez di riya Qotîsê tîm, tifing û fişengan bîne kenarê çem.»

Ew çû. Ez rabûm der ketim derva, pêşiya mizgeftê, rû bi qiblê sekinim, gotim : Xwedêyo, tu dizanî min tu xerabî bî dewletê re ne kiriye. Ez di nav şarê Bayzîdê me, ewanan çûne li gund li min digerin. Ev ji lutfa te ye, tu tifinga min bi destê min bighîne, îdi herçî îrada te ye, li ser çavê min. Ez di pêşiya dukana da derbaz bûm, ji şar derketim, ji ser Qotîsê min xwe gihand kenarê çem. Pezê min li wê derê bû. Min ji şivanê xwe pîrsî çî qewimiye ? Go : «Esker hate gund, te peyda ne kirin ; çend siwar ketin pey hespê te. Li Cebê Kunbetê de çend qaçaxên Keskoyî hebûn, li esker dabûn, neferek birîndar kiri bûn.»

Min ewî şand gund. Wî tifingan anî, go «Siwar çûne, birîndar li mala te hiştine.»

Çûne gund. Birîndar tevî du Kurdan şand şarê Bayzîdê. Axirê zivistanê bû. Agrî hêjî kirasê spî ji serê xwe der nexisti bû. Tê gotin ku kirasên jin û zarên Kurda li çolan, singê spîye wan li ber nokê rimên eskerên Romê qol qol bûye, laşên nazdarê wan weş û teyran dirandine. Agrî xwe pêça bû li nîvanê ewran li mişta kuştargeya xwîndara derva mêze dikir, hêstiran dirêt li ser axê. Dengê nalenalê ji nav ewran ku ji lédana bayê bi kenarê zinarên bilind û bi devên şikeftên kûr û tirsnak ji gewriya boxaz girtî ve derdiket, li gerranê çep gerde gerdim cinêvî dida, nifrîn doşand. Wan roja bi bîr anî ku ji xeşm û xezeb ji devê xwe agir dipêrand, çiyar û deştan dilerzand.

*Agir dirîjand ser seran
Ronahî direşand her dera
Erdê dihejand car caran
Hilbe Agrî, hilbe Agrî !*

Ji siwarên ku pey hespê Bro keti bûn nişkeve dengê çend tifingan hat. Nêzîkî gundê Cebe Kunbetî guleyên çend red û bedel bûn. Li vî gûndî çend nefer ji Xelê Keskoyî frarî hebûn, pêşiya eskera girtin, yek ji wan kuştin, eskerek ji birîndar kirin. Adetê Kurda ye, velamê hembera bê çewab nahêlin. Ev ewelin qurban bû di vê hilperina xûnîna devayî destdirêjan hate pêşkêş

kirin. Tirka qabil ne bûn ku li nav şikeftên kûr û tarî û li pişt zinarên bilindên tirsnaq çî bebr û piling û şêra cî girti û li xew dane, razane, şiyar kirina wan çiqas bi tirs e !

Agrî dîsa xortiya birkirî ji xwe re bi ser girti bû, mîna hespên esil û baneşatên Erebb ku li dengê defê dikevin pêkol û leyizkê ; bi gûmana wan şer çê bûye, diçin gezva, ev çiyayê kal û temendirêj û bi deng li nav çend rojan da davêne kîrasê spiyê xwe, hemêza dayikî a xwe ji bona meyvandariya roleyên (zaroyên) şerkerên pir şehametaneyên xwe cî hazir dikir. Edî pê hisiya bû ku tolên jin û zar, kal û xortê şehîdane tê girtin, şad bû. Her wekî xencerek li ser singê neyaz çiqandî rast, ravesta bû. Ji stêranî niştîmanî Agrî ra, ku xortên kurd bi hevra dixwendin, guh dida, ji gurûr û meznatiya xwe re çend beraber didit.

Gundên bin piyê Agrî vala kirin, rûniştevanên wan gunda hêdî hêdî bi pişt girên Agrî hilkişan. Qomandanê tirk, bi gûmana xwe, bi dek û dolab dikare Bro Heskî bixapine, ji pişt qoça derxe. Mirovek şand cem Bro, xwast li nav gundê Helac hevdu bibînin.

Bro li babetî ev çavpêketinî digot : «Ez xwe bi xwe gotim, eva Tirka dersa şeytan xwendiyê. Reng e bi min giliyin bikin, îxfal kim, bawer kim, xwe bi destê wan bidim, bona vî bi dilmancên¹ qomandar her çî go tu eynen bi min venegerîne, tiştên din bêje. Ez çûm ; qomandar zaf qise dikir, dilmancên bo min kurt dikir, çend gilî dikir, qomandar dipirsî : «Axa, digo çî ? » Min digotim hiç teneghiştim ! Rastî ji wisa bû.

Çaxê dit hiç tenegehîm, go : «Em û hun hemû misilman in. Tu mirovê xwe kêşaye çiya, dişinî dizî dikin, malê misilmanan tinin. Eva gunahekî mezin e. Werin itaetê Dewletê bikin, li nav gundê xwe, ligel jin û zaroyên xwe asûde bijîn !» Dilmancêna evî bi min got ; mi bi velame gotim : bo qomandara bêje, evî teneghiştim ! Ez mutî'î Dewlet bûm. Min her fermanê Dewletê icra dikir. Li mala xwe bi asûdegî dijim, dikandari dikirim. Hun xwastin min ji mal û mîndalê min dûr xin. çîma ? Ev bêdaletiya Dewletê ye ; bona ji zilm û azara wê xelas bin, me xaniyê xwe, gundê xwe bi cî hişt, bi van çiyayên penah birin.

Dewleta we nehişt asûde biminim, meşxulê kesb û karê xwe bibim. Bona têrkirina zikê jin û zaran, naçar im mirina xwe bi çav bigirin, belk, pezek bi dest xim, zikê birçiya têr kim ! Lêbelê hun karbidestên dewlet li pişt masê, li ser kursî rûdinin, bereketa cêba mîletê û kasên dewletê vala dikin. Insafen bêje, kijanî ji me diziya mezin dikin, gunahê kijanî ji me zaftir e !»

Qomandar mêze kir Bro Heskî nayê xapandin. Eskerê xwe anî li pêşiya Agrî çadîr daçikand. Hevalsengerên Bro zor kêmbûn, li çavneriya lepardina esker bûn. Belam nizani bûn. neyar şevê çadîrên xwe bi ronahî hiştîye, çiragara netemiriye, ji tariya şevê kelk girtiye, ji ordûgahê derketiye, çûne dewranî giran, piştê li penagahên Bro girtiye. Hewa teze piçek ronahî bû ku dengê top û tîfing û metralyoz bilind bû, gule li serê Kurdan barîn. Bro metirsî, talû-

ka mezina ku qewimiye fehm kir. Hêzên Bro, du bra, du brazî, sê kur, çend kurap, çend mal ji xêlî Hesê Sorî, desteyek Mûsa Berkî, peyayên Mihoyê Bekir û çend pêşmergên Keskoî bûn. Hemû tîfing bi dest, bi hêz çûn pêşiya neyar. Şer giran bû. Dengê top û tîfengan çîyan girti bûn. Agrî dît ku brayê şerkar û azayê Bro Heskî, Ehmed Axa û brayê Miho Bekir şehîd ketin û Bro Heskî brîndar bû. Lê hêzên neyar beramber roleyên (zaroyên) mêrxas û şerkarên kurd tab neanî, çokê da erdê, top û tîfingên xwe bi destê Kurda hişt, revî. Agrî dîsa dît ku kurên nebezê kurd neyaran dîl girt, paşê bexşî, ta Tirk bêjin roleyên Agrî mêr in, neyara dîl digrin, lê diborin, serbest dihêlin.

Pasevanên¹² Agrî cara ewel daxa çavê bi Tirka didan. Topan ku ji destê neyar girti bûn, nizani bûn çawa bixebitînin, şarezayê wan nebûn, topê bi cî hiştin. Ewî, wekî para mezin ji bo çiyayê Agrî hesibandin. Femandarê tirk ji bo ev areqeyê şermê, ev şikesta mezin hindik sar bike, bi alîkariya rûniştevanên rojavayê Agrî, ku li bin fermana wan bûn, bi şevê ciyê veşartina topê peyda kir, çend ker û çend reşmal û topê, ku bi xaye bû, bir. Mêrên Bro dereng bi ev reşediziya wan xeberdar bûn, pey ketin lê kelk negirtin. Şerê germ di nav wan da neqewimî.

* *

*

Çekdarên Bro sala 1926 li ser sînga Agrî bi asûdeyî derbas kirin. Her vê çaxê da bû ku Temirê ŞEMKÎ, serekê xêlê Şenikan ku li navçeya Tozheyê rûdinên, mérékî çê, Kurdekî téghiştî, kesê ku ji canê xwe dibore li penavê azadiya netewayetî, mêrxasî, curet û şehametê wî li nav hevalan deng dabû, li gel brayê xwe Şarxo hatin Agrî.

Ser û bendê biharê bû. Agrî her wekû dayika dilşewitî, ji zaryên xwe re bo parastinê, rûyê singê pirgermê xwe diçespanî, kincê kesk li xwe kirî, roleyên mêrxasên xwe li ser singê xwe hemêz kiri bû.

Şêx Evdîlqadir ku yekik ji serekî beşkê kozê Sakan li nav çiyayê Agrî bû. Sala dîrxistinê serokên kurd, dewlet ewi ji li gel xîzanê wî bo navçeya İzmir sirgûn kiri bû, li gel braziyê xwe Salih ew ji ciyê sirgûnê helatin, xwe gihandin Agrî, beşê kozê Sakan ku li Agrî bendî bûn, tevî wî bûn.

Hewa germ bû, çiya dikari bû mêvan qebûl ke, êdî pêwîst bû Bro pelamar bike. Rojek beyanî (sibehê) rûniştevanên Bayzîd ji dengên tîfinga Agrîya can bihurin, ji xewa şerîrî şiyar bûn. Bi gotina Romê qaçaxa rêkêlî ser Bayzîd kiri bûn. Ta êvar şer kirin, lê neqedandin şar rabigirin, zivirîn Agrî. Rabîe Xanim, jina piçûka Bro, li Bayzîdê mabû. Bro bi sivikî ligel çend şerkeran çû ket nav şarê Bayzîd, jina xwe girt anî Agrî.

Ev serhîlanîna Dewleta Romê hişyar kir, bi tirsî Agriyan ra rageyand, biryar da çawa bibe ev agira bitemêre. Destpêka payîza 1927 bû ; tumenek Rûmî

12 - pasevan : perezgar, muhafiz ; pelamar : êriş ; pênav : rêgah, rê ; kelk girtin : istifade kirin ; nuwîner : noner temsilkar ; welam : peyman, mesaj.

xwast ku yekser here Agrî, hêzên Kurdan belav ke. Rûniştevanên bakûrî Agrî di îtaeta dewlet bûn. Eskerên Romê ji wî alî hat, qûçên bilindên Agrî girtin, li neqaba Agrî - nav Agriya mezin û piçûk - çadir çikandin, dest bi şer kirin. Pêşmergeyên Agrî jin û zarên xwe piştî sînor bi navçeyê Tambat, nav xelê Sakanê Iran şandin, piştî xwe bi sînorê bêlayê (bêterefê) Iran, berê xwe bi neyar dan..

Pêş hatina neyaran, girtin desteyek pêşmerge ji şarezayên xwe bi çiya kelk girtin, xwe bi piştî neyar gihandin, dest bi şer kirin. Hinekî Kurdên Sakanê Iran ji bo alîkariya brayên xwe hatin. Romî bi aliyê nivro xwe para kişandin. Pey vê, hin hêzên peyayên Romê ku li etrafê neqeba Agrî şer dikirin, hatin revanan bona telafîya paşkêşîya hêzên nivroyê xwe. Pelamarê giran kirin, dixwestin xwe bi hêzê nivroyê xwe bigihînin. Hêzên rojava ên Romê ji bi wan ra komek dikirin. Şer zehf giran û bêaman bû. Canbêzarên Agrî bi mîrxasî şer dikirin. Carek hewa qelibî, baranek zor şedîd dest pê kir barî. Ewrên reşên stûr rûyê Agrî girtin, ev kuştargeha ji çavdîtin veşart.

Agrî bi hawara lawên qaremanên xwe hatibû. Şergerên kurd ev derefşa ji dest nedan, niştevan mîna şer û pilinga lav kuştê pelamar kirin. Çaxê mij bilind bû, Agrî hate dîtin, hêzên rûmî yê şkestî perakende bû bûn. Kurda çek û tîfing û eskerên rûmî digirtin, belam hewlê wan nebû dîl bigirin. Nav dîlan çend zabit hebûn ku pey 24 saet berdan, şandin Bayzîdê, azad kirin. Ji ber ku nanê wan nebû ku zikê dîlan têr kin. Di vî şerî de gelek tîfing û fişek ketin destên Kurda. Nîşana vê zaferê li nav şerkarên Agrî diyar bû. Tê gotin ku dengbêjê xeybî xîtab bi Agrî digot :

*Newalên te teji xûn bû
Xelxele teji cendek bû
Rast e berî agir tu bûy
Îro agir lawêd te bûn.*

Hêj dar desteyê têkşanî Romî Agriyê bi cî nehiştî bûn serokatiya Romî agadar bû ku Ihsan Nûrî ji li nav Kurdê Agrî ye.

Ihsan Nûrî bi bîst siwarên Heyderî û kurxaltê wî Şêfdîn Beg, kurê reîsê berî Fethullah Beg merhûm û çend mîrên Hesênî, bona dîtin û zanîna wezê efkarê Kurda sînorê Tirkîyê bihurî, bi navçeyên Heyderan û Hesena çû bû, li nêzikî Xenis bihîst ku Romî ordî şandiye ser çiyayê Agrî, zivirî, xwe gihand Agrî.

IHSAN NÛRÎ KÎ BÛ ?

Ihsan Nûrî ji Kurdên Bedlîsê, ji kozê Cibran bû. Yek ji zabitên kurdê regezî Turkiye bû. Çar sal berê li şarê Bayzîdê qomandarê hêzên sînorê Turkiye-Iran bû. Navçeya Agrî baş nas dikir. Noke li nav rêzê parastîna mafê netewayê kurd û dawaya hildana hakimiyeta Romê ji temamê Kurdistan bû.

Ihsan Nûrî li sala 1919 li nav nuwînerên zabitên garnîzona Stenbol bû, bona yaride daye Mustafa Kemal Paşa, bi paldanî ev civat bi yek alay hêz ber

ziddî dewleta Ferîd Paşa, ku neyarê HêzênMillî bû, isyan kir, suqutê dewleta Ferîd Paşa ra zudtir kir. Ji nafermanê û hêzê çekdarê xwe dest kêşa. Karên mi-hîmî din ku li ordu kirî û konferansên şerê ku li navendên du tûmen, li nav şarên (bajarên) Iğdir û Sêrtê da bû, di nava ordiyê da deng dabû. Paş çêbûna Komara Turkiyê, dît wadên azadî ku li Kurdan dabûn rast derneketin. Tev Komîteya Serbixoyî Kurdistan ku li nav şarê Erzurûm, li bin seroktiya Xalid Begê Cibranî, qomandarê tumenê eşair dizî va çê bû bû. Li sala 1924, li gundê Beytuşşebab nêzikî sînorê Irak, li gel çar zabitên kurdnejad Ramî Rasim, Tewfîk Xorşîd, Alî Riza Beg bo serbexoyî Kurdistan qiyam kirin, belam şikest xwarin. Alî Riza Beg ket destê Romê.

Min postekê esker ji xortên nebezê kurda da çêkirin, ala Kurdistanê serbixoyî ra li qoçên Agrî daçiqand. Hêzê şkestxurî Romî ku li etrafa bajêrê Bayzîd bûn, ji ber ala azadî kurd diçûn, dûr diketin. Pasevanên qaremanên Agrî ev ala ji dûr ve hurra dikişan, çepleyan didan. Li vê çaxê, li Agrî teşkilateke eskerî, îdareyeke Kurdî hebû. Ala Kurda bi pêl lê dida ; bi ev çêşnebezê nivroyê Agrî kete bin deselatê idareya Kurdistanî Aza. Şerkeranên Agrî ji vê zafera mezin şadûman bûn, bi dengê gurr û bilind ku çiyayan dihejand marşa neteweyîya xwe dixwendin, digotin :

*Şerq û xerb bask vegirtiye
Ser singê xwe lav girtiye
Kurda re tu kabe bûyî
Hilbe Agrî, hilbe Agrî !*

Gundên vi aliyê çiya bi destê tekoşeranên kurd dîsa ava bûn.

Çaxê ev şer li Agrî da bû, li ciyê dûr da Kongreke mezina netewayeti kurd li hev civiya bû, komîteyek bi navê Xoybûn - Istîqlal - teşkîl kiri bû. Ihsan Nûrî komsêrê fevqeladeyê eskerî helbijartin, idara şer sparti ne wî.

Qaremanên kurd dan ser rîya Agriyê. Ferzende Beg ku ji eşîra Heseni bû û di dema şerê Şêx Seîdê Mezin da bajêrê Melazgirtê ji destê Romê derxistibû, ligel brayê xwe Kazim Beg, kurapê wî û çend mêrên Heseni xwe gihan-din bi Agrî. Xalis Beg, kurê Abdulmecîd Begê Sipkî, Taceddîn Beg, ji serokên xelê Zerkî, Edoyê Eziziyê Heyderî, reîsek canbêzaran, Ehmedê Hacı Bro ligel çend brayên xwe, Seyid Abdulwehab Efendi û kurapê wî Seyid Resûlê Berzencî ku ji ciyê durxistina xwe, Izmir, helati bûn, yek li dû yekî hatin Agrî.

(Dumahîk heye)

ZIMAN

ÇEND ALIYÊN REWŞA ZIMANÊ KURDÎ

Ferhad ŞAKELÎ *

Mebesta min ji vê nivîsinê û vekolinê ew e ku basê hinde rastî û meselên zimanê kurdî bikim û ez bawer im her Kurdek xwe piçek bi zimanê kurdî ve mijûl kiribit yê pê agahdar e. Lê, bégûman, kêm kes hene xwe bi vê çendê ve mandî kiribit û têgehiştibin ... çunku ev ne karekê hasan e û ji her kesekî nahêt.

Li destpêkê bila em vê pirsiyarê ji xwe bikin : erê em, Kurd, ku bi hezaran sal in li nav van çiya û newal û dola da dijîn û her çar layên me millet û xelk û sinûrên cuda cuda ne, me zimanê xwe yê taybetî heye ku ji zimanê wî xelkê dewr û berê me cuda bit ? Yan kurt û kirmancî bipirsin : Kurdan zimanê xwe heye, ango kurdî ziman e yan ne ?

Wisa xuya dibit ku tiştê van herdû pirsiyara ji hev cuda diket her darriştina pirsiyarê ye, lê rastî ew e ku pirsiyara yekem çend rastî û meselên hey girêdayine bi layê civakiyê jiyana kurdewariyê ve ku eger mirov bi pişt guhê xwe ve bavêt ne tiştêkî dirust e û mirov ji riya vekolîna zanistî der dikevit. Herçende pirsiyara duhem weha ye ku eger mirov gehiştibe encamekî dikare tenê bi «a» ya «ne» bersiv bi dit.

Ez dê rêka pirsiyara düyê bigirim û dê bêjim belê zimanê kurdî heye. Helbijardina rêka pirsiyara yekem herçende karekê pêwîst û xweş e, lê min rêka düyê girt ji ber ev çend hüyên girîng .

1 - Ez bawer im zimanê kurdî heye û tenê hinde neyar û meji-hişkên milletên serdest in ku xwe ji vê rastiye dîr dixin û ne bes dibêjin kurdî ne ziman e, belkû dibêjin Kurd bi xwe ne millet in.

2 - Ev babete pirtir babetê wan vekolîna ye yên ku bi zimanên biyanî tén nivîsîn ne ku bi zimanê kurdî.

3 - Behra pirtir ji wan kesên xwe bi kurdolojiyê ve mijûl û xerik kirî ne, çi Kurd û çi biyanî, ewçend liser vê meselê nivîsîne, ez li wê bawerê me ku dúbare kirina vê çendê ne tiştêkê pêwîst e û çi tiştêke nû lê zêde naket.

* Ferhad ŞAKELÎ nivîskar û helbestvanekê Kurdistana Iraqê ye. Piranî bi kurmanciya jêrin (soranî) dinivîse. Vê bendê yekser bi kurmanciya bakûr nivîsiye.

ZIMAN YAN ÇIYA ?

Li bîra min da ye gava min li Zanistgeya Bexda - beşê zimanê kurdî - dixwend, mamostayê dîroke hercar digot : «Çiya miletê kurd parastiye. Bi Xwedê eger ev çiya nebana, nuha zûda delibe û dîrrinda em xwaribayin». Ne dût e ev mamostayê ha, li encamê xwendin û vekolinên dîroka kurd gehîştî-bite vê rastiyê û vê behayê mezin bidete çiyayên Kurdistanê û bikete faktora parastina gelê kurd ... Lê, bêgûman, Kurd ne tenê li çiya dijîn û axa Kurdistanê jî ne hemû çiya ye ... Eve bi hizaran sal in Kurd li deştê jî dijîn û ne bes xwe jî hirç û hova parastine, belkû hemû hêrişên Kemalîstên faşîst jî bo turkandî (Turk kirina) Kurda û helkêşana rih û rişalên zimanê kurdî û nehêştina hemû şop û diyardeyên neteweyî (1) û hemî hewl û pêkolen faşîstên Iraqî jî bo Arabandî (Arab kirina) gelê kurd serê hemîyan şorr kir û miletê kurd, wekû Mam Hêminê şa'ir dibêje, gerimtir bû di xebata xwe da jibo mafê xweyê rast û rewa û berhingarê celladê xwe bû û neheliya û ne jî dihele.

Zimanê kurdî - bi bawerîya min - mezintirîn û giringtirîn peywendiyê ku neteweya kurd pêk ve girêdaye û digel peywendî û faktorên din neteweya kurd pêk hînaye û rolekê mezin û giran hebûye jî bo parastina miletê kurd û cuda kirina wî jî miletên dewr û berê wî. (2)

Herçende zimanê kurdî ev rolê giran hebûye û heye, lê eger mirov hûr temaşa bike dê bibînit vekolinên zimanê kurdî negehiştîye loka giringî û hêjayîya zimanê kurdî. Xuya ye ev jî girêdayê ew rewşê sext û nexweş e ku gelê kurd têda dijî. Lê her çawa bit nabe eve çende bikin pasawden (justification) ku destên xwe dahelin û bi karekê gelek zehmet bizanin, bi taybetî ew Kurdên li derveyê welatî dijîn ku delîveya pitir jî hemî layan ve bo helkeftî.

ZIMANÊ EDEBÎYÊ YEKGIRTÎ

Jibo ku neteweyek bikarît kultura xwe ya taybetî pêşve bibe û pişkdarîyê di jîna vê serdemê mirovayetiye da biket ... yan eger nekarît jî her agehdarê vê peşkeftinê bit, ne bes e zimanek hebit pê bipeyve, belkû gerek e zimanê edebîyê yekgirtî jî hebe.

Bawer nakim zimanvanêt hiç welatekî û gelekî li vê cihanê (dinyayê) wekî zimanvanêt kurd hest bi vê meselê bikin û wekû miletê kurd jî vê nexweşîye binalin.

Me zimanê heye - zimanê kurdî -, lê zimanekê me yê edebîyê yekgirtî, zimanekê me yê standard tune, eve jî maka gelek asteng û giriftarî û problema ye û gerek e bi vekolîn û tûjandinê çareyeke bo vê meselê bibînin. Peyda kirina zimanê wusa karekê gelek girîng û mezin e û dikeve ser milê roşenbîr û xwendevanan û pêwîst e amanca me hemîya be û her nivîskarekî kurd bîr li vê çendê biket.

Tênegehiştin û piştguhîstina vê çendê - bo her mebestek - be ziyaneke gelek mezin digehîne me û jî şêlikirina rastiyê pê ve çî tişteke din pêşkêş

naket.

Ji bo ku em bikarin zimanekê yekgirtî peyda bikin û çê bikin, gerek e em bi giyaneke zanistî û dilsojî ve bixebitin û hizr û bîrên teng û dever-peristîyê ji serê xwe bavêjin û derbixin û divê em weha bîr nekin ku gava em bi diyalêktekê (zaravayekê) dinivîsin êdî her bîst milyon Kurd dê bi dû me kevin û bidin şopa me û bi axaftina me bikin. Ev cor bîrkirin û hizirkirin ne tenê tu tiştê pêşkêşî me nakit, belkû dê rastîyê jî gelek cara li me şêlî bike.

Bo nimûne eger mirovek hat û hinde zanyarî li ser diyalêkteka kurdî hebû - her ew diyalêkta ew dizane - belav kirin û kirine yasayeke giştî bo fonîmên zimanê kurdî yan gramatîka zimanê kurdî û ew rastî bi pişt guhê xwe ve avêt ku zimanekê me yê edebî nîne, bêgûman eve ne karekê rast e û eger li ciye vê çendê destnivîseke kevin sax bike (vejine) yan du tiştê wergerîne ser zimanê kurdî gelek baştir dibe.

Zimanê edebîyê yekgirtîyê kurdî, wekû mamosta Jemal NEBEZ dibêje, ew ziman e «yê ku Kurdên hemû parçeyên Kurdistanê û cihanê, bêy ku guh bidit cudahîya wî digel diyalêkta wî, té bigehit û pê bixwênit û binivîsit» (3).

Çê dibe dirust bûna zimanekê weha wexteke geleke dirêj pê bivêt, lê her çawa bit me ev rêge bi tenê heye ... Tu ji kîjan çîne bî, yan çawa bîr dikî ne giring e, ziman zimanê hemû millet e.. herçende her çînekê rengeke taybetiyê xwe heye û jibo derbirîna hestê xwe û parastina berjewendîya xwe bi kar tîne. (4)

Zimanê kurdî jî zimanê hemû Kurda ye, cotkar, kirêkar, axa, şêx, mela, derebeg û xwendewar û nexwendewar û her yek ji wan bo derbirîna hestê xwe û parastina berjewendîya xwe bi rengeke taybetî bi kar tîne.

Bêgûman jibo cêbecê kirina her amanceka pîroz û mezin xebateka mezin pê divêt û, bo ku dirustkirina zimanekê standard bo milletê kurd hêvîyeka gelek mezin û pîroz e û peywendîdar e digel pêşkeftin û paşeroja milletê me û roleke giran û mezin di pêkhênan û geşkirina bîra netewayetî ya pêşverû dibîne, her wekî çawan hizr û bîren netewayetîyên jî roleke mezin dibînin jibo yekgirtin û pêşve birina zimanî.

ZIMAN Û DESTELATA NAWENDÎ

Gelek di cihê xwe da ye li vêrê em vê pirsîyarê jî xwe bikin : baş e eger dirûstbûna zimanê edebîyê yekgirtî hinde pêwîst û pêdivê bit û amanceka hinde pîroz û mezin bit û roleke hinde mezin bigêre, boçî heta niha (êsta) ev zimanê çê nebûye û boçî gavê fireh nehatine avêtin jibo vê amancê ...? Jibo ku em bersivê rast û zanistî bidin, gerek e em vegerîne dîroka milletê kurd û zimanê kurdî ... Li vêrê ev tişt dihête ber çavê me ku gelê kurd destelateka nawendî nîne, destelateka weha ku li çarçêveyeke politikî û aborî û civakî da bi xwe bi rê ve bibet.

Di dîroka gelê kurd da gelek cara çê bûye ku Kurd bûne xudan mîrge û qeware û dewletên biçûk û digel van qewara zimanê kurdî jî geş bûye û pêş ketiye û ji sinûrên diyalêkt û nawçeyî yên teng derketiye û hinde cara jî, jî

çarçêvê vê qewarê jî derkeftî û ber bi sêntralîze kirinê çûye. Berûvajî demê rewş û kawdanêd reş û tarî bi ser miletê kurd da dihatin û agirê raperîn û bizava rizgarîxwazîyê kiz dibû ya vedimrî, herîşa dujmin û neyara ne bes ax û mirovê kurd digirt, belkû ziman û kultûra kurdî jî digirt û ziyaneke mezin lê dixist.

Eger em vê hoyê bi mezintirîn faktor bizanin ku zimanê kurdî yê edebî dirust nebûye, çend hoyên din jî hene ku rolê xwe hebûne û bi baweriya min em dikarin bi vî carî bidin xuya kirin :

1 - Parçe parçe bûna Kurdistanê di nav çar-pênc welatên ji hev cuda pey-dabûna sinûrên destkird û çêkirî di nav Kurdistanê da bû hoya hindê ku Kurd ji yek dûr bibin û peywendiyên wan digel hev bêne qetandin, bêne birîn ... eve jî li encamê kareke xirab gehande zimanê kurdî.

2 - Rola negatîv û wêrankarane û xerabkerê kultûra gelên ereb û tirk û fars ... çûnkû ev miletan xudan destelat bûn û li hemû serdem û gavekê da pêkola kirine ku kultûra xwe bi zor bi ser Kurda da bînin.

3 - Rola negatîv û xerabkerê Îslamê ... ku wekû ayinekî mora netewayet jî pêve heye.

4 - Nebûna jîneke kultûrî ya damezrayî û rêk pek (tekûz) û berdewam li Kurdistanê.

5 - Nebûna dezge û nawendên kultûrî ku bikarin li ser pêşkeftin û paşeroja zimanê kurdî biryarên weha bidin ku bèn pejirandin û di praktîkê da cê bi cê bibin.

6 - Nebûna pilaneka yekgirtî, hewldan û bizav û pêkola serbixwe û cuda cuda ya zimanvan û roşenbîrên kurd.

7 - Nivîsîna zimanê kurdî bi sê rengên alfabeyên cuda cuda : erebî, latî-nî, û sîrilîk û her yek ji van elfabêya jî bi çend rênivîs ên cîyawaz tên nivîsîn, bi taybetî erebî û latî-nî.

8 - Giyanê deverperestî û nezanistîyê gelek zimanvan û ronakbîrên kurd.

9 - Sîstî û bêxemîya gelek zimanvan û ronakbîrên kurd û nebûna pilan û nexşeyeke pêk û tekûz û zanistî.

Min li vêrê hindêk ji wan hoyan xist berçav û bêgûman gelek hoy û egerên din jî hene ku herkes li gora hîzr û bîrên xwe dikare nîşan bidit û bide xuya kirin. Lê ev hoy û egera hemû tişteke zor bê beha ye bi pêş wê ve ku Kurda destelateka nawendî (merkezî), û taybetî nîne. Maka hemû êş û

giriftari û paşkeftina zimanê me ew e ku me li wê axa me serê xwe lê hilandî mafê çarenûsa xwe nîne û eve ne bes problêmeke politik e, belkû ya civakî û aborî û kultûrî ye jî.

NEXŞEYEK SEYR

Li Kurdistanana îro eger em bixwazin nexşeyê rewşa ziman û jîna kultûrî ya xwe bikêşin, dê bibînin nexşeyeke seyr û entîke dihêt ber çavê me :

1 - Nebûna zimanê edebîyê yekgirtî ... zimanekî weha ku «Kurdên hemû parçeyên Kurdistanê û cihanê bê guhdana ciyawazîya diyalêkta wan, té bigehin û pê bixwînin û pê binîvisin.

2 - Jibo dirûstkirina zimaneke wisa, heta niha jî ne pilanek û ne bîrkirineka zanistî û ne bizaveka rêk û pek tune.

3 - Çar diyalêktên ji yek cuda ku her yek ji wan li devereke bi kar dihêt kurmançîya bakûr (jûrî), kurmançîya başûr (jêrî), Lurrî, Goranî, Zazayî. Heryek ji van diyalêkta jî, ji çend beş û tayên din pêk hatiye.

4 - Zimanê kurdî bi sê rengên alfabêya dihête nivîsin : erebî, latînî û sîrîlik.

5 - Di nivîsin û xwendin û weşanan da du diyalêktên serekî bi kar tên : Kurmançîya bakûr (jûrî) û Kurmançîya başûr (jêrî) û li navbera van herdu diyalêkta jî sinûreke hind estûre heye ku bi zehmet karekî li hevdu bikin.

6 - Pile û loka nexwendewariyê li Kurdistanê pirr bilind e, herçende di vê warê da hemû parçeyên Kurdistanê ne wekû hev in û ne hasan e mirov bikare statistîkeka rêk û rewan bi kar bîne, lê mirov li vir dikare zanyariyên Dr. Ebdulrehman Qasimlû belav kirî li ser Kurdistanana Iranê bi kar bîne. (Ev jimara re rewşa Kurdistanana Iranê dipeyvin, sala 1975 û jibo wan kesên ji deh saliyê mezintir in) (5).

Li hemû Kurdistanana Iranê 70% xelk nexwendewar e û 80% jin nexwendewar in.

Li bajêrên Kurdistanana Iranê 40% xelk nexwendewar e û 60% jin nexwendewar in.

Li gundên Kurdistanana Iranê 85% xelk nexwendewar e û 95% jin nexwendewar in.

Em nikarin vê bikeyne nîmûne bo hemû Kurdistanê ... çunkû li Kurdistanana Tirkîyê ku ji hemû parçeyên Kurdistanê mezintir e rewşa nexwendewari-

yê gelek xerabtir e, lê Kurdistanana Iraqê ji Kurdistanana Iranê ji baştir e. Lê her çawa bit em vê zanîne bikine binaxe û şengistê rewşa xwendewarî û nexwendewariyê em digehîne encameke gelek bitirs, çunkû gerek e bizanin ew 30 % ê xelkê Kurdistanê ku xwendewar in jî ... ne bi zimanê kurdî dixwînin, belkû bi zimanên di ... Li Iraqê û Sûryê bi erebî, li Iranê bi farisî, li Tirkîyê bi tirkî û li Sovyet bi rûsî û çend zimanên din jî. Gelo ji vana, çend dizanin bi zimanê xwe yê kurdî bixwînin û binivîsin ? Bersiva pirsiyareke weha dê rastîya alozî û nexweşîya kultûr û zimanê kurdî nîşana me bidit.

SERINCA DUWAYÎ

Bi rastî ... herçend di vê vekolinê da, çend layên ciyawaz ji rewşa zimanê kurdî hatin nîşandan, lê em dikarin bêjin eve bi tenê skêçek e, ne ku bas û vekolineka giştî û tevayî. Ji bilî vê çendê jî wekû min di destpêkê da got, mebesta min ew e hinde rastî û meselên ziman û kultûra kurdî nîşan bidim û xuyakirina vê bibite hoy eger ku em çareyek bibînin.

Her weha, di vê nivîsînê da ez neçûm bi layên hûr û kûrên ku mirov tenê li ser rûpelên kovarên ku bi rêk û pêkî û berdewam derdikevin, dikare gotûbêj li ser bike, ne ku belavok û çapkirawên Ewropa yên ku salê (yan werzekî) carekê derdikevin, û ji layekê din jî ve baskirina wan nikare giftûgoyeka zanistî û rêk û pêk peyda bike ... çunkû, mixabin, li vê dîrweletîyê ... kêm kes hene yên ku xwe bi van tiştên ve mijûl û mandî bikin.

Ez dixwazim li vê delivê da bêjim ku bi rastî cihê daxê ye ku xwendewar û ronakbîrên kurd li Ewropa (ya li derveyî welêt, bi giştî) bîr li ziman û kultûra xwe nakin. Mirov dibîne gelek kes dî zimanên ewrûpayî fêr dibin (hîn dibin) ... lê bizavê nakin diyalêkteka din ya zimanê kurdî fêr bibin, yan ewên kurdî bi alfabeya erebî dinivîsin xwe fêr kin alfabeya latînî û ewên kurdî bi tîpên latînî dixwînin û dinivîsin, xwe hîn bikin kurdî bi tîpên erebî jî bixwînin û binivîsin.

---

1 - ARFA, Hassan : *The Kurds*, Oxford University Press, 1966, p.45.

2 - QASIMLU, Dr. Ebdulrehman : *Kurdistan û Kurd (çapa kurdî)*, 1973, Bexda, r.300-305

3 - NEBEZ, Jemal : *Zimanî yekgirtuy kurdî*, 1976, r.5.

4 - STALIN, J.V : *Marxism and problems of linguistics*, Foreign Languages press, Peking 1972, pp. 10-12.

5 - CHALIAND, Gérard (ed.) : *People Without a Country, The Kurds and Kurdistan*, Zed Press, 1980, p. 112.

LI SER BATÊYÎ ÇEND GOTIN

R. BARNAS

*Meclisa bê saz û heyhey min nevêt naçimeyê
Bê def û bê çeng û bê ney min nevêt naçimeyê
Bezmeya bê yarê Batêy min nevêt naçimeyê
Bê feraxet yarê Batî îşwekara min neha:*

Batêyi *

Xani-Mem û Zin, Cezerî-Dîwan, Herîrî-Helbesta nivisandî ya pêşin di edebiyata kurdî de çawa muteradîfê hevûdu bin : Batêyî an Mele Ahmedê Batî û Mewlûda Kurmancî her wisa bê hevûdu nayên bilêvkinin. Ew mewlûda ku :

*«Hemdê bê hed bo Xwedayê alemin
Ew Xwedayê daye me dinê mubîn»*

dest pê dike, ji aliyê her kurmancê sunnî ve di jiyana xwe de bi hindikî gelek caran bi wecd û jixweveçûyînek dînî ve hatiye guhdarîkirin. Hin ferd û beyitên wê, ji aliyê xwenda û nexwenda ve jiber tén zanîn.

Bê şik bareya mewlûdê, li ser bûyîna pêxemberê dînê îslamê ye. Lê, ev ne çirokek besit e. Bi munasebeta bûyîna Hezretî Muhammed, di çerçewa felsefa îslamî de «Tekwîn» an afirandina kaînate jî bi şî'riyeteke bilind hatiye dayin.

Di medresên Kurdistanê de piştî xwendina Qur'anê bê îstisna mewlûda Batêyî tê xwendin. Di îslamiya Kurdistanê ya sunnî de feqehêk berî her tiştî divê bi xwendina du tiştan bizanibe : a yekem «Yasîn», ya duyem xwendina mewlûdê. Bêşik ev aliyê wê î dînî ye. Lê di aliyê sen'et û edebiyatê de mewlû-

---

* *Dîwana Kurmancî, Ebduleqîb Yûsif-Baxa (Bexda) 1971, çapî ewel, çapxaneyî e Necef.*

da Batêyi yek ji hêjatirîn eserên edebiyata kurmanciyê ye. Helbet ji kurmanciyê mebesta me, kurmanciya jorê ye.

Hetanî şai'rên Hawarê (Cegerxwîn, Osman Sebri, Qedri Can), şai'rên edebiyata kurmanci gişt mutasawwif in. Di bareya şai're me î pêşin Eliyê Herîrî de zanîneke me î fereh tune ye. Lê herçî mayî di evîna xwe î mirovî de jî, di kujekî di quncikekî de xwe avêtine dawê Xwedê an yê pêxember. Di daxwaziya «dewlet» Xanî de bi xwe «dewleteke rût» tune, «dîn û dewlet» heye:

*Ger dê hebûya me ittifaqek
Vêkra bikira me inqiyadek
Tekmîl dikir me dîn û dewlet
Tehsîl dikir me ilm û hikmet
Xanî, Mem û Zîn*

Batêyi bê fetl û çiv sofî ye. Ew evîndarê pêxemberê îslamê Hezretî Muhammed e. Bi evîna wî, bi evîna şefaeta wî keledoşî dibe :

*Hilo rabe Ebul-Qasim hilo ey qasidê Ekber
Hilo fexra Benî-Haşim hilo rabe tu î rehber.*

.....
*Hilo carek ji wê xakê siyarê heft eflakê
Belê sultanê lewlakê tu î ey saqiyê kewser.*

.....
*Here pêşî Xwedayê me rehîm û rehnumayê me
Şefaet ke xetayê me li dîwanê bike mehder. **

Di lêhûrbûna şai'rekî de çend niqte hene :

- 1 - Zman û uslûb
- 2 - Wezin û qafiye
- 3 - Aheng û lîrizma
- 4 - Afirandin û nûyîtî
- 5 - Îdeolojî an felsefe.

Di şai'rên kurmanc ên klasik de, yên zmanê wan herî sivik û xwerû ne Batêyi û Feqehê Teyran in. Tevî ku şai're pêşin e, zmanê Herîrî jî sivik û xwerû ye.

Batêyi mewlûdê bi zmanekî sivik û xwerû nivisandiye ku ev xwerû bûn, bi nisbeta zmanê dîwanê yê Cezerî û yê Mem û Zina Ehmedê Xanî çî bigre jî sedî heftê-heştê ye.

Batêyi hem bi zmanê muxlaqê dîwanî û hem jî bi zarê gundiyan dikare biaxife di şai'rên xwe de :

*Ey ne'tê tu ez e'rş heta ferşê şehîra
Ey pertewa nûra te cihan geşte munîra*

*Ey seyidê a'lem bike perwayê esîra
Qed kane lek-el-fesl û lek-el-cûd û kesîra
Ursilte îlel xelqî beşîren we nezîra. **

Di hemberî vî zmanê muxlaq de, ew dikare wek gundiyeke kurmanc bêje :

*Ji Çîrya Paşiyê pê da Melayê Bateyê kanê
Sefer kêşa be Miksê da li ser qewlê Zivistanê.*

*Zivistanê evê yolê evê berryê evê çolê
Mijê avête der dolê xunavê girtî Kîstanê*

.....
*Binê daxa me êxsîra xezel zer bûn rezê mîra
Reyhan barî di avê da reyhan barî di eywanê.*

Bi devoka Botan-Hekarê herwekî meriv gazî hevalekî xwe bike, bêjê «Hilo Hesen ! » an «Hilo Fatê ! » wisa xîtabî pêxember kirin, ji hostayiya zman bikaranînê tê.

Di şî'ra kurmancî de hunermendiya bikaranîna wezna arûzê û dewlemendiya qafiyê de du hosta hene : Cezerî û Batêyî. Tu şai'rekî me î dinê nahiye aheng û lirizma van her du hostayan.

*Derd û dax im, bê qerar im, bê bihar im, bê çemen
Bê hebîb im, bê tebîb im, hem xerîb im, bê weten
Şîbhê Ye'qûbî ji eşqa Yûsîfê gul-pîrehan
Mûnisê derd û xeman im, sakinê beyt-el-hezen
Tarûmar im, întizar im ; şehsiwara min nehat.*

*Pertewa şem'a cemalê min disojit dem be dem
Îştîyaqa zilf û xalan tîk kirim deryayê xem
Dame ber pêça fîraqê weslê qet nakit kerem
Ma medetkarê me bit «îna fetehna» sibh û dem
Werne sotim ateşî dil şehriyara min nehat.*

*Meclîsa bê saz û heyhey min nevêt naçimêyê
Bê def û bê çeng û bê ney min nevêt naçimêyê
Bezmeya bê yarê Batey min nevêt naçimêyê
Bê feraxet yarê Batî îşwekara min nehat.*

Bê lê artîlîna zman, gotin, mîna herikîna avê bikaranîna zmên, bi mûsiqî rabûn û rûniştina pêlên ahengê û li gora xîtab û mebestê ; kurmanciya xwerû an zmanê diwanî bi hostayî bikaranîn, lê di dawiyê de newestandina xwenda û guhdar : ev e, şî'ra Melayê Batî an Batêyî.

Bi a min mezinahiya Xanî, ne ji şai'ri û hunermendiya wî ye, lê ji ber aliyê wî yê îdeolojîk e : ew dewleta kurd, rizgariya Kurdistanê dixwaze. Di sedsaleya wî û ya berî wî de, di nav mîrekên Kurdistanê de lipijîn, raperîkîna li hemberî Osmanîyan hene. Li Çiyayê Şengalê misêwa serxwerabûn hene. Evdal Xan Mirê Bedlîsê bi mîrxasî li hember Melek Ahmed Paşayê Osmanî şer dike. Bo çêra pezê xwe î li zozanan Mihemed Beg Mirê Melazgirê û hin mîrekên Kurdistanê bi leşker û eşîrên xwe ve di milê paşayê osmanî de şerê Xanê Bedlîsê dikirin. Xanî di van heyaman de gihîşt.

Gelo di sedsaleyên Herîrî, Cezerî û Batêyî de rewşa civakî û siyasî çawa bûn. Zanîneke me î zelaal der vê xisûsê de tûne ye. Gava tarîxa me î siyasî bê berhevîkirin û bihevexistin, derbareya tarîxa me ya edebî de fikra xwe bi awakî rastir gotin hê mimkin dibe.

Şai'r dev û guhê civaka xwe ye : hezkirin, daxwazî, ecibandin û darazên (hukum) civaka xwe ; bi kurtî, bi tundî beyan dike. Ha em dinêrin Eliyê Herîrî herwekî esman biqelişe û jê were, wisa tê û dest bi şî'ra nivisandî dike

*Dilê mehzûn kefaret bit ke îm şeb taze mîhman têt
Be mizgînî beşaret bit ke mîhman canê canan têt.*

*Ke mîhman canê canan e, le ser çehvî me mîhman e
Be mala cumleî can e, ke şahê cumleî can têt. **

Belê Herîrî «le ser çehvî me» hat, lê çawa hat ? Hoyên civak-aborî û yê siyasî çi bûn ku Herîrî dest bi şî'ra nivisandî ya kurmançî kir ? Û çima Cezerî got :

*Ger lu-luê mensûrê ji nezmê tu dixwazî
Wer şî're Melê bîn, te bi Şirazî çi hacet.*

Ev pesindayîneke rût bû an ji medresan lieta qesrên mîrekên Kurdan bi rêgeha edebiyata dîwanî di bin gefên «Şiraziyan» de bûn ? Li ber edebiyata farisî kurmançî di xeterê de bû ? An bi mebesta serxwebûna xwe mîrekên Kurda xwestin edebiyata xwe ya serayê biafirînin û vê bi Herîrî û Cezerî dan kirin ? Gelo Mewlûda Batêyî mertalê xwe parastina Kurmançî bû li hember siyera erebî an ayînên erebî yê dîtir ? Belê ev gişt pirs in, hezr in. Heta tarîxa siyasî ya Kurdistanê bi awakî zelaal neyê bihevexistin, bersîvdana van pirsan jî ewê ji daxwaziyê şexsî wê de neçe.

Em paşîya gotinê dîsa bi Batêyî binin :

*Dîlberek min dî di xew da, dêm wekî bedla şefeq da
W'ez kirim dîwan û sewda, ax gelo derman heye ?*

*Dêm wekî bedra hîlal e, şu'le ye b'husn û cemal e
Nezerek bo min helal e, min diye fetwa heye.*

ÇÎROK

BINEVŞA NARÎN û CEMBELIYÊ HEKKARÊ¹

Cembeliyê Hekkarê² hebû, li çiyayê Hekkêr bû, reîsê hezar û pênc sed xortê herdemlawîn bû. Pir axakî baş bû ; du jinê wî hebûn bi kêrî şîxolê malê û mêvana nedihatîn. Aşîq Hemo³ hebû, ew jî sitranvanê Cembelî bû, hema xortekî spehî bû Aşîq Hemo, kêf jî Cembelî re dîkir. Rojekî Aşîq Hemo hat aliyê malê, go : «Xatûn taştê bidin min». Taştê nedan, Aşîq Hemo jî xatûnê xwe gelek bihecî. Hate aliyê odê, jî Cembelî re got : «Axayê min, Xatûnê di min bi kêrî şîxolê malê nayên, go ezê ji te re herim li jineke çê bigerim». Cembelî jî Aşîq Hemo re got, go : «Çend roja tuê herî bigerî ?» Go : «Mehekê mole té bidî min, ez vegeryam, ez vedigerim, ez venegeriyam di mehkê de, serê min jê bike.» Cembelî go : «Here, moleya mehkê ji te re». Aşîq Hemo serê sibehê hat aliyê malê, go : «Ka xatûn bidin min taştê». Go : «Tuê herî kî derê serê vê sibehê ?» Go : «Hûn nema bi kêrî şîxolê malê tên, ezê herim ji axakê xwe re bigerim li jinekê çê.» Xatûn gelekê jê bihecî, go : «Kuro, rabe ji vê derê, nehêli ko ez darekî bikşînim ji çitê, ezê bi saxî bidim te ezabê qebrê.»

Aşîq Hemo radibe, berê xwe da beriya dora Hemis û Hemayê, sê roja û sê şeva geriya, li dora Hemis û Hemayê. Tiştekek nedî, tiştekek bi ser nekir, tu jinê mîna şîbê axê xwe nedî. Ji dora Hemis û Hemayê derbaz bû, berê xwe da dora Cerîtên û Tudmir û bajarê Sixnê tu pîrekê minasibê axê xwe li wan dera nedî. Bêhîst go : «Bi Xwedê, jinê minasib hene li dora bajarê Rehaê û Dêre Zorê». Berê xwe dayê Reha û Dêre Zorê ji xwe re dibêje : li ser axayê xwe, dibê : «Axayê min Cembeliyê Hekkarê xortekî minasibî, reîsê hezar û pênc sed xortê herdemlawîn e». Ji xwe re Aşîq Hemo jî Dêre Zorê bi der ket, bi dilkî bi kuli şikestî, berê xwe da ava Xebûr, li nav Erebên dora Xebûrê geriya heya

1 - Vê çîrokê rohelatnas û kurdîzanê fransîz rehmetiyê Roger Lescot (1914-1975) di sala 1931, 5ê tebaxê, li gundê Mitelê ji devê Mişoyê Awan, dengbêjê Berazan nivîsiye. Destnivîsa wê di Arşivên Enstîtuya Kurdî de ye.

2- Cihna Cembeliyê Hekkêrê hatiye nivîsîn.

3- Geh Hemo geh Emo hatiye nivîsîn.

derbas bû bajarê Heyseça, tu tişt li wan dera jî biser nekir ; berê xwe da çiyayê Evdil Ezizê, ji wê de, berê xwe da bajarê Ras el Eynê, li wan dera geriya negeriya, tu jinê minasibê axê xwe Cembeliyê Hekkarê nedî. Ji wê derê berê xwe da deşta Sirûcê, nav êla Bozan Begê û Hirço axa, li wan dera geriya, çavê xwe digerîne li nav ebra, li bin çit û perda, yek minasibê axê xwe nabîne. Ji wê derbas bû, berê xwe da welatê Mêrdînê. Li bajarê Mêrdînê li sûk û çarşiya geriya, li riya pîreka gava derin hemamê, Aşiq Hemo xiyala xwe dide bejna wan û meşa wan, kesî naecbîne. Ji wê derê berê xwe da bajarê Diyarbêkrê, li deşta Diyarbêkrê gund bi gund geriya. Tu pîrekê minasibê axê xwe nedî. Ji Bajarê Diyarbêkrê derket, deşta Diyarbêkrê xelas kir, kete bajarê Swêrekê, di hindirê bajarê Swêrekê digeriya, sê roja û sê şeva li bajarê Swêrekê ma. Ji bajarê Swêrekê bi derket, berê xwe da çiyayê Qerejdaxê.

Çiyayê Qerejdaxê çiyayekî xweş e timam kanî ne, xelkê wan derdikevin kona. Aşiq Hemo rahişt rebaba xwe û kete nav konê Qerejdaxiyan ; şeş roja li çiyayê Qerejdaxê nav kona geriya ; tu jinê minasibê axê xwe nedî. Ji çiyayê Qerejdaxê vegeriya, berê xwe da deştê û bi deştê de dimeşiya. Hat giha Tora Mihelmiya, jinê minasib di Tora Mihelmiya de hene pir bedew in. Aqilê wî li wê de jî ji kesî nebirî. Ji wê de, berê xwe da Cizîra Bota. Sê roj û sê şeva ji xwe re di nav Cizîrê de geriya. Ji nav Cizîrê bi derket, hate nav Gergeriya ; ji xwe re li nav Gergeriya geriya, ew jî koçer in. Li konan di nav konê wan de digere, jinek minasibê axê xwe nabîne ; tê li konê Şemera, li nav êla Şemera, pênc roja, Aşiq Hemo ji xwe re digere. Şeş mehê Aşiq Hemo qediyar ; Aşiq Hemo bi dilkî kul digere, dibê : «Wella mi jinek rind minasibê axê xwe jî min nedî û ez nema wêrim herim mal, wê axê min serê min jê bike. Axê min Cembeli ji min re got mehik, ev şeş mehê min qediyar ez digirim.»

Aşiq Hemo ji nav êlê Şemera derket, ji xwe re digirî û li halê xwe dibêje, gelikî perîşan bûye. Carikê nerî di pêşiya wî, wekê leylikê xuya ye. Carikê meşiya nêzikayê lê kir, nerî ko qederê sed konikî xuya yin. Geha zilamekî, go : «Silamo elêkom.» Go : «Ehla û merheba». Go : «Birazê delal, ez zilamekî xerîb im ; merivên xerîb kor in, çavê wan girêdayî ne, ez nizanîm bê ev kon konê kê ne. Ez dixwazim ko ez meznê van kona nas bikim, herim bin konê wî, ji xwe re tiştî jê bixwazim.» Ewî zilamî ji Aşiq Hemo re got, go : «Ev kon konê Narîn axa, bavê Binevşê⁴ en, tuê herê bin konê wî, teleba te çî ye wê bide te». E Aşiq Hemo bi wî zilamî ve bû bele, go : «Ev Binevşê Qîza Narîn axa çawa ye ?» Ewî zilamê ji Hemo re go : «Erê ya xortê xerîb, tu zilamekî mîna min feqîr î, tu çî li Binevşê dipirsî ?» Ê go : «Walla, ez dixwazim ez bipirsim hema wisa». Go «Ev Binevşê qîzik pir bedew e, Derwêş axa heye, jêr dibêjin Derwêşê Neripêş, ew jî tê Binevşê dixwaze. Ew li beriya Hellê, hidûdê bîra Mêşê ye ; hezar û hef sed kon di bin emrê wî de ne.» Aşiq Hemo ji wî zilamê qetiya, berê xwe da mala Binevşê. Carikê bi rê de Hemo dimeşî, nihêrî ko kanikê heye, li pêşiya wî yê, sê qîz in li ser kaniyê avê

4- Di hin ciyan de *Benefş*, *Binevş* an *Binewş* hatiye nivîsîn.

dadigirin. Qîzik di nav wan de gellekî minasib e. Gava çavê Aşiq Hemo bi çavê Binevşê kebanîya bi kar ket, Aşiq Hemo li wê derê ket, dilê wî eşiya. Carikê wan qîza nêrî ko zilamek hat, nêzîkayê li wan kir û hebkê li wan nêrî û ewê zilam ket. Binevşê û her du hevalên xwe çûn ser meytê Aşiq Hemo, hebik av reşandin ser çavê wî, go : «Gelê xuha, hûn ji xwe re li vî xortê sipehî binêrin, ketiye feqîrtiyê. Xwedê Tiala feqîrtiyê bi ser kesî de neyne, kiraskî ji qîrê ye, solikê ji hesin e ; wexta ko li pêşira Benî Adem dikevî, jê nare, heya diyarê rehmetê axê gorê ye.» Gava wer dibêjin Aşiq Hemo çavê xwe ve dike, radihêje darê rebaba xwe û li ser axê xwe yê Cembelîyê Hekkarê dibêje. Binevşê ji xwe re tê fikirî, go : «Ya Rebbî, ev xortê wiha çeleng û minasib e, gelo niha axayê wî çawa ye ?» Aşiq Hemo heyânî du saeta ne hişt ko ew qîz herin, hingî ko dibêji li ser Cembelî û serê kilamê û binê kilamê, dibê «Axayê min Cembelîyê Hekkarê ye», Binevşê ji Aşiq Hemo re got, go : «Ya mitirbo, ji xêra Xwedê re, min axayê te bidîna, bê axayê te bi çi nîşanê ye, tu vê stranê hemî ji bo wî dibêji». Go : «Axayê min minasibî, yek mîna te ye, îro serê şeş mehê min e, ez li bajar û şahrestana û li nav Ereba û koçera, ez ji axayê xwe re li jinik çê digirim, yekê mîna te.» Wê gavê, Binevşê ji Aşiq Hemo re digot : «Sozê min bi te re bê, gelik axa û axeler min dixwazin, ez kesî nastînim, zewaca mêra li min heram bî dû çavê axayê te Cembelîyê Hekkarê».

Ewê gavê, saeta wan qedîya bêtir, rahiştin cêrê xwe yê avê li ser milê xwe danîn, Hemo ji qazîka ji xwe re rûnişt, îca li meşa Binevşê nêrî, ji bona ko meşa Binevşê biyecibîne. Aşiq Hemo rabû ser xwe hêdî hêdî bi dû wan de meşiya, çû nav kona, rojekê li wê derê ma, adinê rojê berê xwe da Cembelîyê Hekkarê

Emê Hemokê xulam li wê derê bihêlin, emê bên cem Cembelîyê Hekkarê. Şeş mehê wî qedîyan, gellikî Cembelî ji Aşiq Hemo hej dikir ; li ser Aşiq Hemo qeherî. Jinik Aşiq Hemo hebû, jê re digotin Pîr Fatikê, ew jî di dû Hemo de hengî girya çavê wê kor bûn. Cembelî emrê ser eşîra xwe kir, go : «Di dû Hemo re kesik ji we ez nahêlim libasê spî li xwe bikî.» Temamiya eşîra Cembelî libasê reş li xwe kirin.

Emê bên cem Aşiq Hemo. Ji xwe re dimeşî ; carek giha çiyayê Hekkarê nêrî ko şivanekî li ber pez e, cilê şivên reş in. Go : «Şivano, tuê şivanê kê yê ?» Go : «Ez şivanê Cembelîyê Hekkarê me». Go : «Çima cilê te reş in ?» Go : «Biriya xwe de bimeşe, kullê me gelek in, tevra me ke». Go : «Xwedê hebîna, tuê ji mi re bêjî, bê çi qewimîye ?». Aşiq Hemo rûnişt ji xwe re û giriya. Go : «Wey li min çav kor bî, li min çok şikestî, tîrsa min di dû min re tiştik bi Axayê min hatibî». Ji şivên re go : «Şivan, Xwedê hebîna, tuê ji min re bêjî bi çi qewimîye li Cembelî Hekkarê». Go : «Bi Xwedê, ya xortê delal, Aşiq Hemo hebû, axayê me Cembelî pir jê hej dikir. Aşiqê wî bû û xulamê wî bû. Îro serê şeş meha ye çûye xeribiyê, ne cewabik, ne tiştik jê ve bihîstiyê. Pîr Fatikê hebû, pîreka Aşiq Hemo bû ew jî feqîrê hengî di dû wî ve girya, çavê xwe kor kirin. Cembelî emrê ser eşîra xwe kir, go : «Di dû Aşiq Hemo re cilê spî ez qebûl nakim kesek ji we li xwe bikî, îcarê me reşa xwe li ser Aşiq Hemo girê dayê.» Aşiq Hemo ji şivên re go : «Şivano, tuê herî mizgîniyê bibî ji Cembelî re,

bibêji : «Vayê Aşiq Hemo hat». Şivan gava ko Aşiq Hemo wer jê re got, pezê xwe li çolê bê xwedî hişt û berê xwe da meclîsa Cembeliyê Hekkarê teyrê Sincar, doxanê nig biqayîş, reîsê hezar û pênc sed xortê herdemlawîn. Go : «Mizgîna min li te be, ya axayê min, vayê Aşiq Hemo ji welatê xerîbê û xûrbetê hat.» Cembelî rabû ser xwe, hezar û pênc sed xortê hemdemlawîn bi xwe re hilanî û pêrgî Aşiq Hemo ve çû. Aşiq Hemo qeddimî ber Cembelî, dest û pê wî ramîsa, li ser serê xwe danî, go : «Ya Rebbî, el hemdû lillah û şikir, îca jî axayê xwe bi saxî dî !» Ewê rojê ji xwe re îstaxilîn, bû êvar ; Cembelî ban Aşiq Hemo kir, di bin konê xwe de danî, go : «Ya Aşiq Hemo tuê îro ji axakê xwe pir hej dikî, tuê îcarê ji min re bas bikî, îro şeş mehê te qediyane tu çûyî bigerî, binêrî, bê tu di ku re çû û tu di ku re hatî ; îşê ko tuê pê çû bû, bê te çawa kir ?» Digo : «Axayê min, tiştê bi serê min de hat, vê neqlê, vê çûnê ez pir pê perîşan bûm, îro şeş mehê min e ez digirim, carna jê diketim çolê û xewlecîya, carna jê ez diketim şeneciya. Ewila ko ez çûm axayê min, min xwe berda deşta Hemis û Hemayê, li deşta Hemis û Hemayê, axayê min, ez geriyam ; û min konik girt û yek berda, ez dikevim bin konê mezina, alem li min top dibî, ez ji wan re kêfê dikim, dûre qîzê axelera û mezina nav û dengê min û kêfa min dibhîzin, axayê mino, îcarê dişînin dû min, ez ji wan re rebaba xwe datînim ser çoga xwe, ez ji wan re distrêm û li rebabê dixînim, serê strana min û binê strana min, axayê min ez navê Cembelî xwe pê dixînim. Ez çavê xwe digerînim jinik minasib ez nabînim, xelq li min dimînin ecêbmayî dibêjin axayê wî gelo çi axa ye, hilqeyî ev Aşiq liser axayê xwe wilo dibêji. Îcarê ji wê derê min berê xwe da dora Tudmir û Cerîtên, axayê mino, ez derbas bûm dora Sixnê. Erebe dora Sixnê tewrê aqilê min ji wan nebîrî, ez li wê derê ne-sekinîm. Min ji xwe re pîrsî, xelqê got : pîrekin, qîzin minasib li aliyê bajarê Raqayê û şixolê Dêra Zorê hene, esmer in, geningwîn in, lêv deqandî ne, poz bixizên in, guh bi gohar in, nig bi xerxal in, dest bibazin in, çav bi kil in, enî bi derman in. Min ribaba xwe helanî, min go, ezê berê xwe bidim bajarê Raqa û di ber ava Xêbûrê nav Ereba re, ji wan re dibêjin Erebe Şewae, ezê derbas bibim hindirê Deşta Sirûcê. Erê axayê mino axayê min pir li ber dilê min şêrin e, belkî ez yekê ji Deşta Sirûcê ji wan esmerê geningwîn û xwîşêrin ji axayê xwe re bibînim, ez salixkî jê hilînim, ezê nişanê wê ji axayê xwe re bibim. Axayê mino ez ketim nava Deşta Sirûcê geriyam, min çavê xwe gerand, tu jinê minasibê te, axayê mino, min di Deşta Sirûcê de nedîne. Min riya Cizîrê girt, ez derbas bûm ser Cizîrê, Deşta Sirûcê re, min berê xwe da bajarê Hesêça. Erê axayê mino dilê min dilekî wa li dîn e ; min got ezê rabim darê ribaba xwe hilînim eva meha min qediya ye, min tu pîrekê minasibê axayê xwe nedîne. Bajarê Hesêçarê nezîkî girê Kewkeb e, girkî bilind e. Erebe Şemera û Fethana û Eneza tên û li dorê datînin. Min di dilê xwe de nêt kir, min go : «Ezê herim nav ebrê wan bigerim, bê ez jinikê minasib ji axayê xwe re nabînim. Ko min li wê de ji nedî, ezê berê xwe bidim çiyayê Evdil Ezîzê û min da serê Kaniyê û bilezînim ; hegê min li wê de ji ne dî, ezê berê xwe bidim dora Diyarbekrê derbas bibim çiyayê Qerejdaxê, tê de sê sed û şeş kanî ne ; ez li wê de ji li cem axa û axelera û eşrafa çavê xwe digerînim û nagerînim, erê axayê mino tu jinê

minasibê axayê xwe nabînim, û ez radibim darê ribaba xwe heltînim, lez dikim û dilezînim, berê xwe didim deşta Diyarbekrê re, derbas bibim nav Hebisbînya û dikevim, welatê Mêrdînê, hakimê mino, axayê mino, ez zilamekî xerîb im, kesî nas nakim, ez di devê rîya hemamçiya de rûdinê û kemîne datînim, ez dibêjim : ko ez qîzikê minasibê axê xwe bibînim, ezê li eslê wê bipirsim, li bavê wê bipirsim, ezê herim mala wan, rabûn û rûniştina wê qîzê, erê axayê mino ezê bibînim ; ez zilamekî aşiq im, lewxeta min xweş e, kesik min naqewirîne ; ez dikim û nakim tu jinê minasibê axayê xwe li ewê dera jî nabînim. Ez ji wê derê jî radibim û dilezînim ; berê xwe didim Tora Mihelmiya û axayê mino, dilezînim, li Tora Mihelmiya heya Estilê û Midyatê, ez ji xwe re digerinim ; pîrekê wêna minasib in, meşwerdek in, newqxezal in, çavreş in, xwîşêrîn in, hema minasibê axê xwe ez di nav wan de jî nabînim. Berê xwe didim nav Rima, derbas dibim, dora Cezîra Bota jêr dibêjin û ji xwe re dilezînim. Axayê mino, ez gelikî perîşan dibim, ji bona xatirê axayê xwe, ez vê felekê li serê xwe digerinim ; ji wê de jî radibim, û bi der dikevim û dilezînim, berê xwe didim nav êla Gergeriya, digerinim nav êla Gergeriya û çavê xwe digerinim. Sadûn Axa axê Gergeriya ye, ez dikevim bin konê Sadûn axê Gergeriya, ji xwe re bi sariya sibehê ye, carekê dinêrim, qîzikê dew dikile, xweşîna qolê zêra, beniyê xaziya tê. Min go : «Qey ya hespikê fala ye, sikehê xwe ji erdê rakiriye, tev li qeydê û merbeta rakiri ye dimeşe, min go, qey başbazirganê salê ji bajarê Bexdadê barxanê hikûmetê bar kiriyê, kirî herî Bajarê Stembûlê.» Min carê nêrî ko qîzîkî, sibhan ji hukmê Rebbê Alemê re, ko wilo ebadîlaha sipehî dikê. Axayê mino, ez qeddimî, gelikî kêfa min hat, min got ev qîzikê minasibê, axayê min e, ezê nişana wê ji axayê xwe re bibim, ez li bin konê Sadûn Axa bavê Nicmê sê roja û sê şeva mam, min go : «Ezê vê qîzê qenc biceribînim, bêesîli bikêrî axayê mi tê wele nayê». Wellah axayê mino, min carîkê nêrî, he vê qîzê rahiştî tasê û ji pîyakî av vexwar, min go : «Bi Xwedê, ev qîza hana ne minasibê axayê min e, hebki bê edebî pê re heye, bi kêrî axayê min nayê». Rojikê nasîbê vê qîzê bi axayê min re bibe, wê bibîne ko ev qîz hebki bê edeb e wê ji min re bibêje : «Aşiq Hemo ne tu bî û ne navê te bî û ne jina ko te ji min re dî». Taba minî şeş meha, wê çaxê wê ber telef herî. Ya axayê mino, minê nan û xwüyê Cembeliyê Hekkarê li xwe heram bikira, ji bona wilo ez rabûm ji bin konê Sadûn Axê Gergerî, ez der ketim û min berê xwe da çol û Kərbela, û ez ji xwe re dilezînim, ez nema zanim bê ezê ku herim. Dinya germa havînî ye, carekê min nêrî di wê beriyê de li pêşiya min leylanik xuya ye ; min go : qey ji vê leylana wekê mijê ye ; carekê ez qedimîmişwarîkî, min xiyala xwe daye, min nihêrî ko ev kon in. Zilamekî ji nav wan kona tê, pêrgî min bû, min jê re silava kir, silava min veğerand, wî zilamî ji min re got, go : «Ya xortê delal, çi li te qewimîye di vê germa havînî de tu digeri ?». Go : «Te jinê bimêr revandine, wêla te mêrin kuştine, wêla te gundî şewitandine ?» Min go : «Na wellah, min ne gund şewitandine û min ne mêr kuştine û min ne jin revandine, tu ji min re bêji, bê ev konê hana kê ne, axê wan kîjan e ? Ez zilamekî xwedî kiflet bûm, li welatê me salê xelê hatin, ez hatime û vî welatê we ji xwe re li cem axelera digerinim, herkeskî û ciwanmê-

riya xwe». Go axayê mino, ewî zilamî ji min re got, go : «Ev kon konê Narîn Axa bavê Binevşê ne.» Ê min jê re got, min go : «Xortê delal, Xwedê hebîna Binevşê çawa ye ?» Go : «Lawo, bi riya xwe de bimesî, feqîrtiya bi serê te de hatiye, hîna tu dev ji halê xwe nagerî.» Ê min go : «Ya xortê delal, Xwedê hebîna, tuê salixê Binevşa Narîn ji min re bide». Go : «Lawo, ev Binevşê qîzikê pir bedew e, bedewbûn ji kesî re nehêştî ye. Wexta ko radibî ser xwe, sî û sê çiv dikevin bejna wê. Çavin reş li ser in mîna hibra ser qaxetê ; eniya wê fireh e mînayê gokmeydanê heyvê, bêhna sî û sê dermanê etara ji neqeba sêng û berê wê tê. Derwêş Axa tê wêna dixwazî, Binevşê wî nastîni, dibêji wê rojekê Derwêş Axa bê bi bavê wê re şer bike. Hema destê Derwêş Axa ji bona xatirê Binevşê li bavê Binevşê nagerî.» Ewê çaxê, go axayê mino, min ew zilam ber da, min go : «Here ya, birê delal, oxira te a xêrê be !» Ew zilam ji teniştî min meşiya, axayê mino, min berê xwe da kona û mi lezand, û hebki kêfa min wê çaxê hat. Min nêzikayê li kona kir, carkê min nêri ; şînayik xuya ye. Min xwe li şînayikê girt û min lezand, carkê min nêri, ko kaniyek e, aveke spî ji wê kaniyê diherike wek ava kewserê ye. Min xiyala xwe dayê, axayê mino, ko sê qîzê li ser kaniyê ne ; her du qîzê din ji minasib in, hema Binevşa Narîn, ez bi eniya bavê te kim, hilqeyî ez geriyam ez hatim wî cî, axayê mino, min ne qîza wer diye û ne tu carî heya ez bimirim ez dibînim : çavê min lê ket, axayê mino, û min hew xwe dî ; min dî carekê di ser min re mîna tebîba sekînine ; hinik av reşandin, dev û ruyê min ; min çavê xwe vekir ; wê gavê, axayê mino, min dî şewqikê da dev û ruyê min, bêhna dermana ez helanîm ; min go qey ez ketim bihiştî Baqî. Carkê min çavê xwe rakir, nêri ko ev her sê qîz di ser min ra mîna sê teyrê baz sekînine. Gava ez çav li Binevşa Narîn ketim, ewê çaxê min ribaba xwe ji kîse wê derxist û min li ser çoga xwe danî, min kokik ji eva minasib lê kir û min qolifand ser lewxeta kurmançî û min bi dilki bi kul ji xwe re got. Min go : «Ax ez ketime halê xerab, ji xêra Xwedê re berî mirina xwe ez car din bighama cem axayê xwe Cembeliyê Hekkarê, axayê hezar û penc sed xortê herdemlawîn, teyrê Sincar, doxanê nig biqaiş, axayê bi nîşan, dilê min li yan e, serd û izbatê axayê min hene, zilamekî qehreman e, xwediyê sifra giran e ; ji ber deh tabûr esker re rabe».

Min dî Binevşê go : «Ya xortê delal, wellah, tu xortekî minasib î, axayê te niha çawan e». Min go : «Axayê min minasibê qîzeke mîna te bedewê, biedebê, rindê, kibarê, galgalxweşi madevekiriyê devliken e» Go : «Ji xêra Xwedê re, min axayê te bidîma, bê axayê te bi çi terzî ye ?» Min go : «Xatûna min, dilê min hidî sêcar bi min hidî, tu rabî, bi dev û lêvê xwe ê şekirî li ser vê kaniyê bi min mitirbê re sozekê giran şixolê jinê çê bidî. Dilê min li dîya, sê car dilê min li diya, wadê Xwedê li canê min mitirbî keviya ji bona xatirê qedehê çavê te nê reş ezê axayê xwe Cembeliyê Hekkarê bînim vî cerdiya». Min dî Binevşê digo axao, Binevşê ban min dikir, digo : «Navê te bi xêr ?» Min go : «Navê min Aşiq Hemo » Go : «Ya Aşiq Hemo, bera dilê min dilkê wa biyane, zewaca mêra di dû çavê Cembelî axê te re li min heram be, heya min daxînin tirbê û li ser tirba min bibê xerînê tevr û van bêran e ; kulê axayê te pir in di ser dilê min de şak û per berdane». Wê gavê, radihiştî cêrê xwe ê avê,

her dû qîz pê re meşiyane, berê xwe dan konane. Ez li wê derê rûniştim, ji qazî de min xwe iştixiland heya ev qîz meşiyane, min ji xwe re temeşa kir li meşa Binevşê, meşik kubarî giran e, min eciband, ko minasibê axayê min e».

Ewê gavê, Cembelî û Aşiq Hemo ji hev re mijûl dibin, herdu xatûn tén gohdariyê li wan dikin, dengê wan dere xatûna. Wexta Cembelî radibe, ji hindirê odê xatûn ban Aşiq Hemo dikin. Xatûna biçûk dibêje : «Aşiq Hemo ez ketim bextê te û Xwedê ; ezê bazinê destê xwe û xerxalê nigê xwe û zêrê ber enya xwe û goharê guhê xwe temama xişrê xwe bifroşim bikim pere bidim te, tuê ji axê re, ji Cembelî Axa re basa Binevşa Narîn tuê bi xerabî bikê.» Dû re xatûna mezin ban Aşiq Hemo kir go : «Aşiq Hemo ezê sed zêrê osmanlî bidim te û basa Binevşa Narîn bi xirabî ji va re bêjî, ji bona xatirê ko nerî ji xwe re neyne». Go : «Wellahî, hûn sed zêrê, du sed zêrê hûn bidin min, elle tiştê ko çavê min dîtîyê û guhê min bihîstîye ezê ji axayê xwe re bêjim, li gora şîrê xwe ezê biştexelim. Ez gelikî te'ebîm û perîşan bûme ji bona xatirê Cembelî Axa». Wê gavê Cembelî û Aşiq Hemo rabûn ser xwe, bîst kerî mî bi xwe re hilanîn, sed lokê deva ê nêr, bîst hespê kihêl, sed tifingê çapilî, xorçika xwe tije zêrê zer kirin û berê xwe da mala bavê Binevşa Narîn ko herin ji xwe re Binevşa Narîn bixwazî. Tu nabêji li wê derê Derwêşê Nerîpêş té li talanê bavê Binevşê dixê, heyani golikê ber devê kona vedike û bi destê Binevşê digirê û ji xwe re dibe. Binevşê radibe, kevirî tîne, lê dinivîse, dibê : «Cembeliyê Hekkarê hege tuê miştaqê min î, tuê bi dû min de li dinyayê bigerî.» Wexta ko Cembelî û Aşiq Hemo nêzikayê li şwîna warê bavê Binevşê dikin, carekê qedûmê Aşiq Hemo dişkê, wê gavê Aşiq Hemo ji Cembelî re go : «Ya axayê min, bi Xwedê ev war şwîna konê mala bavê Binevşa Narîn e». Li wê derê, Cembelî zilamekî biaqil bû, ji hespê xwe daket, li wan dera geriya li şûna kona, carê nerî kevirê reş. Binevşê nivisandîye, gotîye : «Ya Cembeliyê Hekkarê, hegê tu miştaqê min î, tuê bi dû min de bê.» Wê gavê, Cembelî ji Aşiq Hemo re go : «Ya Aşiq Hemo, û ya hezar û pênc sed xortê herdemlawîn, li min helal bikin ezê herim !» Hemûçik rûniştin, bi dû Cembelî digiryan, go : «Ya axayê me, te em kirin pezê bê şivan, naxira bê gavan ; te em berdan çola bê xwedî û bê xwedan.» Wê gavê, Cembelî xatir ji wan xwest û meşiya, konaxek helanî û yek danî. Ji xwe re bi dinyayê meşiya. Aşiq Hemo û hezar û pênc sed xortê herdemlawîn vejeriyan çiyayê Hekkarê û Cembelî ket welatê xerîb û xurbetê.

Rojkê ji rojê Xwedê Cembelî di xwe fikirî, go : ne bazara rojkê û didwa ye ko ez bi siwarî bigerim. Ez ketim welatê xerîb û xurbetê nema kesik min nas dike. Li wê derê, hespê xwe û libsê xwe emanetî cem zilamekî kir. Ji xwe re kulavekî şîxolê şivana peyda kir û li xwe kir. Darikî şivana xist destê xwe ji dêla bastonê zîvê ve rahiştê darê şivantîyê, ji dêla kurk û hewranê giran ve, kulavê şivantîye li xwe kir. Ji dêla qere cizmê ve çarox û gora xistin nigê xwe. Ji dêla şerwalê tereblosî ve çekê feqîra li xwe kirî, ji xwe re dimeşî. Rojkê ji rojê Xwedê, Cembelî giha nav konê Şêxê Ereba. Carekê Cembelî gellikî perîşan bûyê, gellikî ketîye halê xerab. Sibehê, kes li kona tune ; çûne çola. Carekê Cembelî nêrî ko pîrikê rûniştîye li ber sêlê û nên dipêji. Cembelî di pîrê

bihirt, çû li ber siya kon, ji xwe re rûnişt, fedî dike, ko ji xwe re nanî bixwaze. Pîrê carekê di ser milê xwe re fetilî nêri ko şivaneki xwe da pêşiya kon û çokê xwe berdañ erdê û ji xwe re rûnişt. Ban kir pîrê, «Xwedê hebîna, tuê derziyê bidî min, stîri di nigê min de şikestiyê ; ezê derxinim.» Gava pîrê li ştexaliya Cembelî nêri, pîrê rabû ser xwe û qedimî bi Cembelî ve, pîrê ne bi dilki dil ket Cembelî, bi heft dilan dil ketiye Cembelî, dilê pîrê ket bejn û bala Cembelî. Pîrê qedimî ber Cembelî go : «Hilêni, ya xortê delal, devê min nagerî ko ez ji te re bêjim şivano.» Ez zanim tu ne şivan î, ya tuê ji ber hikûmetê mehkûm bûyi û ya mohbeta derdê dila li te xistiye. Serê vê sibehê tu wiha perîşan bûye.» Cembelî go : «Amojîné, na wellah, ez zilamekî xwedî kiflet im, li welatê me salê xelê bi ser me de hat, zarokê min bi ser min digiryan, ji qehra re min berê xwe da welatê xerîbiyê û ez meşiyam, min go qey ezê li cem cuwamêrkî bibim şivan. Tu karê din ji min nayê ; ya salekê, ya şeş meha ezê pez biçêrinim, çend qurûşki bibim ji kifletê xwe pê derxinim ji salê xelê.»

Cembelî û pîrê diştexilîn, carekê Cembelî nêri ko xumxumik ji wê de tê, Cembelî guh lê nekiriye. di fikra wî de ko hospê fe'la ye, tev li qeyd û merbeta felitiye direvî ; di fikra Cembelî di go qey karwanekî qantirê di wan bi zengilîn û bi xeşxeşkin, ev xomin ji vî karwanî ye. Nizanî ko Wedihê qîza Şêxê Ereba ye ji bêriya miya tê. Carekê pîrê ban kir go : «Wedihê dilê min dilki dibê ye, heyf û xebînetî lawê bava ko dikevin feqirtiyê ye ; feqirtî xerab î kira-sekî ji qîrê ye. Olexaxê Rebbê Alemê bi serê xortê xelkê di tê ye. Tu werî ji xwe re binêri di vî xortê xelkê ye. Ev xort bejna wî, bejna kurk û hawranî giran e, ne bejna kulavê şivantiyê ye ; destê vî xortî destê bastonê zivî ye, ne destê darê şivantiyê ye ; nigê wî ê cizma ye, ê qondera û mehsa ye û ne nigê çarox û gorê ye. Ez nizanim ne mehkûmê hikûmetê ye, belê ez tê difekirim mohbeta derdê dila lê ketiye, berê xwe daye dinyayê piş ta xwe daye felekê ye ?»

Gava wilo dibêje, Wedihê qîza Şêxê Ereba ji nabêna çit û perda ban dike, digo : «Xortê delal, tu were vexwe fincanik qehwê ye, bela hişê te bêye. Ez zanim tu elimiye qehwê ye.» Cembelî digo : «Ya xuşka delal, ya xatûna min, Xwedê emrê te dirêj bike, rêya min dûr e, qisûra min top bavê binê qonderê ye, destûra min bidî, ez ji xwe re herim pê ye. Derdekê li dilê min ketiye, ez ne dinivim û ez ne dimînim pê ye, hesretik xerab e di dilê min de ye, jê der nakeve, heyani diyarê rehmetê, axê gorê ye.» Wedihê ban dikirî şivan, digo : «Were» ; Cembelî dihati, xwe daye ber pêşiya kon, eyb dikî ko biqedimî hinda çit û perdê ye. Wedihê rabû, serê hekim û çoga, qedimî ; gava ko rabû, çavê wê li çavê Cembelî ket. ne bi dilki dil ketiye, bi heft dila dil ketiye, aqilê wê bi serê wê de çelq bû ye. Destê xwe avêt misîn û cimcimê qehwêye. Ji Cembelî re keland, qehwakê meqbûlê şixulê Yemenê ye, berda fincana li ser tiliyê zerê zeytûnê, mina mûmîyê şimê ye. Diqedimîni dibê : «Hewil mêvano, devê min nagerî ko ez ji te re bêjim şivano !» Cembelî gelkî bêriya qehwê kiri bû, rahişt fincanê qehwê, vexwar, aqilê wî hat serê wî, go : « Xatûn, Xwedê emrê te dirêj bike ! Tuê destûra min bidî, riya dûr e, ezê herim pê ye.» Wedihê ban kir, go : «Şivano, dilê min dilki dibê ye, sebir bike heya êvarê bavê min

çûye nav kona, wê bêye ; şivanikê mala bavê min heye, îsal heft salê wî ji bavê min re dike şivantiyê ye. Hekê tuê birast digere li şivantiyê ye, ezê li wî şivani bigerim û li mahnakê ye. Ezê wî şivani derxim, te têxim şûnê ye. Gava ko ez rahêjim elba kenêrê, berê xwe bidim bêriyê ye, wexta ko tuê ji min re bigrî serê miya, ez bikim helêbiyê ye, çavê min li bejna te kevî ji min re çêtirî, ji mal û milkê dinyê ye.» Cembelî digot : « Xatûna min, destûra min bide, rîya min dûr e, ezê ji xwe re herim pê ye.» Digo : «Şivano hegê tu nagerî li şivantiyê ye, navmalîkî mala bavê min heye, îsal heft salê wî li nav malê ye, radihêji sifrê dibî aliyê odê, ji aliyê odê radihêji tine aliyê malê ye, ezê bi wî navmalê bigerim û li mahnakê ye. Ezê wî derxînim te dêxim şûnê ye ; wexta mêvanê mala bavê min bêne, tuê bê aliyê malê rahêji sifrê ye, gava tu bê çavê min li bejn û dîndara te kevî ji min re çêtirî ji mal û milkê dinyê ye, wê sebr û dîndara min gellikî bi te bêye.»

Digo : «Xatûna min ez zilamekî xerib im, bavê te zahîn e, Şêxê Ereba ye. Di emrê xwe de min ranehiştiye sifrê ye ; tirsî min, gava mêvanê bavê te bêne, ez ji aliyê malê rahêjim sifrê ye, bibim aliyê odê ye, ez nizanîm nên bela bikim li dora sifrê ye, wê çaxê, wê bavê te ji min re bêje ne tu bî ne nanê te bî û ne sifra te bê, wê yek car kêfa min bişkêye ; heqê te li min tunîne, rîya min dûr e, tuê bihêle ezê ji xwe re herim pê ye.» Digo : «Şivano, dilê min dîlkî dibêye, qehweçîkî mala bavê min heye, îsal heft salê wî dikelêne qehwê ye ; wê bavê min bêye, ezê ji bona xatîrê dîndara te ji aliyê çit û perdê xwe herim aliyê odê ye. Wê bavê min bêje xêr e qîza min, ezê li qehweçiyê mala bavê xwe bigerim û li mahnakê ye, ezê eybîkê ji qehweçî re derxim, bela bavê min berde qehweçî, te têxî şûnê ye. Serê sibehê, tuê qehwê bikelînî, tuê bê nav çit û perdê min bi mahna qehwê ye ; wê gavê ezê destûra te li neqeba cotê memkê xwe bidim mînayê du sêvê şixolê dora Xelatê ye ; bêna çel û pênc dermanê etara ji navbêna sêng û berê min têye ; tuê devê xwe têxê, inşallah tuê poşman nabî li dinyê ye.» Cembelî digot : «Xatûna min, di emrê xwe de, min ne diye qehwê ye, ez nizanîm çê bikim qehwê ye, tirsî min serê sibehê zû bavê te ji min bixwazî qehwê ye, ez nizanîm bikelînim qehwê ye, wê bavê te bêjî ne tu bî ne qehwa te bî, berê ez zilamekî dilşikestî me, wê yekcar kêfa min bişkêye.» Wedîhê go : «Şivano, dilê min dîlkî dibêye, ezê herim cem bavê xwe, ji bavê xwe re bêjim : bavo, nobetçîkê ji min re lazîm e, ko şev li dora çit û perdê min bikşînî nobetê ye. Wexta bavê min bê ji çolê ye, ezê herim pêşiyê ye, ezê jê re bêjim : «Yabo ez qîz im ditirsîm bişevê ye, nobetçîkî ji min re lazîm e ko rahêje darê tîfingê ye ji moxrib heyânî fereca sibehê bikşînî nobetê ye, bela tîfingîkê bi te dê, qatik çekê minasib bela li te kê ; gava saet bibe yekê şevê ye, ezê ban te kim, navbêna çit û perdê ye ; wê gavê sîng û berê min li te helal bin, tuê ji xwe re lê bikê kêfê û seyranê ye, heya fereca sibeyê tuê car din rahêji tîfinga xwe, xwe bişedînî û derkevî pişt kon, bikşînî nobetê ye.» Cembelî digot : «Xatûna min dilê min dibê ye, Xwedê hebîna, di emre xwe de min ranehiştiye darê tîfingê ye ; ez zilamekî xwedî keflet im, xwedî zarok im, tirsî min ez fakê tîfingê li tîfingê ye, wê bi min de biteqî, zarokê min bimînin li çolê Xwedê ye. Tuê destûra min bidî, rîya min dûr e, ezê ji xwe re herim pê ye.»

Wedîhê digo : « Erê şivano dilê min dibê ye, sê car dilê min dibê ye, ji gava din de çiqas ji te re dibêjim û nabêjim tu nakevî rê ye. Ezê rabim, darekî bikşinim ji navbêna çît û perdê ye, wada Xwedê li canê min qîzê keti be, ezê bi saxî bi te dim ezabê qebrê ye. Gava tuê ji bin konê me bimeşî, ezê ban kim zarokê êlê ye, bela bi dû te kevin bi kevkanîka bikin ko serê te bi bîst cîha bişkêye. Wexta êvarê bavê min bêye, ezê bêjim ev zilamekî diz e, ezê bikim ko te bigire, te têxe axorê hespê ye.» Cembelî wê gavê tirsîya, go Xwedê mirov bisitirîne ji weynê jinê vê wextê ye». Ê go : «Xatûna min, kêfa te ye.» Gava êvarê Şêxê Ereba tê malê ye, Wedîhê digo : «Bavo, nobetçikê ji min re lazim e ko rahêje darê tîfingê ji moxrib heyani fereca sibehê li pişt çît û perdê min bike nobetê ye.» Şêxê Ereba digo : « erê qîza min, emê ji te re bigerin li zilamekî çê ye.» Go : «Bavo, zilamekî xerîb e hatiye nav ebrê me, ji xwe re digeri li şivantiyê ye ; bedlik çekê bidiyê ye û tîfingekê bavê piyê wî, bela li ber çît û perdê min bike nobetê ye.» Şêxê Ereba bedlik çekê minasib li Cembeliyê Hekkarê kir, tîfingik avêt piyê wî. Cembelî li pişt çît û perda mîna hersîsiya bû fikfîkê wî wê şevê heya nivê şevê ye. Bi çavê Wedîhê nebûye xewê şevê ye.

Nivê şevê ban dikir, digo : «Hewil navbêna çît û perda, ya mêvanê minê ezîz, li ser doşeka. Heyanî du saeta, sê saeta ji nivê şevê çû, ji xwe re kêf û laqerdî kirin, ji nivê şevê pê va, ji hevdu aciz bûn, Wedîhê serê xwe danî, raket, Cembelî rabû, ew cilê xwe danîn û tîfinga xwe danî, kulavê xwe ê şivantiyê anî, li xwe kir, çaroxê xwe şidandin û hêdika ji navbêna çît û perda der ket û ji xwe re reviya. Wedîhê carkê şiyar bû nerî ko ne kesikî li wan dera tune, carkê nêrî ko tîfingê daniye, malê xwe danîne û cilê xwe ê berê li xwe kiriye û reviyaye. Wedîhê rabû serqot û piştvekirî û bi şimik bi çola ket û bi dû Cembelî de ji xwe re digiri û dibê : Şivano ! Carkê Wedîhê çû li şivanê mala bavê xwe bi tewfiqa Xwedê rast hat. Şivanê mala bavê wê pêrgî wê ve hat, go «Wah ! wah ! Wedîhê tu dîn bûyî, tu har bûyî ?» Go : «Şivano, ez ketim bextê te û Xwedê, şivanekî kulavê wî weke ê te bû, darê wî weke ê te bû, çaroxê wî weke ê te bû, hema suretê wî ne mîna ê te bû, te ne dî li wan dera ?» Şivên go : «Xatûna min, vegere, ji te re eyb e, qey te xewnik diye ?» Wê gavê şivên bi destê Wedîhê girt, dimeşin di rê de, hişê Wedîhê hat serê wê go : «Şivano, ketim bextê te û Xwedê, tuê mala bavê min şiyar nekî». Şivan li wê derê vegeriya ber pezê xwe û Wedîhê bi dîlkî bikul hat navbêna çît û perdê xwe, rûnişt û ji xwe re giriya.

Cembelî meşîya, wê şevê reviya heyani ko lê bû sibeh, nese kinî, sê roja û sê şeva Cembelî ji xwe re meşîya. Rojekê, derbas bû beriya Hellê, hidûdê bîra Mêşê, li zilamekî rastê dibê : «Zilamo, ez ketim bextê te û Xwedê, îro sê roj û sê şevê min qedîyan, ez digirim li çolê Xwedê. Ez zilamekî wunda bûyî me, tuê ji min re bêje, bê ev der kî der e, navê vî cî çî ye ?» Go : «Kuro, ev derê jêr dibêjin beriya Hellê, hidûdê Mêşê, ev mekanê Derwêş Axa ê reisê hezar û hev sed konî». Ê Cembelî go : «Ya xortê delal, konê Derwêş Axa dîr manî, nêzik manî ?» Go : «Tuê bi meşê qonaxa sê roja bi beriyê de tuê bigihêjî konê Derwêş Axa.» Cembelî ji xwe re bi rê de dimeşî, gelikî perîşan bû, çaroxê wî

qetiyan, tişt di nigê wî de nema, pê li siterîya dike, di nigê wî de dişkên. Cembelî ji xwe re dikulî û dimeşî. Cembelî go : «Ya Rebbî, dilê min dilkî dibêye, ez gelikî ketime perişaniyê ye ; tirsî min ez bimirim di welatê xerîb û xurbetê ye, ez nakevim ber xema çiyayê Hekkarê wê bimîni bê xwedî, ez dikevim ber xema Binevşa Narîn kebanîya bikar, tirsî min û hesreta wê di dilê min de bi mîne, heyanî diyarê rehmetê, axê gorê ye, derdê Binevşa Narîn di min ketiye, derdikî xedar e, ez ne dimrim û ne dimînim pê ye.»

Ji xwe re Cembelî dimeşî carekê dinêrî ko konê Derwêş Axa xwuyani bûn. Cembelî ji xwe re dimeşî, dikeví nav kona, xelq lê rast tên, dibêjin bi Xwedê şivanê Derwêş qewlê wî qediya ye, serê salê ye, wê ji cem wî derkevî, ji xwe re li şivanîkî digeri. Wê gavê Cembelî go : «Ya Rebbî, el hemdülillah û şikir ko şivan qewlê wî qediya ye, ezê ji xwe re tê kevim ber pez, belkî hevî Xwedê Binevşa Narîn carikê ji malê aciz bibê, bêje ezê herim bêriyê ye. Bela çavê min li çavê Binevşê kevî, wê gavê bela Rebbê Alemê emanetê xwe ji min bistîne li wê derê ye.» Yekî bi destê Cembelî girt, bir cem Derwêş Axa go : «Kuro, tu çi kesik î ?» Go : «Wellah axa, ez zilamekî xerîb im, ez ji xwe re digirim li şivantiyê ye.» Hezar û hev sed mî li cem Derwêş Axa hene, kerîk dan Cembelî, nanê wî xistin têrê, li ser piştî ker şidandin û berê wî dan çolê û nav pez ; pez teslimî Cembelî kirin. Cembelî berê pez da çolê ; û sûnd xwar go ez vî pezi venagerînim li mal heyanî ko nebî serê biharê, timama wî nezê û berxa neyne û berxê wan mezin nebin, li min haram bî ez vî pezi venagerînim bi alî mal de. Ko şeş mehê min qediyani, wê xelqê û Derwêş Axa bibêjin : «Qey xelqê şivan kuştîye û ji xwe re talan birine». Wexta ko bibê serê biharê, dinya germ bibe, wê çaxê, wexta qêtxî û berivana ye, ezê wê gavê pez binim nêzikayê li kona bikim, wê mizginî herî ji Derwêş Axa re wê bêji : «Va ye, pezê te û şivanê te pez anîn, hat serê bêriyê» ; wê çaxê, wê Binevşê rabe bibêje ezê herim ji xwe rê li pez temaşe bikim, îro şeş meh e ev pez di gelûya de ye û li çolê ye, xwarna xweş dixwî, niha gelkî qelew bûye. Wê gavê, wê Binevşê bê bêriyê, ezê mîyê xwe hema bielimînim wekî te'limê, ezê rûnim li ser kevirê şivantiyê, ezê ban kim mîya, wê yeka bi yeka bi te'lim bîn, ezê serê mîya bigirim, wê Binevşê elba kenêrê deyne erdê, wê bike helêbiyê.

Cembelî berê pezê xwe da çolê. Ji xwe re rahişte darê bilûrê, nizanî li bilûrê xe, go : «Ya Rebbî, tu bi qedrê heqq ezzet û celalê navê xwe kî, tuê tiliyê min bielimîni bilûrê !» Xwedê Teala, wulo hej kir Cembelî ji xwe re elimî bilûrê. Gava pif dikî bilûrê û bi ser di fikran dikevî, ji xem û xeyalê dilê xwe re dibêji. Şeş mehê wî qediyani porê wî dirêj bû, daketî ser stuyê wî, sipiya hêlinê xwe di ber stuyê kulavê wî de çê kirin. Şeş mehê wî qediyani, Cembelî pez li malê û li kona vegerand. Pêrî zilamekî bû, go : «Kuro, ev pezê kê ye ?» Go : «Ev pezê Derwêş Axa ye». Cewab hat ji Derwêş Axa re ; go : «Bi Xwedê va pezê te hat, yek bûye didu ye, gellikî pezê kêfxweş bûye.» Gava cewab ji Derwêş Axa re hat, wê gavê emrî ser bêrivana kirin go : «pez hatiye û serê bêriyê hûnê herin pez bidoşin». Wê gavê, li beriya Hellê, hidûdê bîra Mêşê, Cembelî ji xwe re rûdinê miqabilê kona, carekê dinêre bêrivani derdikevin bêriyê ye, yeka yeka, dido dido, bihev dikevin û berê xwe didin çolê ye ; gellik

şivan li dora Cembelî ne, xatûnê wan têne û li şivanê xwe dikine «çaxxêriyê ye» : bi ser şivana de vala dikin tûrê rengînî ji beniya, ji bastêqê, ji mewîja, ji hejîra tê de ye. Carekê gellekî dilê Cembelî ji nêza dêşê ye, çavê Cembelî li rê ye ; carikê nêrî ko yeke ji kona derket, meşîk li serê, mînayê meşa qetikê ye, ji xwe re dimeşêye, qondirak birxa kirî li pê ye, xeftanekî şangeylenî lê ye ; fitla şarê xistiye çerx û govendê birohêye, ji wê de tê ye yeke ne kin e û ne dirêj e. Cembelî xiyala xwe daye, nêrî ko Binevşê ji wê de tê beriyê ye, bi dilkî kuli şikestî, dawîya bêrîvana ditêye, û ji xwe re dibêjî û dilorîne, serê kilamê, binê kilamê navê Cembelîyê Hekkarê teyrê Sincar, doxanê nig biqaiş û pêdixîne dibê : «Delorî ê Cembelîyê min delorî, emrê min bi heyran serê min bi gorî ! Ezê Cembelîyê piçûk di xewa şêrîn xînim û bidestê Cembelîyê mezin bigirim bibim welatê jorê. Ezê Derwêş Axa bi hezar û heft sed malan bikim qurbana serê Cembelîyê mezin. Dilê min dibê ye sê carê dilê min dibê ye, isal şeş salê min qedîya derdê Cembelîyê Hekkarê ez xistime, ez ne dimirim û ne dimînim pê ye. Lawikê min heye, mi navê Cembelî lê kiriye, wexta ez ban dikimê, sebra min bi navê wî tê ye.» Binevşê digo : «Bela mêrê meriya bi dilê meriya bî, bela nan hebî û dew tune bî, bela xwarina meriya garisê bi gilgil bî ; bela lehêfa meriya ezmanê bilind bî ; bela doşeka meriya ji erda şil bî ; bela belifa meriya ji kevir bî ; bela tûrê parsê tim li mil bî ; bela binê tûrê meriya biqul bî ; bela cihê meriya ne li vir bî, li sinorê Ecem û gêwir bî. Bela mêrê meriya ne bi dilê meriya bî, bela sibê heya êvarê ne kar bî, ne şixul bî, xwarin û libas pir bî ; dilê meriya tim bikul bî.»

Li wê derê, Cembelî fêm kir qenc ko ev Binevşê ye. Cembelî rûnişt li ser kevrê şivantiyê, dengkî ban kir go : «Xatûna min dilê min dilkî dibê ye, tu na tirsî ji xofa Rebbê Alemê ye, ji gava din da bêrîvan hatine bêriyê ye, li şivanê xwe dikin çaxxêriyê ye. Bi ser wan de vala dikin tûrê rengînî ji beniya, ji bastêqê, ji mewîja, ji hejîra, ji gwîza tê de ye. Ji şivanê xwe re tînin taştê ye. Tuê bi rûkî reşî, bi destekî vala bi ser min feqîrê Xwedê de tê ye. Tu natirsî ji xofa Xwedê tu bi destê vala bi ser min tê ye. De kanî li beriya Hellê, hidûdê bîra Mêşê ye ramîsanekê bidî min yêtimê Xwedê ye. Ji min re çêtir e ji xwarnê ye. Tu mînayê xezalekê şixolê dora Kerbelê ye. Wexta serê sibehê xortê xelqê pev dikevin cotê tajiya davêne meresê ye, berê xwe didin seyd û nêçirê ; xezal ji ber wan radîbin cotê tajiya ber didin li pê ye, ne digirin û ne digêne, heyani li wan êvar, şev bi ser wan de tê ye. Kulê xezala bi wan seydvaniya re derî gorê ye. Tu mînayê belendirikê şuxilê dora Zozanê Şerefdîne ye, wextêserê biharê tucar derin Zozanê Şerefdîne pez davêjin ber kirinê û firotanê ye, kerîya dikirin, dixin ber şivana ; di nav wî pezê de, tu mînayê belendirikê şixolê dora Şerefdîne ko xwe didî milê kerî û berê şivan. Berê pez didin bajarê Şamê û Helebê ye ; ebadile der dikevin pêşîya pezê sor ko tê ji zozanê Şerefdîn diçe aliyê Ezromêye. Şivan pez dajon, dikin qisim, te xwe daye milê kerîya, çavê xelqê li te dikevî, piştî te bi soringî, qerikî bi golikê, xelq dimînin ecêbmayê li vê belendirê ye ; tuê li beriya Hellê hidûdê bîra Mêşê ramîsanekê bide min yetimê Xwedê ye ji binya guharê zêrinî, ji qiriqa xwe ya dirêj. Hesreteki xerabî bela di dilê min şivanî de nerî heyani diyarê rehmetê, axê gorê ye.»

Binevşê dengekî ban dikirî : «Şivano, min gwê te di gora nod û neh bavê te kiro, çewa şivanê meriya bî, kûçikê ber devê deriyê meriya bî, ji meriya re bêjî van pirsan û van şoran e. Ezê rabim li Derwêş Axa bi gazî kim bila bê serê te ji gewdehê te hilqetîne.» Wê gavê, Cembelî ban dikir, dîgo : «Xatûnê, dilê min dîlkî dibê ye ; ez ketim bextê namûsa jina çê ye ; tuê li qisûra nenêre, qisûra bavêjî binê qonderê ye. Galgalê biçûkan e efûa meznan e, min go qey adeta we jî wek adeta welatê me ye.» Go : «Kuro, welatê we ji kî derê ye ?» Go : «Erê xatûna min dilê min dîlkî dibê ye : Xwedê xerab bike mala xwediyê feqîrtiyê ye ; feqîrtî kirasekî ji qîrê ye. Ezê li cem Cembeliyê Hekkarê şivan bûm, li welatê me, salê xelê û celê tê ye. Ez zilamekî xwedî kiflet bûm, min rahişt darê şivantiyê, kulavê şivantiyê ye. Min go qey nêzîkî gundê me, ezê ji xwe re, ya salekê, ya şeş meha, ezê ji xwe re bikim şivantiyê ye ; çend qoruşkî ji zarokê xwe re bibim, wan pê derxînim ji salê xelê ye. Rebbê Alemê qismetê min anî vê derê ye. Gava ko ez li cem Cembeliyê Hekkarê şivan bûm, bêrivan û xatûn dihatin bêriyê ye. Ez zilamekî aşîq im henekçi me, wê çaxê min radihiştî kevkanîkê xwe, ez diçûm peşiyê ye ; mi ber dida xatûna û berivana min bi kevkanîkê xwe heyani serê hêşiya kona, min dîgo kanê bînin, bê we ji min re çi anîye xwarinê ye. Ya xatûna minê, ez ketim bextê te û bextê Xwedê ye, tuê li qisûra min nenerê, min go qey adeta we jî wek adeta me ye ; tuê herî ji Derwêş Axa re bêjî vê pîrsê vê şolê ye. Derwêş Axa zilamekî bê wijdan e, wê bê serê min jê ke ev şeş mehê min in ezê li çola me, çavê min ne ketiye, benî ademê vê wextê ye. Zarokê min, çavê wana li rê ye, niha dibêjin wextê bavê me ji welatê xerîb û xurbetê bê ye.

Gava evê galgalê ji Binevşê re dibê ye, çogê Binevşê bi carkê re dişkêye, Binevşê ban dikir, dîgo : «Şivano, serê min bi qurbano, emrê mi bi heyrano, dilê min, dilekî dibê ye çeçeyse galgal û gotinê te ji min re gotin, xeberê te timam min efû kirin, min avêtin binê qonderê ye.» Binevşê go : «Şivano, madam tuê li cim Cembeliyê Hekkarê şivan bû, tu werî ji min re serê mîha bigirî, ezê bikim helêbiyê ye ; her ji bîst xebera carkê ji min re basa Cembeliyê Hekkarê bike, ji min re çêtir î ji mal û milkê dinyê ye, hesretî xerab e bela bi min re nerî diyarê rehmêtê axê gorê ye ; derdê Cembeliyê Hekkarê li min ketiye, ez ne dimirim û ne dimînim pê ye. Bexşîşa xwe, tu çi bixwazî, ezê ji te re mewcûd bikim li vê cerdêye.» Wê gavê Cembelî rûnişt li ser kevrê şivantiyê ye, rahiştî darê bilûrê bi ser bilûrê de ser xweş ketiye û ji kulê dilê xwe re dibêje, ban dîke di bilûrê de, dibê : «De bêre, Kirê bêre, Belê bêre, Şimê bêre, Rwinê bêre, heke hûn neçin bêre, Xwedê bike di nav we keve, gur û kêr e ! Wê gavê, mî bûne wek talîmê danî dû hevdu û hatine. Binevşê rûnişt û Cembelî bi serê miya digire û Binevşê dîke helebiyê ye. Cembelî di xwe fekirî go bi Xwedê, mi ji xwe re têr li bejna Binevşê nenerî, wisa rûniştî nabî, ko ez wê ranekim. Cembelî dîgo : «Xatûna min, dilê min dîlkî dibê ye, li welatê Cembelî Axa gava bêrivan dihatin bêriyê ye, basbasa radibûn, destê wan diêşîya, min ji dêla wan ve wana biserê miya digirt, min dikir helebiyê ye.» Binevşê dîgo : «Şivano, serê min bi qurbano, were rûnê, ezê rabim bigirim serê miya ji te re, tuê bikê helebiyê ye. Ji min re basa Cembelî bikê ji min re çêtirê ji mal û milkê

dinyê ye. Wade li canê min keti bî îro pê ve ezê bi saetekê berê berîvana bêm bêriyê ye.» Binevşê rabû, Cembelî rahişt kenêrê, xist nav rana miyê ye. Ji xwe re dike helêbîyê ye, sira bayê xerbî tê ye li bejna Binevşê dixê bêna dermana bi ser Cembelî de tê ye. Tu nabê miyeke kerrî di nava pezê Cembelî de ye ne-elimiyê telimî û terbiyê ye. Gava Cembelî ban miha dike, dora wê mihê tê ye, mî kerr e nariyê dengê bilûrê ye ; tu nabê mî dibezi tê xwe diqelibîne li elba kenêrê, vala dike erdê ye. Heriya mihê dialiqî di xencera daban, li ser bihistikê û çar tiliya dikşîni ji qefa wê ye. Haya Cembelî jê tune ko xencera daban kişiyayê ji qeftê ye. Şewqa ruyê daye xencera daban, ketiye hindirê elba şîr, navrana mihê ye. Carkê Binevşê nerî ko şewqekî ketiye elba kenêrê ye, go qey şewqa qolê zêra ye xwe daye elba kenêrê ye. Destê xwe avêt desmalik herirê qurma ser qolê zêra şidand, hîna ew şewq li şwinê ye. Go qey şewqa goharê min e ketiye elba şîr, nav rana mihê ye. Destê xwe avêt kitana Melesî, goharê xwe xistin bin kitanê ye, hîna ew şewq li şwinê ye. Carekê Binevşê li ber Cembelî nêrî kêleka wî de ko xencera li ser bihistikê kişiyaye, li ser bihistekê û çar tiliya şewqa xencerê daye elba şîr nav rana mihê ye. Binevşê bihist nav û dengê xencera daban a Cembelî, naskir, qêrîn ji Binevşê hat, xwe avêt pêsira Cembelî, gote ji bo min kevnajina te xwe xistî vî halê xerab, li wê derê kulavê şivantiyê avêtê erdê ye ; li ser kulavê şivantiyê ji xwe re dikine kêf û seyranmîşê ye, heyani ko rojka wan qoliftî bûye hikmê êvarê ye. Cembeliyê piçûk li malê di dergûşa xwe de gelkî digirî, bêrivan hemû ji çola hatin kes nema. Diya Derwêş Axa ban Derwêş Axa kir, go : «Derwêş Axa rabe were Cembeliyê piçûk di dergûşê de biheci hengê digirî ; bêrivan hemû hatin û Binevşê nehat. Em nizanin ne markî pê ve da, em nizanin ne hina revand, siwar be, here binêre bê çi pê hat.» Wê gavê, Derwêş Axa siwar bû, berê xwe da hinda beriyê û dilezîni, Carikê Cembelî ji Binevşê re go : «Ya Binevşê wellah weha Derwêş Axa hat, em çi tebdîrê bidinê ?» Binevşê go rabe, bike qerebalix bêje ez qolincî bûme, ezê qondera xwe deynim û herim pez li te vegerînim ; gava Derwêş Axa bê, nezîkayê li me bike, îsal şeş salê min ez li cem im, hîna ez pê re neştexilîme. Wê gavê, ezê ji Derwêş Axa re bibêjim : ne tu bî, ne pezê te bî, ne şivanê te bî ! Ji wexta ko ez hatim ji mal, nêrim ko şivan bi qolinckê ketiye, qarînik wê li erd e yek li ezmana ye û li wan dera ne av heye ne tiştik heye, dilê min pê şewitî, mi nihêrî ko ev şivan gelkî perîşan bûye ; ez geh derim pez vedigerînim, ez geh tîm ser laşê şivên.» Ê Derwêş Axa go : «Ya Binevşê rabe li hespê min siwar bibe şivên bavê pişt xwe û berê xwe bide kona.» Binevşê rabû, li hespê Derwêş Axa siwar bû û Cembelî di pişt xwe siwar kir û berê xwe da kona. Hat ber derê kon, laşê Cembelî avêt erdê. Diya Derwêş got : «Ya Binevşê, tu ji Xwedê natirsî, te laşê wî şivanî, wî feqîrî avetî devê derê me ; tada ko bi pezê we re îro şeş meha dîye. Jê re hinik av germ bike ji bo Xwedê, hinik sabûn bidiyê, bela serê xwe pê bişo û bîstkê di bin kon de rakeve belkê qolinca wî jê here.» Wê çaxê, Binevşê rabû êzing anîn, agir kir, teştî mezin tije av kir, qenc germ bû, qalibek sabûna bînxweş dayê, Cembelî laşê xwe ket û firqand. Go : «Bedlik çekê Derwêş Axa jî jê re derxî-ne, bela li xwe ke !» Bedlik çek dayê, Cembelî li xwe kir û jê re qatik lehêf û

doşek danî di nav de raket.

Bû moxrib, Binevşê rabû bîst derzî, sî derzî anîn, xist bin Cembeliyê biçûk, lawê xwe. Îca Cembeliyê biçûk li ser wan derziya dihejine. Serê derziya tûj in, li laşê Cembeliyê biçûk biçikin, ranakeve û Binevşê dilorîne dibê : «Delorî, ê Cembeliyê min de-lorî, emrê min bi heyran, serê min bi gori ! Ezê Cembeliyê biçûk di xewa şêrîn xînim, destê Cembeliyê mezin bigriin bibim welatê jorê. Ezê Derwêş Axa bi hezar û heft sed mala bikim qurbana serê Cembeliyê mezin.» Hengi dengê Binevşê xweş e, êla Derwêş Axa sê şeva raneketin. Şeva çara derzî ji bin lawê xwe derxistin, lawik raket û ew êl tev de raketin, rabû hespê Derwêş Axa şidand û hespek ji xwe re ; çiqeyse xişrê wê ko hebû ziv û zêrê wê ko hebû hinan ji sindoqê derxist, xiste eqîba û li ser piştê hespa şidandin. Cembelî rahişte rima Derwêş Axa û şûrê wî xist stûyê xwe û bi ser piştê hespa ketin û hevdu revandin berê xwe dan çiyayê Hekkêr û meşyan. Ew bi mîradê xwe şa bûn û em jî bi mîradê xwe şa bibin.

KITÊBXANA ENSTÎTUYÊ

Kitêbxana Enstituyê dixwaze bibe himê Kitêbxana Neteweyiya Kurdistanê. Tê de niha bi 25 zimanan bêtirî 2600 cild kitêb hene. Hin ji van kitêban gelek kevn in, di sedsalên XVIII û XIX de çap bûne. Hin destnivîs jî hene.

Ji kovarên kevn, civanbendên (kolleksiyonên) Hawar, Ronahî, Roja Nû, Stêr û Kurdistan (Iran) temam bûne, ên kovarên din tén berhev kirin.

Di vê navê de Enstîtu, belgeyên arşivên dîplomatîk, film, wêne û diapozîtîf, kaset û sêlikên kurdî jî dicivîne. Ta îro dora 2000 diapozîtîf, 26 film û qasî 130 saet mûsiqiya kurdî hatine civandin.

Bê guman, ev hê destpêk e ; karê salekî ye. Divê ku em afirandinên li ser ziman, dîrok û çanda xwe diyar kin, binasin û bi dinyayê bidin nasîn. Civandîna arşivên me yê neteweyî, dewlemendkirina kitêbxana me ya neteweyî karê her welatparêzî kurd, her Kurdekî bixîret e.

Li kitêb, kovar, film, wêne, kaset û belgeyên li ser Kurdan bigerin ; we bi çî zimani çî peyda kir ji kitêbxana Enstituyê re bişînin. Çavên xwe li dengbêj û çîrokbêjan, xasme li yên pîr, bigerînin. Stran û çîro-ên wan bigrin kasetan û ji me re verêkin. Bila, bi mirina wan, keriyek ji folklorê gelê me wînda me be, ji biran neçe.

PARASTINA ÇANDA KURDÎ, KARÊ ME HEMÛYAN E.

CIVATA PÊXEMBERAN

Şahîné SOREKLÎ

Tu deriyên wek vî derî Ehmedê Oso hîn ne dîtî bûn. Çil û çar salên jîyana wî li gundê Etmanekê derbas bûbûn. Du-sê caran di umrê xwe de ew çûbû bajêr ; carekî bo rihela zewaca xwe, carekî bo nexweşiya kurê xwe û carekî jî cendirman ew tev neh-deh mirovên din biri bûn girtîgeha bajêr pê-ku şerek di navbera gundiyan de cîh girti bû. Tu deriyên wisa mezin û bi neqîş û xemlên wilo çeleng li bajêr jî tune bûn. Ehmed nêzikî li derî kir û hîn difikirî gelo ew li kîjan beşê derî xe, dema ku bi nişkekî ve camêrek laşmezin, bejindirêj û bi heybet li pêş çavên wî derket.

- Ehmedê Oso ! Tu çi digerî li va deran ?

Ehmed ji guhên xwe bawer nekir. Sûretê wî ji şermê sor bû û bê ku xwe zept ke, devê wî li hev gerî û got :

- Silabû Elêk.

Mirovê laşmezin li Ehmed niherî û kenîya.

- Ev bûn jor hezar sal, hun Kurd bûne Musilman lê belêm dîsa jî hun nedizanan bi rastî bibêjin ESSELAAAMÛ ELEIKUM WE REHMETULLAHÎ WE BEREKATUH. Ehmedê kurê Oso, tu zû bersîva min bide, tu çi digerî li vir ?

Ehmed xwe da hev, hebki din berbi mêrik çû û bersîva wî dayê.

- Ez hatim Şêx Gêlanî bibînim. Bi serê kurê min be, divê ez bi CENABÎ ŞÊX re bê derengî bipeyivim.

Peyayê zexim li Ehmed mêze kir û dîsa kenîya :

- Kuro bextereşo, ev cîh ne şûna welî û şêxan e ; ev qonaxa pêxemberan e.

Ehmed lepê xwe yê rastê hebki rakir jor, ber bi rastê wergerand û bi zimanek xweş qezî kir :

- Rehme li bavê te be. Pêxember hîn ji şêxan çêtir in. Bi kerema xwe rê bide min ez Hezretî Muhemmed bibînim û yan jî Hezretî Îsa. Ger wexta wan nebe zirar nake, ezê bi Hezretî Mûsa û yan Ibrahim il Xelil re bipeyivim.

Camêr li Ehmed sêr kir, serê xwe leqand û got :

- Qedexe ye bo qûl ew vî derî derbas kin.

Ehmed her du destên xwe vekirin, serê xwe bi hêlekî de xwar kir û di ber camêr geriya :

- Ez di bextê bavê te da me, peyayê şîr-helal ; tu min şûn ve venegerinî. Zor pêwîst e ez bi pêxemberekî, yan welikî, yan seydaqî û yan şêxekî re şorê bikim. Ez di dawa bavê te da me, tu min destvala li riya mal siwar nekî.

Camêr li Ehmed niherî û dît çawa kurê Oso serê xwe xwar kirîye. Dilê wî bi Ehmed şewitî, tev ku wî baş dizanibû ku ev serxwarkirina hawak ji fen û fûtên mirovên cotkar bû, yên ku bi sedsalan bêçare û bindest mabûn û ji derdê sultan û beg û axe û şêx û qamçûrcî û leşker û cendirman metodek serxwarkirinê peyda kiri bûn bo ew bêçarebûna xwe nişan bidin û dilên yên din bi halê xwe bişewitînin.

- Ehmedê kurê Oso, got peyayê zexim, lêbelê îcar bê ken, îro civatek pêxemberan heye. Ezê te berdim hindir odeya xwe. Tu dikanî di teqa camîn re ji xwe re li pêxemberan tameşe kî. Çi di salonê de cîh digre, mirov ji odê de dibîne bê ku bi xwe ji yên di hindir salonê ve were xuya kirin. Divê ku tu ji min re sond bixwî ku tu ti teşqelan nekî û dû kutabûna civata pêxemberan bê deng di ev derî re werî der.

Tew bê ku bi aqilê xwe bişewire, Ehmed şertên mêrik qebûl kir û sond xwar.

- Mal-ava, di dilê xwe got Ehmed, Mirov her roj li pêxemberan rast nayê. Ezê vê fersenda zêrîn çawa ji dest xwe berdim ! Wey xwedê ji ev peya yê bi dîn û îman razî be.

* *

*

Salon bi carekî de tiji ronahî bû. Tu çirayên wisa bi şewq Ehmed di umrê xwe de hîn ne dîti bûn. Hejmara gupe-gupa dilê wî bi carekî de rabû jor dema derîyek biçûk di quncikekî salonê de vebû û hin mirovên bi kincên gewr, yek li dû yekî, ketin hindir. Her pêxemberekî şûna xwe li paş masekî girt. Rûyên pêxemberan ji Ehmed ve xuya ne dikirin. Ji sûretê Ehmed ve xuya dikir ku ew hebkî dilsar bû bû, wek mirovek yê ku cizdanekî bi rê ve dibîne û hêvî dike cizdan tiji pere be, lêbelê ji 2-3 panxirotan bêtir di cizdên de nabîne. Dû demek kin, çiran dest pê kirin melûl bibin. Li pêş pêxemberan du perdeyên mezin ronahî bûn. Ev perdan sînema bajêr ya servekirî anîn bîra Ehmed. Dema ew bo rihela xwe çûbû bajêr, pismamê wî ew biri bû sînemê bo ew tev li keçikên çîqrût û lêvsor sêr kin.

Li ser perdeya yekemîn dukanek nayê hesaban xuya kir. Mezinbûn û fi-rehbûna dukanê nediket aqilan. Jin û peyan erebeyên hesinî li pêş xwe dajotin û tijî hûr mûr dikirin. Her erebekî ji barê etarekî bêtir tişt tê de hebû. Dukan wek mezatek sergirtî bû û ji derzî û dezî de bigir heta sêv û pûrteqalan tê de hebûn. Carekî beşek dukanê zor baş hat xuya kirin. Ehmed ecêbma-

yî ma ji ber ku di vi beşê dukanê de hûr mûr tenê bo pisîk û segan dihat firo-
tin. Xwarina qutiyân, ya tûrikan, xwarina nerm, ya hişk, goştê gan, miyan,
kêrguyan, masiyan, hwd ; hevsar, dermanê sipî û kêçan, sabûnên reng rengî,
şe û firçe û pir tiştên din.

- Xweziya min bi dilê kûçik û pisîkên vî welatî be, got Ehmed di dilê
xwe de, ev sedî sed cinnet e.

Di vê deqê de, perdeya din jî dest pêkir wêneyan bide nişan : zarokên
reşik, zarokên esmer, bi hezaran zarokên birçî û tazî. Zikên wan repitî, çiqên
wan wek qîtikan, çavên wan di kortê de, porê wan weşiyayî, sûretên wan
çerm û hestî û dengek zirav ji wan dihat der:

- Birçî me, birçî me, birçî me, anê birçî me !

Li ser perdeya yekemîn wêne hat guhertin. Li welatek cîhanê hin
mirovan berê lûleyên tifingên xwe didan serên gayên xwe, ew dikujtin û
laşên wan davêtin kortek mezin. Ev mirovan ji rojnamevankî re digotin :

- Ger hikûmat destûr nede me, em goştê gayên xwe bihatir bifroşin, emê
roj bi roj hin gayên xwe bikujin.

Dûre gemîyek li ser perdê derket ya ku bi mencenîqan pûrteqal davêtin
hindir behrê ji ber ku tucarên pûrteqalan nedixwastin pûrteqal li bajêr pir
bibin çimkî piraniya pûrteqalan heqên wan erzan dike. Carekî dengê zengile-
kî hat û wêne hatin guhertin. Li ser perdakî hakimekî şeş meh ceza didan
xortek gundî ji ber ku wî bizinek ji şivanê gundek din dizî bû. Di perda din
de cendirman bi hukmê zorê alîkarî bo hikûmatê ji gundiyan distandin.
Zengil dîsa lêket. Wêne niha êdî zûtir diliviyân. Li ser perdakî dadîgehek
hikûmatekî cezê mirinê dida du xortan ji ber ku wan gule qurşin avêti bûn
tombîlek leşkerên hikûmatê. Li ser perda din leşkerên wê hikûmatê bi sedan
mirov dikujtin. Zengil dîsa lêket. Li ser perdakî, dadîgehek welatek mezin 30
sal ceza didan xortek reş ji ber ku wî pere ji bankekî dizî bûn. Di perda din
de şirketên wî welatî bi milyonan pere ji welatên paşvemayî û belengaz
derdixistin. Li ser perdakî serokên hin welatan gotina azadî û serbestî û
biratiya mirovan dikirin û li ser perda din jî balafir û zirxliyên wan agir
berdidan ser azadîxwazên welatên wan û yên din. Bo hikûmat û leşkerên
wan kuştin û talankirin qanûn û edalet bû ; ruxseta wan hebû ew bi hezaran
mirov bikujin, di girtigehan kin û xelkê welatên xwe talan kin, lêbelê bo
ewên ne bi ruxset kuştina mişkekî jî cerîmet û «terorizm» dihat hesabandin.

Carekî li ser perdakî weneyek xuya kir. Ehmed dît çawa çar pênc pê-
xember bi hev re rabûn û destek xwe ber perdê dirêj kirin. Di wêneyê de pir-
tûk dihatin şewitandin, ji ber ku ew bi zimanek qedexe-bûyî hatibûn çap ki-
rin. Hin pêxemberan serên xwe ji qehran dihejandin. Dû re zengil bi dirêjî lê-
ket. Hejmara perdan gihişt heftan û li ser wan wêne hatin pêşkêş kirin. Ji her
çar hêlên salonê deng ji sandiqên reş dihatin der. Çavên Ehmed bûn wek ta-
san ; û projektora tirkîya li ser sînor hat bîra wî, stûyê wî bû wek yê dik,
guhên wî bûn wek antêla radyo ya muxtarê gund ; ango Ehmedê Oso ne di-
zani bû li ku sêr ke û li ku sêr neke, guhên xwe bide ser dengê van sandîqa li
hêla çepê lê ya li hêla rastê, ya li pêşî lê ya li paşî. Ji beşekî ev deng dihat :

- Ey xudayê li jor, ey pêxember ! Bavê min kuştin, birayê min kuştin û şeva bihurî jî kurê min tev heft xortên din kuştin, lepên wan ji wan qut kirin, serên wan dûr xistin û laşên wan avêtin çem. Bes e êdî ; werin alîkariya me !

Ji beşek din dihat ev deng :

- Jina min nexweş e, pere tune ez bibim ser tixtor, zarokên min tazî birçî. Ey xudayê delal, ey xudayê cîhanê, bo çî te baran li ser me birî, zad û genimên me hişk kirin, de ezê berê xwe bidim kîjan derî ?

Ji hin hêlan dihat dengê girî û nalîna nesaxan, ji hin beşan dihat dengê kenê mirovan ... Çavên Ehmed jî heyirî bûn berê xwe bide kîjan perdê û wêneyê : muftî û melan, serok û wezîran, qehpe û qûndan, yên rapaşî keran dîkin, cendirme û mamûran, qumendar û xwînrejan, derewçîn û bêbextan, lê bindest û belengazan ? Kurê Oso ne dizani bû guhên xwe bide ser dengê qulpikên ziktêran, nalîn û qîrîna yên şewitî, yên xanî li ser hilweşiyayî, yan ser girî û gazindên sêwîyan ? Ji hemû quncik û beşên dinê wêne dihatin ber çavên pêxemberan : kuştin, serjêkirin, talankirin, agir, bombe, gule, mirina zarokan, jinan, pîr û kalan, bindestbûna gelan, rindî û pîsî, ken û girî ; nexweşxanên pak û fireh hember nivîştên şêx û melan, cîhên bi ronahî û gundên tarî û şevreş, tombilên reng rengî û kerên bi çerm û hestî, balafirên ji deng bezatir û zarokên bê xwendin, qonaxên 40 qatî û qubên kelpîçin ... Di hindir salonê de dîsa çira vêketin. Perde neman wêneyan raber dîkin û dengê sandiqan jî hat seknandin. Pêxemberan bi destên xwe li pêsîrên xwe dixistin. Tev ku dengên wan nedihat Ehmed, ji wî ve baş xuya dikir ku ew digrîne.

Ehmedê Oso ji xwe re bala xwe da pêxemberan û bi rastî dilê wî bi wan şewitî. Lêbelê ji hêlekî de jî bêçarebûna wan û pasîv-mayîna wan li hember ev tiştên li cîhanê cîh digrin Ehmed xulemîş kirin. Bê ku hezîrê xwe ke rabû ser xwe û qîrî :

- Girî tu faydê li kesî nake. Belengaz û perîşan bi şev û roj berê xwe didin we û ji we alîkarî hêvî dîkin. Hûn bi hêstîrên xwe dixwazin agirê di hindir dilên wan de vemrînin ? Ma bi girî çî dibe ? Ger hêstîran fayde bikirana kesek li ser erdê birçî û tî nedima. Wax, wax, xwelî li serê me fiqaran be ... Aşkere xuya bû ku pêxemberan dengê Ehmed ne dibîstin û haya wan ji wî tune bû. Ehmed dest pêkir bi her du destên xwe li camê xwe :

- Ez dixwazim Xwedê bi xwe bibînim û bi wî re şorê bikim. Ez dixwazim ...

Bi carekî ve peyayê zexim ket hindir, destek xwe da ser devê Ehmed û bi destê din ew şûn ve kişand.

- Ma tu dixwazî ez te rakim jor û bavêjim erdê ? Ma te sondê xwe ji xwe bîra kir ? Ma min ji te re ne got ev şûn ne bo yên wek te ye ?

Bi rastî Ehmed ji tîrsa re bizdoyî bû. Mirovê laşmezî bi çepelên wî girt, bir jêr û di deriyê mezin re avêt der.

* *

*

Di hindir xanîkî kelpîçîn de peyak ramediya bû. Deng û his jê nedihat. Jinek lihevhatî ber serê wî rûniştî bû û cixare dikişand. Mêrê wê şeva bihuri, dû yasiyan ji gundê şêx hati bû û ber têkeve şeltê li ser mirîd û êldefiyan û şîşan peyivî bû. Dû rohilat mêrik ji xew ranebû bû. Nazê, kulfeta (jina) wî, deng le kiri bû, ew hizandi bû, leqandi bû, çikir çî nekiri bû mêrê wê ji xew ranebû bû ; tew deng jî ji wî derneketi bû. Lawê wan yê mezin çû bû pey şêx, lêbelê şêx çûbû gundek din. Li gund tu tixtor tune bûn, neji tombil hebûn bo wî rakin bajêr. Pîrek gund pîvaz şikandi bû û da bû ber pozê wî ; peyan ava sar li wî kiri bûn, zanayê gund «Sûret Yasîn» li ser xwendî bû, jina wî karek serjê kiri bû û goştê karê li gund belav kiri bû, lêbelê bê fayde.

Nazo serê xwe li ser her mîlên xwe leqand û hîn dest pê kir bibêje :

- Ax li min rebenê ; de rabe êdî Ehmedê min, ronediye min...

Dema mêrê wê veciniqî, çongên wî heziyan, qîrî û xwe ji nîşkava ji şeltê çê kir, rabû ser lingan. Bi qîrîna wî re kurê wî jî ket hindir û bi alikariya dayka xwe bavê xwe rûnişkandin da. Nazo zû tasek av hanî û berve devê Ehmed bir :

- Vexwe, vexwe ; xêr e, isella xêr e. Malava te em gîh bizdoyî kirin. Gelo ev çî bêtar bû hat serê te ?

Ehmedê Oso xwe da hev û bersîva Nazo da :

- Berî ez razê, min «Ayetul Kursî» xwend û ji xwedê rica kir, ew Şêx Gêlanî di xewnê de bişîne cem min, bo ez ji wî çend tiştan daxwaz bikim. Lêbelê ez bi xeletî çûm li civata pêxemberan rast hatim. «Neûzû billah, neûzû billah», nale li çavên şeytan yê kullî kor were ...

Nazo serê xwe dîsa leqand û bi dilek tiji kul û keser :

- Aax, ax, Ehmedê Oso, tu çî digêrî li kaş ta bibînî xewnên şaş.

DEWLEMENDIYÊN ZIMANÊ ME

Zimanê gelê me ji alî navên tişt û heyinên jiyana rojane ve yekcar dewlemend e. Piraniya bajariyan bi van ziravî û zengîniyên ziman kêrmanî dizanin. Gelo we dizanibû ku Kurd bi navê 36 texlît tiri, 13 vine hêjîr û 9 cûre hirmê dizanin ?

NAVÊN TIRI

Tiriyê Reş : ispendewî, tayîfî, finik, hebêbî, soreva, reşê mewîja, reşê kevnêr, reşê koxer, dirêjîhê reş, reşê feqîr, reşê sîsik hûr, sorik, şitwiyê reş.

Tiriyê Spî : deywanî, gurnik, entobengiyo, xilsik, lib dirêjik, kerkûş, koxer, misebq, mezrone, zeytî, zeynebî, qurfok, gewre, mîranî, bênavik, binîtatî, sincêrî, heftcar, dilbarsî, zerik, hesenî, şitwî, tortork.

NAVÊN HIRMIYAN

Topolî, hirmiya zerik, miseba (zû dighîn), hezîranî, elisork, şewkîl an şekûl, şitwî, rezi, seqebî.

NAVÊN HEJÎRAN

Bêhnatî, rejik, sêhrek (berê wan pûçe), sincarî, rihanî, zer, payizî, qerpalî, şitwî, şîne, reş, sor, xinxalî.

Egîd Dijwar

Gelo di nav xwendevanên «Hêvî» yê de kesên ku navên masiyan û daran baş dizanibin hene ? Zanîna xwe ji xwe re mehêlin bi alîkariya «Hêvî» yê bighînin Kurdên din ji.

HELBEST

ZIMAN

Osman SEBRÎ

*Dil pîr dixwaze ku HÊVÎ héviya Kurdan be,
Di warê ziman û zanistî her xwedi şan be.*

*Zaravayên me bighîne serhev di pêşende,
Kurdan nehêle di nava cîhanê şermende.*

*Heya bi îro em tenê bê zar û ziman bûn,
Di nava gelan pîr bi şûnda gelek nezan bûn.*

*Îro jî dibînim gelek xwendayên me Kurdan,
Gelparêz in ew haya wana nîne ji zînan.*

*Çawan bê ziman gel di cîhan tête parastin ?
Bî çî lebatî maf û rûmet hatine xwestin ...*

*Tenê bi ziman mirov cuda bûye ji dehban,
Pê xwend zana bû firriya xwe gihandê ezman.*

*Lewra divê em ji bo ziman xwe biwestînin,
Heya bikarin Kurdan ji tengiyê derînin.*

*Bijîn kesên ku ji bo ziman dikin xebatê,
Ew in berê gel diguhêzin rêya felatê.*

20-1-1984

BIYANÎ

Reşîd SIMO

*Li welatê xwe biyanî bûm
Min bazda û firiyam
Bi çol û kerbelan,
Bi banî û ezmanan ketim
Li dawî ya cîhanê rawestiyam
Da ku, ji biyanîyê felat bibim
Ji bindestî û koletiyê rizgar bibim
Ji min e ...
Ez bi bihuştê ketim
Ji dojhê bi dûr ketim
Ew êş, derd û kul
Giş ji bîra bûn.*

*Piştî ku hinekî
Bên bi ber min hat
Hiş hate serê min
Min li hawîrdora xwe nêrî
Hey wax, li minê ...
Ew kul û derdên han
Hemiyar bi min re bazdane
Gavekê jî, ji min bi dûr neketine
Derdê biyanîyê hîn girantir bû
Berê li welat
Ji me re digotin :
Hûn Kurd in, cin û warê we nîne
Ewê ku Kurd
Bila biçe Kurdistanê
Ma gelo Kurdistan
Li kîjan deverê ye ?*

*Ew devera ku em tê de dijiyan
Ji hezar salan de
Bav û bavpîrên me
Tê de westiyane
Bi xwîn û xwîdanê avdane
Ma qaşo, qey ew ne Kurdistan e ?
An, Tirk, Ereb û Ecemistan e ?
Lê belê, doza me
Pir dûr û dirêj e
Ewê girtî ye, zingar û qirêj e.*

*Îro, dibêjine min :
Çima te dev ji welatê xwe berdaye ?
Çima tu têyî pariyê devê me dixwî ?
Ma em mirêbê we derekan in ?
Em bikin hûn jî bixwin
Haydê kelereşino
Ji welatê me biqêşin
Ev welat, welatê me ye
Welatê serzer û çavşîna ye*

*Bela me biyanîyên kurdan
Berê yek bû, lê nuha bûne du
Him biyanî ne, him jî sereş in
Li welatan digirim, kes li min na be xwedî
Li boyaxê digirim, nema bi kêr min tê
Zimanan dixwînim, nema fêr dibim
Li kar digirim, nema bi dest dikeve
Bûme çîlek li deriyan dixînim
Da ku pariyê nan ji zaroyan re werînim*

«Lalo bibêj, kero bibîs»

WELATÊ ZAYÎNÊN TEZE

CANKURD

Pîroz be li we zayîna teze

Dayîna we ...

Silavên germ li xaka genim lê şîn dibe

Kulîlk tê de vedibe bihn dide ...

Silav ji zarowan re, ên ku Manda xwe li ser qûmê

Di defteran de

Li listgehan rêz dikin

Silav ji dayikên pîr re, ewên ku êzingan

Li zivistanê

Di bahozên berfanî de

Boyî destpêka buharê dicivînin,

Agirekî germ tariya koletiyê

Herheyîné biçirîne ...

Silav ji wa çirûska sor re, ewa ku axaftinên azadiyê û serxwebûnê

Di sînoran re

Di gedûkên çiyayên ku bihevde girêdayî

Digihîne cîhana kehr ...

Silav ji we re, ji hêviyê re

Ya ku weke sazeke pîr û wenda

Ji nû ve dikeve têlên dilovanan

Ji nû ve buharê hişyar dike

Bulbulan bi zar û ziman dike

Jîna me dixemilîne, dilşa dike ...

Silav ji we re, birano !

Kurên welatê ku ji bîr bûye

Di dîrokê de herdem talan bûye

Lê Îro ... weke Volkanê pîr ji nû ve hişyar bûye ...

15.1.1984

VÎ PESARÎ

Dr. RÊZAN

*Pesaro ! nehati bûm pirsan keji kim
Li navê te,
Nehati bûm
Bejna te bipîvim bi kunê derziyê,
Ne bazirgana, çinokan
Rêz kim li xanê mirovan ...*

*Va werza beyar bû, çol bû
Gîsin şikiya
Li nav zanga û rîşan da,
Li asî serneketinê
Barê ziwane min hêrî,
Arvan anî,
Li gewerê birçitîyê
Sêla dilekan min ar kir,
Aram bijart,
Jema min bû
Her dem dixwar ...*

*Pesaro ! bersiv sêlû bûn
Dixulxulîn ji Cobaran,
Şindokiyê şivîlan bûm,
Qijaviya hemêz kirim*

*Pejna leylanê xapandim.
Li ber şemikê şiketa
Dergevan bûm
Tari dipa
Li ber gola genî
Min lêksî dixwandin
Ji masyanra
Ji şevneşîna
Min meya tal dimiji
Sermest dibûm
Bi şîrînbêjên derewîn,
Dikuzim ji êş û jana ...*

*Pesaro ! ez natirsim ji gel û gura,
Ji rojên girj, ji sêdarê.
Tova gul û gulşena me,
Weşa biharê diçinim
Di govdî asoyî sor da,
Rimjim li esamî zama
Ewran derzi dikim bi zîpkên baranê,
Dêmonim ... li reşantîyê
Dilê xwe vêdixim, rêyê nişan dikim
Ji bendiyanra, hejaranra.*

11.12.1983

HEVALA MIN

Emîn Siléman SEYDO

*Ez mêvanê dilê te me
Evîndarê bejna te me
Pir hêsrê çavê te me
Ji keçika ez yarê te me
Rûxweşika min*

*Lêv şêrîn û dev xweşikê
Birhan êdî zirav bikê
Çavan ji şevê reş bikê
Tilyan bi mûmya zer bikê
Serbilinda min*

*Jar û hejar im bi evînê
Serxweş û mest im li ser Zîné
Bi endêra re meş civînê
Ez Seydo me tu jî jînê
Valintina min*

*Bîna biyoke ez gêj kirim
Li bexçê gula ez bêhiş kirim
Kerr û kor û bidar kirim*

*Ez şehîdê bejna te me
Hevala min*

Cînz û palto li ser bejna xwe ke
Çentê biçûk di destê xwe ke
Şevêq û ronak bi navê xwe ke
Vî hêsrî bi benda xwe ke
Delala min*

*Bihevre em biçin sînema
Derxî ji dil kul û xema
Bi kêfxweşî em bighên sema
Tiştê nexweş êdî nema
Şêrina min*

*Nama çêke bi kurdî
Tim bibêje vî derdî
Zor û stem me pir dî
Çi heval bû mi ji xwe r'dî
Kurdistana min*

---

* Şalê jeans

PIRTÛKÊN NÛ

Di hejmara me ya pêşîn de listeke pirtûkên di salên 1981-1982 de bi kurdî, an bi zimanên biyanî li ser Kurdan çapbûyî hati bû dayîn. Lista jêrîn dûmahika wê ye û wê temam dike.

BIJÎŞKÎ

BOREKAYÎ Seddiq Safizade, Tebb-ê su'nnat î der miyanê Kordha (bijîşkiya kevneşopî di nav Kurdan de), çapxana Atai, Tehran, 1982, 200 rûpel. Bi zimanê farisî.

Navên giya û nebatên ku li Kurdistana Iranê peyda dibin, bi rêza alfabeyî hatiye dayîn. Nivîskar xisûsiyetên her yek ji wan çî ne, rûniştevanên navçeyên kurd çawa wan bikar tînin, çî êşan bi wan derman dikin diyar dîke.

A.M.

DÎROK

ARFA Hasan, Kordha. Wergerandiyê farisî Seyyid Mohammed Semedî, 1982, 152 rûpel.

Ev pirtûk wergerandina farisî ya «*The Kurds, an historical and political study*» (Oxford University Press, London, 1966, 178 rûpel) e. Nivîskarê wê generalê ordiya Iranê (1944-1946) û sefirê Iranê li Turkiyê (1958-1961) bûye.

A.M.

EAGLETON, W., Cumhûriyê 1946 Kordestan. Wergerandina farisî ya Seyyid Mohammed Semedî, Mahabad, çapxana Seyyidîan, 1982, 132 rûpel.

Pirtûk di sala 1963 de bi inglîzî di bin navê *The Kurdish Republic of 1946* bi destê The Royal Institute of International Affairs li Oxford University Press (142 rûpel) çap bû bû. Werger hin wêneyên din bi ser sê xerite û 32 wêneyên ku di pirtûka W. Eagleton Jr. de bûn zêde kiriye.

Seyyid M. Semedî berê wê pirtûkê wergerandi bû kurdî û di bin navê *Komarî Mehabad* di 1981 de çap kiri bû (Mahabad, çapxana Seyyidîan, 2 cild).

A.M.

MIRNIYA Ali, Serdarani az ilat va tavayafê Darregaz dar xedmatê mihan (Serekên êl û teyifeyên Darragazê di xizmeta welêt de), Meşhed, 1982, 224 rûpel. Bi farisî.

Ev xebat li teswîr û nasandina eşîrên kurdên ji sedsala XVII bi vir de li Xorasanê hatine bicihkirin e.

A.M.

ŞEMZÎNÎ Eziz, *Bizûtnewe-y netewayetî rizgarîxwazaney gelî Kurdistan*, weşanên Yekîtiy Nîştîmanî Kurdistan, cild I, 136 rûpel, 1982. Bi kurdî.

Ev pirtûk ji ber teza doktorayê ku dirokzanê Kurdistanê Iraqê, Eziz Şemzînî sala 1959 li Leningradê pêşkêş kiri bû hatiye girtin. Ev cara pêşîn bû ku Kurdekî li ser şerê rizgarîxwazê gelê kurd ji nivê sedsala XIX bi şûn de xebateke zanistîya giştî pêk dianî.

Di dawîya 1959 de *XEBAT*, rojnama Partiya Demokrata Kurdistanê Iraqê, jê, bi erebî, birên fireh belav kiri bû. Çapa niha bi kurdiya navendî ye, Eseserd (Ferid Rêbuwar) wergerandî ye û tenê beşeke xebata girînga E. Şemzînî hildigre. Rastî ev e ku berpîrsiyarên Yekîtiy Nîştîmanî Kurdistan hemû bûyerên serekeyên ku piştî Şerê Cihanîyê Duwem li Kurdistanê Iraqê di bin serokatîya Mela Mistefa Barzanî de qewimîne «sansûr» kirine.

A.M.

EDEBIYAT

BACELAN, Rostem, Derya, çapxana Hawadis, Bexda, 1981, 81 rûpel.

Derya berhevoka pêncemî a helbestên R. Bacelan e (ya yekem di 1977 derketiye). Xwediyê pirtûkê li Hewlêrê mamoste ye, helbestên evîne ên kurd û rindik, carna bi beşavend (qafiyê) carna bê, dinivîse. R. Bacelan ji pêla nû ya helbestvanên kurdên Iraqê ye.

J.B.

BERGSTRÖM, Gunilla, Alfons û cinawir, Kurdiska Förlaget, Stockholm, 1981, 27 rûpel.

Çirokekî ji bo zarokan ji swêdî hatiye wergerandinê kurmanciyê. Li Stockholmê çap bûye û tê de wêneyên xweşik hene.

J.B.

BOZARSLAN, M. Emin, Kêz Xatûn, Immigrant-Institutet, Ser. D. Barnoch Lâroböcker, No 8, Borås (Swêd), Invandrar förlaget, 1982, 79 rûpel.

Kêz Xatûn berhevokê fablên kurdî ye. Kurd ji fablan zehf hiz dikin. Nivîskar berê berhevokên din ji ji bo zarokan pêk ani bû (binêre Hêvî, No 1). Di pirtûkê de gelek wêneyên Ahmet Cantekin hene û ew alîkariya nasîna folklorê Kurdî dike.

CELİL Casimê, Emerê Celalî, Wezaretê hînkirin û rênişaniyê, idara hîn kirin û weşandina kurdî, rêz No 2, Bexda, 1982, 110 rûpel.

Berxwedana mîrxasaneya Kurdan li dijî êrîşên Şah Abbasê Sefewî ji gelek helbest û romanên re bûye babet. Helbesta Casimê Celil, emerê Celalî ji li ser vê pêla mîrxasiya diroka Kurda ye. Di vê helbesta 1036 misra de Celil rola girînga eşîra Celalîyan di vî şerî de nîşan dide û bi ya wî Xanê Lepzêrîn bi xwe ji Emerê Celalî, serekê eşîra Celalîyan bû.

Izzedîn Mustefa Resûl, ku profesore edebiyata kurdî ye li Zanîngeha Bexdayê, vê helbesta ku di 1970 de li Erîvanê di *Kilamê Çiya* de çap bû bû, ji tîpên kîrîlik (rûsî) qelibandîye tîpên erebî. Di pêşgotina kitêbê de I.M. Resûl qala hemû nivîsandinên ku li Yekîtiya Sovyetî û li Iraqê li ser kela Dîmdîmê derketine dike.

Ji bo ku Kurdên Iraq û Iranê baştir tê bigihên, ferhengokê kurmancî/kurmanciyê xwarê hatiye danîn di dawîya pirtûkê de.

J.B.

CELİL, Casimê, Zozan, Stockholm, 1982, 186 rûpel.

Weşanên Roja Nû di vê berhevokê de heştê helbestên Casimê Celil bi tîpên latîni çap kirine. Helbest ji pirtûkên *Rojê Min* (Erivan, 1960), *Kilamê Çiya* (Erivan, 1970) û *Kurdê Bengî* (Erivan, 1980) hatine hebijartin. Di pêşgotinê de Babaê Keleş, bi kurtî jînenigariya,

nivîskar dide. Casimê Celil, wekî Emînê Evdal, Heciyê Cindî û Ereş Şemo ji nesla pêşîna nivîskarên kurdên Ermenistana Sovyetî ye, ya salên 1930 da peyda bûyî.

J.B.

CELÎL Ordixanê û **CELÎL** Celil, Zargotina Kurda, Erivan, 1982, cild 2, 255 rûpel.

Her du brayên Celil çetirîn folklornasên kurd in. Bêtirî bîst salan e ew ji ber dengbêjen kurdên Sovyetistanê û Sûriyê folklorên kurdî berhev dikin. Dengbêj berebere kêmîr dibin û bixwe re bireke mezina pêmahîya (mîrasa) çandîya kurdî dibin gorê ; lewra xebata van her du brayan zehf girîng e.

Ewan gelek destanan civandine. Her guhartoyek hatiye nivîsin, îzah û şîro vekirin. Di vê berhevoka nû de tiştên ta niha çapnebûyî hene û nivîskar guhartoyeke nû ya destanên Slêmanê Slivî, Leylî Mecrûm, Zembîlîroş, hwd ... pêşkêş dikin.

J.B.

CEWERÎ, Firat, Eriş dikin, 1981, 90 rûpel.

Berhevoka helbestên kurtên şairekî şoreşger ji Kurdistanê Tirkîyê.

J.B.

CIGERXWÎN, Şefaq, weşanên Roja Nû, Stockholm, 1982, 180 rûpel.

Navdartirîn şairê kurmanc Dîwana xwe ya 6a dertîne. Babet wekî yên berhevokên wî yên berê ne, zîman gelek xwerû ye û ji bo zimannasên kaneke giranbîha ye.

J.B.

ÇAÇAN Karlênê, **BOYIK** Eskerê, Bahara Teze, Erivan, 1982, 160 rûpel.

Ev berhevoka helbest û çirokan bi helbesteke şairê ermenî H. Tûmanian, ku Heciyê Cindî wergerandiye kurdî, dest pê dike. Tê de helbestên Casimê Celil, Aramê Çaçan, Karlênê Çaçan, Ferikê Usiv, Xelilê Mûrad, Eskerê Boyik, çirokên Nado Mahmûdov, Eliyê Evdîlrehman, Emerikê Serdar, Tital Mûradov hene.

J.B.

HAWAR, Yadi Niştîman, London, 1982 ?, 127 rûpel. Navê Hawar ê rastî Muhemmed Resûl e û ew ji Suleymaniyê ye. Ew yek ji temsîlkarên dawînen şîra klasîka kurdî, bi zaravê soranî ye. *Yadi Niştîman* helbestên welatparêjî ku wî di salên 1961-1974 de nivîsine dighîne hev. Hin ji van helbestan berê li Iraqê derketi bûn , hin ta niha çap ne bû bûn. Hawar di 1959 de li Iraqê berhevokêk bi navê *Yadi Badînan* (mîraniya Kurda ku ji sedsala XIII ta sedsala XIX hikim kiriye, paytexta wê Amêdî bû) derxisti bû.

J.B.

HEWRAMANÎ, Muhemmed Emîn Xeffûr, Berhemî Jiyan, diwani honrawekani Emîn Neqşebendî, Bêwey, çapxana Şefîq, 1980, 160 rûpel.

Hin afirandinên şair Emîn Neqşebendî di kovarên Iraqê de derketi bûn. M.E.X. Hewramanî tevahiya helbestên wî (xazel û qesîde) yên bi soranî, hewramî û farisî nivîsî di vê berhevokê de civandiye. Emîn Neqşebendî ji mala şêxên Tariqata Neqşebendîyan e. Di 1931 de li Biyarê (navenda Tariqatê) hatiye dinê. Piştî qelibandina qraliyetê li Iraqê malbata wî (Şêx Osman, Şêx Muhemmed Bahaeddîn, Şêx Muhemmed Ma'sûm...) diçe li Kurdistanê Iranê li Meriwanê bicih dibe. Emîn Neqşebendî dibe mudirê Radyo - Televîzyona Kurdistanê û Meriwanê û li şarê Sinne (Sanandaj) rûdinê. Piştî şoreşa îslamiya 1978, hemû ji nû ve vedigerin Iraqê û şair niha li Radyoya Kerkûkê dixebite.

J.B.

ISMAÎL, Ahmed Muhemmed, Çaweruwani, Wezerata çand û agahdariyê, idara çand û weşanên kurdî, No 73, Bexda, 1982, 42 rûpel.

Berhevokek ji yanzde kurteçîrokên di salên 1972-1980 de nivîsî pêk hatiye. Nivîskar jiyana rojane ya Kurdan li gund û bajarên piçûk raber dike...

J.B.

KERÎM, Mistefa Salih, Şehidani Qelay Dimdim, çîrok ; pêşgotina Şikûr Mistefa, çapa 2a, Bexda, 1982, 57 rûpel.

Destana Xanê Lepzêrîn, serokê eşira xurt a Bradostan ku li dijî leşkerên Şah Abbas di salên 1608-1609 de berxwe dane kaniyek ilhamê ye ji bo şair û nivîskarên kurd. Alexandre Jaba destnivîsek bi navê «*Hikayeta Serê Serokê kela Dimdimê li dijî Qizilbaşan*» ya Feqiyê Teyran (1590-1660) sparti bû kitêbxana Lenîngradê. Casimê Celîl di 1961 de li Erivanê helbesteke dirêj a 560 misre, Erebe Şemo ji romaneki (216 rûpel, Erivan, 1966) li ser vê berxwedanê dinivîsin. Mistefa Salih Kerim, di 1958 de li Sileymaniyê romaneke kurtî bi kurmanciya xwarê dinivîsî. Nivîskar niha vê romanoka xwe tevi birekî nû ji nû ve çap kiriye.

J.B.

LINDGREN, Astrid, Keça Şerrût Lotta, Kurdiska Förlaget, Stockholm, 1981, 56 rûpel.

Pirtûkek ji bo zarokan ku nivîsekariya weşanên Hêvî, li Stockolmê ji swêdî wergerandiye kurmancî, ji bo zarokên kurdên derveyî welêt. Tê de wêneyên bedewên Ilon Wikland hene û xwendina wê xweş e.

J.B.

QAZÎ Ahmed, Dîwanî Seyf ul Quzzat, Tehran, 1982, 82 rûpel.

Hesen Seyf ul-Quzzat (1874-1944) li Mahabadê hatiye dinê û li wê çûye rehmêtê. Ew mamê Qazî Mihemed, Serokê Komara Mahabadê bû. Helbestên Seyf ul-Quzzat bi kurdiya mukrî hatine nivîsîn, klasik in û babeta wan dirokî ye. Ahmedê Qazî, ku bixwe jî ji malbata Qazî ye, van helbestan tevi wêne û jinenigariya şair di berhevokekê de civandîye û çap kiriye. Pêşgotina berhevokekê Hejar (Abdulrahman Şerfeskendî, şairê neteweyiyê Komara Kurdî ya Mahabadê, ku piştî sirgûneke dirêj li Iraqê niha li Kerejê, nézi Tehranê dijî) nivîsiye.

J.B.

QEREDAXÎ, Mihemed Eli, Keşkoli kelepûrî edebî kurdî, cild 2, Wezaretê çand û agahdariyê, îdara çand û weşanên kurdî, rêz No 6, Bexda, 1982, 250 rûpel.

M.E. Qeredaxî pisporekî edebiyata kurdî ya klasik e. Wi xasme dîwana Mîrza Rehîm Wafai (1844-1914) çap û belav kiriye. Di vê berhevoka duwemîna helbestan de, ew afirandinên, bi piranî qet çapnebûyî, 21 şairên heyama klasik pêşkêş dike. Piraniya destnivîsan kêm an zehf xesardîtî ne, lewre nivîskar mecbûr maye wan wisa natevav û nivcûn derxîne. Qeredaxî menhûyên (metnên) bi kurdiya navendî (Ehmedê Kor, di 1858/1859 de miriye, ji mîraniya Soran bûye ...) û bi goranî (Ehmedî Beg Komasî, sedsala XVIII, xulam şaxan ku li Dîwana Ardalana jiyaye, Baba Şêx Bêsarane, Xanay Qubedî (1700/1759), hwd ...) nivîsî helbijartîye ...

J.B.

RESÛL Ismail, Çend basêk derbarey edeb û rexney edebî, Wezaretê çand û agahdariyê, îdara çand û weşanên kurdî, rêz No 7, Bexda, 1981, 160 rûpel.

Berhevoka neh lêkolînên edebiyên I. Resûl ku di kovarên kurdî yê Iraqê de (Roşnîbîrî Nû, Beyanî, Nûserî kurd, Defterî Kurdewarî, al-Taaxî) derketine.

J.B.

SAFÎZADE Seddiq, Hiwa, Tehran, çapxana Atai, 1982 ?, 38 rûpel.

Berhevokek piçûk a helbestên nûjen bi kurdiya navendî, Şair ji eşîreta mezin a Jaf,

ku li her du aliyên sinorê Iraq û Iranê dijîn, e. Wergerekî başî kurdî-farisî û farisî-kurdî ye. Niha li Radyo-Televizyona Tehranê berpirsiyarê bername kurdî (bi kurmancî û mukrî) ye. Ev bername her roj sê saet dom dike.

A.M.

TÎRÊJ, Kovara çande û pişeyî, hejmar 1,2,3 (1980), Izmir, 81 rûpel ; hejmar 4, Spänga (Swêd), kanûn 1981.

Kovara Tirêj ta darbeya eskerî li Tirkîyê derket, piştî wê koçî Swêd kir. Nivîskarên vê kovarê ji Kurdîstana Tirkîyê ne û dixwazin çanda kurdên Tirkîyê pêşve bibin. Cêribandinên wan ên pêşîn qenc û hêja ne. Di kovarê de kurteçirok, helbest û çirok bi kurmancî û bi dumilî (ku bi milyonan kurd li Tirkîyê dipeyivin) hene.

J.B.

XAN Balî û ROHAT, Berevoka Helbestên Kurd, weşanên Komkar, Frankfort, 1982, 111 rûpel.

Balî Xan û Rohat ji Kurdîstana Tirkîyê ne û dixwazin bi vê berhevokê abîdeyên edebiyata kurdî bi welatîyên xwe bidin nasîn. Piştî pêşkêşîyeke dîrokî ya kurt li ser edebiyata kurdî, nivîskar ji afirandinên sî û pênc şairên kurd nimûnan didin. Berî her afirandinê jî nenigariya xwediyê wê bi kurtî hatiye dayîn. Di dawiya vê berhevoka bi tîpên latînî nivîsî, ferhengokek kurdî-tirkî jî heye.

J.B.

ZENGANA, Muhemmed Abdulrehman, Weli dewanew Şem, şanogerî, Wezaretê çand û agahdariyê, îdara çand û weşanên kurdî, rêza şanogerî No 5, Bexda, 1981, 118 rûpel.

Weli Kemaleyî (1826-1881), li Kurdîstana navendî (merkezî) de kesekî efsanewî ye û bi navê Weli Dêwanê tê nasîn. Dilê wî ketî bû Şemsê, keça maleke torin a Seysadiqê nêzî Suleymaniyê. Weli jî ji eşîreke feqîre qebila Jafan bû. Evîna Weli ji bo Şemsê jî wî şairê nexwendewar re bû bû kaniyeke îlhâmê. Weli helbestên xwe bi zaravayê goranî, û goraniyek gelek xwerû, distirî û hevdemên wî jî berê nivîsîne. Pîremerd jî van helbestan wergerandi bû soranî. Beşî kurdî ya Korî Zanyarî Iraqî van helbestan bi goranî çap kiriye.

Muhemmed Abdulrehman Zengana ji evîna yekaliya Weli piyeseke şanogeriyê (tiyatroyê) derxistîye. Tê de ew jî rastî û pêkahi wê de diçe û Şemê ne tenê bersiva evîna Weli dide lê gava ku her du dilketî axir digihên hev, ew jî heyecanê dimre.

J.B.

OL

BOREKAYÎ Seddiq Safizade, Neveştêhayê parakande derbareyê Yarsan (ahlê Haqq), Tehran, çapxana Atai, 1982, 254 rûpel.

Yarsan navê ku li mirîdên mezhebê şîiyê Ehlê-Haqq re di navçeyên kurdên Iranê hatiye danîn : Kermansah, Kengawer, Sehne, Sunqur û Kuliyayî, ...

Borekayî di vê pirtûkê de hejmareke mezina lêgerîn, lêkolîn û nivîsandinên li ser Ehlê Heqqan civandiye. Ji bo hêsakirina têgihiştina menhûyên goranî, nivîskar ferhengokek goranî-farisî xistiye dawiya pirtûka xwe.

A.M.

PIRTÛKNASÎ

CELÎL Celilê, kitêbên Kurdên Ermenistanê, 1930-1980, Erivan, 1981, 59 rûpel.

Dirokzan Celilê Celil kurê şair Casimê Celil e, li Zanîngeha Erivanê mamoste ye. Ew folklornasekî giranbiha ye û ta niha gelek menhûyên (metnên) folklorê kurdî berhev kiriye û çap kiriye.

Pirtûknasiya ku pêşkêşî me dika li ser pirtûkên kurdîyên ku ji çapxanên dewletiyên Komara Ermenîstanê derketine ye. Tê de navê 300 pirtûkan hatiye hildayîn :

- 1) afirandinên bi *kurdî* : Ji 1930 ta 1980, 247 pirtûk çap bûne (ji 1938 ta 1945 qet çap ne bûne) ;
- 2) afirandinên bi *fileyî* : ji 1932 ta 1980 44 pirtûk derketine ;
- 3) afirandinên bi *rûsî* ji 1936 ta 1979 6 pirtûk derketine ; û di dawiyê de
- 4) afirandinên bi *azerî* : di 1978 de pirtûkek derketiye.

Ji 1929 ta 1938, pirtûkên kurdî bi alfabe ya latîni, ya ku bi alikariya zimannas Q.I. Maragulov hati bû çê kirin, çap bûne. Ji 1945 bi vir de roman, çîrok, helbest, şanogerî û pirtûkên xwendina zimanê kurdî alfabe ya kirîlik (rûsî) bikar tinin.

J.B.

ZIMAN

BOREKAYÎ Seddiq safizade, Ferhengê Med, cild 1, Tehran, çapxana Atai, 1982, 208 rûpel.

Ev cêribandina pêşîna Borekayî nîne. Wî di salên 1970 yan de, tevî Mûrad Avreng, mîralayê ordiya Iranê, ferhengeke stûr a kurdî-farisî, bi du cildan derxisti bû. Nivîskar dixwaze proja xwe fireh ke. Ev ferhenga nû ya kurdî-farisî divê bibe ansîklopediyek kurdî. Cildê pêşîn gotinên ku bi dengdarekî dest pê dikin dighîne hev.

A.M.

EBRAHÎMPÛR Mohammed Taqî, Vajenameyê farisî-kurdî, Tehran ?, 1981, 742 rûpel.

Ev ferhenga stûr a farisî-kurdî (sanandacî, avramî, kurmancî) dora 40 000 gotinan civandiye. Beytarekî pisporê hespa û mîralayê ordiya Iranê wê çê kiriye. M.T. Ebrahimpûr ji Sanandacê, serbajarê navçeya Kurdistanê ye û di 1980 de *Destûrê Zabani Kurdî*, ku teswira kurdiya Sanandacê ye çap kiriye û bi farisî romana *a'ta kel* (1977) derxistiye.

A.M.

ELÎ Celal Mehemmed, *Idiyomle zamanî kurdî da*, Wezareta çand û agahdariyê, îdara çand û weşanên kurdî, rêza folklorê No 1, Bexda, 1982, 504 rûpel.

Ev bêgûman xebata temamtir e ku li ser îfadeyên îdiyomî di kurdiya navendî (soranî) de heta niha hatiye pêk anîn. Nesrîn Fexrî, (Bultena Fakulta Edebiyatê a Bexdayê No 19, 1976), Ewrehmanî Hacî Marif (Wûşey Zimanî Kurdî, Bexda, 1975) û kesên din mîsalên îfadeyên îdiyomî di kurdiya navendî de da bûn. Lê xebata Celal Mehemmed Elî sistematîktir û frehtir e û xwebatên çêtirîn pisporan bingeh distîne : Pîremend, Muhammedî Xal, Ismaîl Heqqî Şaweys, Marût Ciyawok, hwd ... Îfade li gora rêza alfabe hatine pêşkêş kirin.

J.B.

GOVARÎ KORÎ ZANYARÎ ERAQ, Destey kurd, No 9, Bexda, 1982, 514 r.

Kovara Akademiya Zanistî ya Iraqê, Destey kurdî, ji salê carekê derdikeve. Ev hejmar seranser li ser pirsên rastnivîsina kurdî ye (kurmanciya xwarê, bi tîpên erebî).

Tê de bi kurdî panzde lêkolîn hene û yek ji bi erebî. Ewê, dibêjin çapkerên kovarê, li ser vê pirsê lêkolînên din û civînên zanistî bîn pêk anîn. Rastî ev e ku di vî warî de xwendayên kurd rastî gelek asêyî û diwariyan dibin.

Va ne çend mîsalên ku lêgerên Akademiyê pêş tinin :

- 1) Dengê *î* tenê di destpêka gotinê de tê nivîsîn. Ji bo *min*, bi tîpên erebî tenê *m* dinivîsîn.
- 2) Di nivîsandina lêkerên hevedudanî de tu rastek û qaîde nîne. Mîsal : tê hel çûn bi awayên jêrîn tê nivîsîn : tê hel çûn, tê helçûn, têhelçûn, têhel çûn, tê-helçûn (r. 215)
- 3) Paşdaniya *-da* ewê bi nav ve girêdayî be, wekî le malda, an cihê be : le mal da ?

4) Gihaneka û çawa binivîsîn ?

Em têxin bir ku Enstîtuya Kurdî di 23-28 Gulanê da li Parîsê zimannasên kurd civandi bû û ew li ser pirsên yekîtiya zimanê kurdî û yên rastnivîsînê xebitî bûn. Kurdên ji her parçeyên Kurdistanê hati bûn vê civînê û gihîştî bûn bawerîya ku alfabe ya latîni, ku Kurdên Tirkîye, Sûriye û Libnanê ji salên 1930 an bi vir de bikar tînin çêtir bersiva hewce-dariyên nivîsandina kurdî dide. Lêbelê, di rewşa îroyî de, ji ber gelek sedeman, Kurdên Iran û Iraqê nikarin vê alfabe bikar bînin. Heçî rastnivîsîn, beşdarên civînê daxwaziya ku Enstîtu di weşanên xwe yên soranî de îmla ku piraniya mezina xwendayên kurdên Iraq û Iranê pê dinivîsîn bikar bîne diyar kirin.

H.H.

KHOSHNAW, Saladin, The Alphabets of Kurdish, Manchester ? , 1982, 50 rûpel.

Vê alfabe mihendisek ji Kurdistanê Iraqê nivîsiye ji bo hînkirina kurdî di Xwendegahekê Manchesterê (Brîtaniya Mezin) de. Tîp li gora rêza alfabe ya latîni tevî mîsalan hatine dayîn. Niîskar mîsalên xwe yên kurdî wergerandiye îngilîzî, fransîzî, rûsî, swêdî, tirkî, erebî û farisî ji.

J.B.

KURDO, Qanatê, Zimanê Kurdî, Rêziman, weşanên Komkar, Frankfort, 1981, rêz No 9, 194 rûpel.

Qanatê Kurdo çend pirtûkên rêzimana kurdî nivîsiye : *Grammatika zmanê kordî*, Erîvan, 1960 ; *Grammatika kurdsckogo jazyka kurmandji*, Moskova Leningrad, 1957 ; *Zimanê Kordî, rêziman*, Erevan, 1970 ; *Grammatika Kurdsckogo jazyka na materiale dialektov kurmandji i soranî*, Moskova, 1978, hwd ... Ewî wisa ji ferhengeke kurdî-rûsî a 34.000 gotina çekiriye (Moskova). Vê rêzimana nû bi tîpên latîni ji bo Kurdên Tirkîyê nivîsiye.

J.B.

NERÎMAN, Mustafa, Rênûsî kurdî le reg rişe we, Wezareta çand û agahdariyê, îdara çand û weşanên kurdî, rêza zimanewarî No 5, Bexda, 1981, 67 rûpel.

Mustafa Seyyid Ahmed Nerîman nivîskarê «*Bibliografya kitêbên kurdî (1787-1975)*» ku di 1977 de li Bexdayê çap bûye. Di vê kitêboka xwe ya dawîn de nivîskar qala dîroka nivîsandinê di navçeya Mezopotamyayê dike û dû re derbasî dîroka nivîsandina kurdî di menhûyên (metnên) çapbûyî dibe. Menhûya pêşîn kitêba Mella Mahmûd Beyazîdî (1797-1856) li ser «*Adetên Kurdan*» e ; rehmetya Margaret Rudenko di 1963 li Moskovayê destnivîsa kitêbê tevî wergerandina wê ya rûsî çap kiri bû. Menhûya duwemîn ferhenga kurdî-erebî a Yusif Ziya al-dîn Paşa al-Xalidî al-Maqdisî ye ku 1893 de li Stenbolê çap bû ye (çapa nû Beyrût-Paris, 1975) ; paşê kovara *Kurdistan* ku Miqdad Midhat û Abdulrehman Beg Bedirxan di salên 1898-1902 de derxitine. Li Iraqê kitêba kurdiya pêşîn di 1925 de ketiye çapê. Tewfîq Wehbî ji ber alfabe ya erebî alfabe kurdî der dixê û hin rastekên (qaidên) rastnivîsînê datîne (*Destûrî zimanî kurdî*, Bexda, 1929). Maweyek bi şûn de (1933) tîpên taybetî hatin helbijartin ji bo neh dengdarên kurdiya navendî (soranî). Piştî damezrandina xwe di 1970 de, Korî Zanyarî Kurdî (ku paşê bû Korî Zanyarî Iraq, Destey Kurdî), komîsyonên taybetî danîn ji bo lêkolîna pirsên rastnivîsîna kurdiya navendî.

J.B.

QAZÎ, Qadirê Fettahî, Haşîya bar farhangê, Mahabad, Tebrîz, 1982. 64 rûpel.

Qadirê Fettahî Qazî profesor e li Fakolta Edebiyatê a Tebrîzê. Ew ji mêj ve li ser folklor û şîra geleriya kurdî dixebite. Di «*Rêza Edebiyata Gelerî ya Iranê No 1*» a Fakolta Edebiyata Tebrîzê de, helbesta *Mehro Vafa* tevî lêkolînek giran li ser folklorê kurdî derxisti bû (1966). Salek bi şûn de, wî dişa di wê rêzê de (No 3), helbesta Feqî Teyran *Şex Sen'an* çap kiri bû.

Îcar, ev zaneyê ziman û edebiyata kurdî servayîyek (îlaweyek) ji Ferhengê Mehabad (kurdî-erebî, Erbîl, çapxana Kurdistan, 1961, 795) a Gîw Mukriyanî pêşkêş dike. Ev «Servayî» bi kurdî-kurdî ye.

A.M.

SORAN Bahman Farivar, Rêzman (destûrê zabanê kordî), Tehran, çapxana Atai, deftera 1, 1982, 87 rûpel.

Ev deftera pêşîn a «Rêzimana Kurdî» (Kurdiya navendî, «sorani») ji du birran pêk hatiye : I. Fonetik û alfabe : Nivîskar qala fonetika kurdiya navendî dike alfabeya bi tipên erebî ku xwendayên kurdên Iraq û Iranê bikar tinin pêşkêş dike.

II. Morfolojî : Di vî birrî de Soran qala nav û pirejmarî dike. Menhûyên kurdî tevî wergerandina farisî hatinê dayîn.

A.M.

PIRTÛKÊN DIN

JIYAN AZÎZ, Emperializm ve meseleyê kord, Tehran, çapxana Ketabê Parham, 1981, 36 rûpel.

Ev lêkolîna piçûk li ser rola emperyalîzmê di pêşveçûna bizûtnewa neteweyî ya kurd li Iranê bi destê kurdekî Mahabadî hatiye nivîsîn. Nivîskar li Brîtanîya Mezin edebiyat xwendî bû û îro li Îspanyayê li sirgûnê dijî.

A.M.

KENDAL, Etelaatî derbareyê owzaê joxrafiyayî ve tarixî ve siyâsî ve edebiyê Kordestan. Şerîf Azemî ji fransîzî wergerandiye farisî. Tebrîz 1981, 18 rûpel.

Şerîf Azemî nivîsandina pêşkêşkirina sêlika «Musique Populaire du Kurdistan, chants d'amour» (Mûsiqîya Gelerîya Kurdistanê, stranên evîne, disque Alvarès, No 812 B), Ku di sala 1976 li Fransayê derketi bû wergerandiye farisî.

Duwanzde stranên vê sêlikê piranî ji folklorê ne û ji nav Kurdên Sovyetistanê hatine girtin. Di pêşkêşîya sêlikê de Kendal bi kurtî qala dîroka gelê kurd, rewşa Kurdistanê, edebiyata devkî û nivîsandî û mûsiqîya Kurda dike.

J.B.

Joyce BLAU
Abdullah MERDUX
Helkewt HAKIM

DUMILÎ

ZARÊ DUMILÎ û MEWLÛDA USMAN EFENDÎ¹

Celadet BEDIRXAN

Berê çendakî, ber bi xelaskatari ve diçûm. Dinya li me bû bû tari. Min û hevalekî xwe me xwe da bû bin çirakî û vîtik dixwend.

Di paş me re kalek dihat. Umrê wî dora pêncê û şeşti de. Silav li me kir û xwe da naskirin. Mela Mihemed Nezîr Kurê Hecî İbrahimê Dêrşewî. Berê panzde rojan ji welêt hatibû û li min digeriya ku jê re an birayê wî ra karekî peyda bikim. Min got :

- Qenc e, sibê were mal em fed kirin.

Lê zimanê wî ne zimanê xelkê cihê Botan bû. Hêj bêtir diçû ser zarê Deşta Diyarbekrê.

Sibetir kalo hat. Biserhatiya xwe ji min re got. Ji ber Tirkan, ji ber sitemkariya wan bazda bû. Di nav axaftinê da min seh kir ku herçend bavê wî Dêrşewî bû lê bixwe di Sêwrekê de ji diya xwe bû ye. Ji lewra zarê wî ne zarê cihê Botan bû.

Mêvanê min mela, melakî medrese dîti bû. Kêm û zêde bi herfên latîni ji dizani bû.

Wekî min navê Sêwrekê bihist û min zanî ku Mihemed Nezîr mela ye, zarê dumilî û Mewlûda Zazakî hatin bîra min.

Ji mêj ve min dil hebû hinkî bi zarê dumilî mijûl bibim. Nemaza Mewlûda Usman Efendî bêxim dest. Wê bi yekî re ku rind bi dumiliya Sêwrekê dizane bixwînim, li ber binivîsinim û bidim çapkirin. Ji xwe di vê zarê şîrin de ji wî pê ve tişteki din nehatiye nivisandin. Hatibe jî min ne dîtiye ne jî bihistîye.

Belê ji zû ve ye ez li vê Mewlûdê digeriyam. Berê du salan nivîstek keti bû destê min, lê natevav. Ji pêşê û paşiyê çend rûpel kêm bûn, ên mayîn nivçirandî û di hin cihan de pirsên heşifandî hebûn. Digel vê hindê pêlekî ez pê mijûl bûm, bikêr nedihat. Min jî tişteki hêja û tekûz ne anî der. Ji wî pê ve ji min re arikarek jî diviya bû. Arikarekî welê, herçî ku min nizanî bû bikare jî min re mana bike.

Melayê min herçend Kurdmanc lê Sêwrekî bû. Min jê pirsî heke bi dumilî dizanît. Ji xwe ewle û razî li min vegerand :

- Bi qasî kurdmançî bi dumilî jî dizanim. Ji «jinik»ê re «cenêk», ji «meriv» re «merdim» û «av»ê re «aw» dibêjin.

Lê dilê min li gotina wî rûnedinişt. Ji ber ku bi xwe Kurdmanç bû. Gelek Kurdmanç hene ku bi dumilî dizanin lê di axaftinê de her du zaravan tevlihev dikin û weke xwe nizanin bibêjin. Lê Zazayî hene ku kurdmançiya wan de tu kêmanî nîne, mîna me bi kurdmançî dizanin. Ji ber ku kurdmançî di navbera Kurdên jorîn de zimanê tavayî ye û stran û dilokên zazan bi kurdmançî ne.²

Ber wê yekê ji min re yek diviya bû ku dumilî zimanê dê û bavê wî bibit. Min ji Melê pirsî .

- Tu çawan hîne dumilîyê bûyî ?

- Ji diya xwe hîn bûme. Bavê min ji Dêrşewê hatiye Sêwrekê, li Sêwrekê diya min mehr kiriye. Diya min bi xwe Zaza ye. Keça Mela Suleyman e, Mela Suleyman kurê Hafiz Îsa ye, ew jî pismamê Usman Efendî, Muftiyê Sêwrekê ye. Yanî ez xwarziyê Zazan im. Ez bi xwe di nav Zazan de mezin bûme. Ji xwe li Sêwrekê bi dumilî xeber didin. Lê bi kurdmançî jî dizanin. Xelkê dora Sêwrekê jî Zaza ne. Ez tim diçûm gundan û min her gav ji xelkê re Mewlûda Zazakî dixwend.

Êdî min zanî bû ku paş çend salan rastê mirovê xwe hatime. Mela Nezîr bi kêrê min bihata. Dumilî zimanê diya wî, zimanê wî bû. Lê bi zimanê bavê xwe jî weke xwe, pak dizanî bû. Dikaribû her tiştên dumilîyê ji min re bi kurdmançî mana bike. Melayê min melakî zor, melakî kitab binçeng bû. Mewlûda zazakî, ya Melayê Batê û Nehcul-Enam'a Mela Xelîlê Sêrdî pê re bûn.

Paş du rojan melayê min ji derî veda. Her sê kitêb di bin çeng ...

Mela Nezîr nivîšta xwe di sala 1321³ di panzdehê meha nîsanê de bi xwe nivisandî bû.

Lê iro çavên wî ji ber nexweşiyekî ewçend tarî bûne ku destnivîsa xwe nema dikare bixwîne. Ji lewra min jê re her beyt yeko yeko dixwendin ewî mane dikir zîr û zeber diedilandin, min jî bi her du herfan, erebî û latînî dinivîsandin. Di dema nivîsandinê û bi hinceta her pîrsa nû min bala xwe dida qewaidê, destûrnên zimankî danîn der û berpêl dinivîsandin. Bi vî awayî ez digiham bingehe zarê dumilî jî û min ew didanî ber kurdmançiyê.

Ji hêla din, diviya bû ez bizanim û ji xwendevanan re bidim zanîn, gelo ev kengê hatiye nivîsandin û bi çi awayî ji Usman Efendî re hilketi bû.

Li gora gotina Mela Nezîr yekî ji melayên Sêwrekê, bi navê Hecî Yusif Mewlûdek bi zimanê tirkî nivîsandî bû. Ew û Usman Efendî bihev re nexweş bûn. Heçî ku berberî bihev dikirin. Paş belavbûna Mewlûda Hecî Yusif mêldarên wî digotin : «Melatî û zanatî holê ye. Ne bi galgalan ...» Ew kurtûpîst bi guhê Usman Efendî ve jî dikirin. Ne gerek e em bêjin ku her du Mela jî Kurd û kurdziman bûn.

Wekî Usman Efendî ew bihistin ji nasên xwe ra got : «Heke zanatî bi nivîsandina Mewlûdê ye ez Mewlûdekî bi zimanekî welê binivîsînim ku pê hêj tu kitêb nehatiye nivîsandin, ne bi tirkî ne bi kurdmançî lê bi dumilî ...»

Bi vî awayî û ji wê berberîyê ev Mewlûda ha hate pê. Nik dilê min ev

cara pêşîn e ku ji berberiya du Kurdan tişteki çenc ber pê bû. Usman Efendî par li Sêwrekê çûye rehmêtê. Rehmeta Xwedê lê bit.

Dîsan li gora gotina Mela Nezîr, Usman Efendî Mewlûda xwe bi pênc salan beriya Meşrutîyetê, yanî di sala 1319 de nivisandiye. ⁴

Mewlûda Hecî Yûsif yanî a tirkî ji xwe hingê keti bû çapê. Lê ya Usman Efendî nediket. Carkî nivîşteke wê şandi bû Diyarbekrê, ew nivîšta ku min ya xwe li ber nivîsand. Lê ji ber ku nizanî bûn bixwînin bi şûn da vegerandi bûn. Herwekî di pelê wê ê paşîn de bi tirkî nivisandiye : «Bîlxassa selam we senadan sonra îstîfsar-ı xatir ederim. Mezkûr kîtab wîlayetden gerû îade edildî. Sebebî : oquyamamışlardır. Baqî selam. 12 Hezîran 1322. ⁵ Imza nayête xwendin.»

Piştî Meşrutîyetê, pismamekî min Faîz Beg Bedirxan bû bû qeymeqamê Putürkê. Bavê Mela Nezîr, Hecî Îbrahîm çû bû balê. Mewlûd şani wî da. Pir ne ajot Faîz Beg hate ezl kirin û vegeriya Stenbolê. Mewlûd jî bi xwe re bir ku bêxe çapê. Lê li Stenbolê jî ew nikari bûn bixwînin. Hingî Faîz Beg ji Hecî Îbrahîm re nivîsand bû ku an ew bixwe an kurê wî xwe bighînin Stenbolê, Mewlûdê ji wan re bixwînin da ku bikarin çap bikin. Lê ne kur ne bav neçûn Stenbolê û Mewlûd neket çapê û Xwedê ji Usman Efendî re hez nedikir ku keda xwe bi herfên reş bibînit. Em vê çapê ji bona şakirina giyanê wî pêşkêşî wî dikin.

*

**

Ji hêla din min dizanî bû ku nik Mihemed Elî Ewnî Efendî* jî nivîşteke Mewlûdê heye. Min jê re şand û nivîšta wî anî. Me her dû nivîşt danîn ber hev. Me dît ku di navbera wan de kêr û zêde ferqên hene.

Berê pêşîn di destpêka nivîšta wî de deh beyt hene, di ya me de tenê sisê ne. Min ev ji Mela Nezîr re xwend. Ewî got .

Bi min beytên zêde paşê hatine biser xistin, herhal yekî ji ber xwe gotiye.

Di vê babetê de ez tişteki nabêjim. Lê herwekî xwendevan bixwe dê bibînin di wezna wan beytan de xwarî û kêmanî zêde ne. Usman Efendî bixwe nikaribû beytên bêwezn an xwarwezn binivîsîne. Jêre Mewlûda wî gwah e.

Digel vê hindê em beytan bê ku tiştê wan biguhêrînin, rastbirast diguhêzînin here :

---

* Mihemed Elî Ewnî Efendî ji xwendayên Kurdan ên welatparêz û miliyetperwer e. Bixwe ji xelkê Sêwrekê ye. Li Misrê di Ezherê de xwendîye. Ev deh sal in di Dîwana Qerainî Misrî de mutercîm e. (Celadet Alî Bedirxan).

Bi namê wahîrê no ard û azmîn
 Ke ma dest kerd bi no girwe rengîn
 Şima hemdê xwe Ellayê rê biyarîn
 Şew û roj qapîdê ey di biqarîn
 Pêxemberî rê selewatî biwanîn
 Tim û tim derdê cê ver di binalîn
 Mîsalê na dinê zanî ti merdim
 Ti citêrênî, girwey to jî toxim
 Ke to zanan kî no dinya senîn o
 Bizanê a dinê cayê cû nîyo
 Wedaro ey çê kî citêr bikaro
 Kî citêr çî karit ey wedaro
 Beso tobe biyarîn hey xedarîn
 Dinyay di to hemî hewl bikarîn
 Gunahdê xo rê arê bin binalîn
 Birejnîn hersê çiman ra bikalîn
 Bibo 'efêw gunahê mayê vêrdo
 Gunehkarî kî 'umrê xo di kerdo
 Selewatî biwanîn rind û bolî
 Biresnîn pê dima gandê resûlî

Ji wî pê ve di menhûyê (metn) de, di gelek cihan de navbera nivîsta me û ya Mihemed Elî Efendî ferqên din ji hebûn. Me ew ferq berpêl û di bin re û yeko yeko nişan kirine.

Lê ferqên mîna pêşbûn û paşbûna pirs û herfan û guhêrîna cîwekan ne hêjayê nişankirinê bûn. Herwekî di beyt û misra'ên jêrîn de têne dîtin.

1 - Çaxo qurban bî devê Ellay resa (Wexta qurban bî devê Ellay resa)

2 - Kam kî adir ra xelas xo rê waşt

Wa biwano ê resûlî rê selat

(Kam kî adir ra xo rê xelas waşt

Wa resûlî rê biwano es-selât)

3 - Kerdo înan ard bi Ellay bol nîyaz (Kerd înan û ard bi Ellay nîyaz).

Ev e ferqên bingehî di navbera her du nivîştan. Di nivîsta Mela Nezîr de me tenê tiştên welê guhartin ku berê ve rengên xwe ên binatî winda kiri bûn û rind nediketî weznê.

*

* *

Zarên zimanê kurdî ên bingehî sisê ne. Zarê Welatê Jorîn, yê Welatê Jêrîn û zarê dumilî. Herwekî nas e, zarê Welatê Jorîn kurdmancî ye û di kurdmancîyê de ferqên zarawa û şewan hebe jî zarê kurdmancî bê tu kêmanî şanî yekîtiyeke zimanekî dide. Lê zarê Welatê Jêrîn ne welê ye. Di nav xwe de li zarnên din belav dibe û cih cih ci hev vediqete, mîna babakurdî⁶ û

lorî. Ji wê pê ve di wî welatî de zarnên din hene bi gelekî ji zarê Welatê Jêrîn dûr in û dikevin nêzingê zarên din.

ZARÊ DUMILÎ

Ev zar zimanê Kurdên dumilî an zazan e. Kurdên dumilî di Welatê Jêrîn, di rojavayê wî welatî de rûniştî ne. Bi piranî tevlê Kurdmancan in û ji zarê xwe pê ve bi kurdmancî jî dizanin⁷. Li gora ku min seh kir di zarê dumilî de jî çend bir hene, lê di bingehî de ev birên ha dudo ne. Di nav van her du biran de di denganî û qewaidê de ferqên eşkere têne dîtin.

Di denganiyê de - Di zarê Sêwrekê de herfa J bi qasê kurdmancîyê nîn be jî, di hin pirsan de tête dîtin. Lê di dumiliyên din de mîna zarê Palûwî de, J yekcar nîne û li şûna wî Z yek an C yek rabûye. Ji lewra heke ji dumiliyan re ji ber ku li şûna J ya kurdmancî Z dibêjin⁸ Zaza hate gotin, dumiliyên Palû û Madenê jî dumiliyên Sêwrekê bêtir Zaza ne. An heke tête gotin zazatir in.

Di zarê dumilî de pirsên her zarê kurdî têne dîtin, kurdmancî, baba-kurdî, hewremanî, h.p ...

Di vî zarî de V heye û gelek e. Dibe ji kurdmancîyê bêtir jî. Lê di hin pirsan de vê V yê mîna Babakurdan bi W yê diguhêrînin û li şûna av û şevê aw û şew dibêjin.

Di qewaidê de - Zarê dumilî di qewaidê de ji her zarî bêtir nêzingê kurdmancîyê ye. Berê pêşîn pronavên ez û min, pronavên zindî, di vî zarî de weke xwe mane û ez jî neketîye. Ji lewra herwekî di kurdmancîyê de ye, di dumilîyê de jî filên lazim û muteeddî cihê cihê têne tesrif kirin.

Tenê di mesela cisnê de zarê Palûwî kêr kirîye. Lê zarê Sêwrekê mê û nêrên xwe weke xwe hilanîne. Di hin cîhan de mesela cisnê di vî zarî de jî kurdmancîyê bêtir, kûrtir û hûriktir e. Ewçend ku di filan de jî tête dîtin. Paş ku me ev ferqên ha, bi kurtî gotin emê ji xwendevanan re menhûkî bi du zaran bidin zanîn, bi yê Sêwrekê û yê Palûwî.

Ev menhû çirokeke Mukrî ye. Par xortekî hejdeh salî ji welatê Mukrî, ev çîrok ji min re gotî bû min jî nivisandî bû. Min ev menhû li her dû zarên jêrîn da wergerandin. Yê pêşîn ji Mela Nezîr û yê duwem ji Muhyeddîn re. Muhyeddîn, xelkê Palûwî ye. Ji Gundê Meman ji Eşîra Qasiman.

Ji bona ku yek di hukmê zarê ê din de neminit min ji her duwan re menhûwa Mukrî xwendin û jê li zarê wan da wergerandin, bê kû yek ya adin bibîne.

* *

*

DUMILİYA SÊWREKÊ

Rojê rojan di dewên di hawar dekewt. Şarê dew pêro remayê. Dewi miyan di kergên û des leyrekî ca di mendê. Lûyêndo vêşan inan ra peyda bî. Kerg xeylî tersa. Lûy ay rê va :

- Ez do to bora tewrê leyrekan.

Kerg cirê va :

- Heta hewt rojî vindir.

Lûy cirê va :

- Qandê çiçi ?

Kerg cirê va :

- Leyrek bol werdek î.

Lûy zana dew di kes çinyo veng nêkerd, şî. Kerg kewt qesawet. Tew rê leyrekan dew ra vijiya. Şî arzeyî het. Uja aşwançî ê dînay. Kerg hewar kerd, cirê va :

- Ewro lûyên ma ra peyda bî. Min rê va : «Ez do to bora». Min cirê va : «Heta hewt rojî vindir». Lûy şî, veng nêkerd. Ti nika tazî û kutikan hadire ki heta Dedi Lûy yenno.

Aşwançî va :

- Bol rind o.

O wext postê lûy neway çeturi kerdê. Aşwançî xeylî pê weş bi. Kergî rê va :

- Ezo no maydan di lanên biken. Ezo tewrê kutik û taziyan deke-win. Eger Dedi Lûy ame tenekî ey dir ra kay bike. Odo to rê vaji :

- Ey kergê, kergê, kergê ! Ezo to borî tewrê leyrekan.

Bado ti ci ra vaji : «Ey Dedo Aşwançî, ti bixwe û kutikê qundî bê teber.»

Lûy ame meydan, vanda kerg, kerg şî, cirê va :

- Çunkî ti nika mi borî, min rê weş o tenekî kay keran.

Destê jewbînî girewtî. Kerg cirê va :

- Min rê deyrî biki.

Lûy va :

- Ey kergê, kergê nika ezo to bora tewrê leyrekê to.

Kerg va : «Nobeta min a» dest pa kerd :

- Ey Dedi Aşwançî bê teber, ti bixwe û kutikê qundî.

Lûy tersa, va :

- Hunî mevaji, axir ez tersenno.

Qissey temam kerdî, Dedi Aşwançî vijya. Tazî û kutikan wexto lûy dînayî, girewtî û fetisnay. Aşwançî bi lûy, kergî bi leyrekan bi şay.

DUMILİYA PALŪWÎ

Rwecî rweca dewêki de hewar kewt. Şarê dew pyero remay. Miyanê dew, ca mend kerg tewlê des liçikana. Yîne ri lûyek peyda bi zehf veyşan.

Kerg zehf tersê. Lûy tira va :

- Ez to borî tewlê liçikanê tuwiya.

Kerg tira va :

- Vindir heta hewtena rwecî.

Lûy tira va :

- Qey çine ya ?

Kerg va :

- Liçikî zehf qic î.

Lûy zanani dew di çew çîno, veng nikerd, şî. Kerg kot dişmiş biyayiş.

Dew ra tewlê liçikanê xoya vicyay, şî arye. Ūca arbançiyê dî. Kerg hewar kerd, tira va :

- Eyro lûyek min rî peyda bî. Min ra va : «Ez to borî». Min tira va : «Vindir hewtna rocî». Lûy şî, veng nikerd. Ti inkey tanzî û bwecî hedre ki heta Apo Lûy yenno.

Arbançî va :

- Zehf hewl o.

In wexti d' postey lûy neway çeturî kerdîyê. Arbançî zehf pê weş bi. Xo hedre kerd, kerg ra va :

- Ez in meydan di qulêk bikeyn. Tewlê tanzî û bweciyani dekuwî. Eger kî Apo Lûy ame tay cirî bireqîşî. Wi tue ra vaco :

- Hey kergê, kergê ... Ez to borî tewlê liçikanê tue ya.

Bacî ti tira vac :

- Hey Apo Arbançî, bê teber, ti bixo w bwecî qundî.

Lûy amey meyda, venda kerg da, kerg şî, tira va :

- Qey gî ti inkey min borî min rî weş o ez bineykekî bireqes.

Lûy va : «Hewl o». Destê yowbînî gured. Kerg tira va :

- Bineykekî ma rî dêrî biki.

Lûy va :

- Hey kergê, kergê, ez inkey ti w liçikanê ti piya borî.

Kerg va : «Serey min o» :

- Hey Apo Arbançî bê ti bi xo w bweciy qund ya.

Lûy tersa, va :

- Ano me vac, axirî ez tersenna.

Qalê xo tamam kerdî Apo Arbançî vicya. Tanzî w bwecî hela g' lûy dî, di hal de guret û xeneqay. Arbançî bi lûy, kerg û liçikan şa bî.

*

* *

Paş ku min Mewlûd û ev benda ha nivîsandin, her du şanî birayê Şêxê rehmetî⁹ Şêx Evdirehîm Efendî dan.

Hingî ewî ji min re got ku ji vê Mewlûdê pê ve Mewlûdeke din jî bi zarê dumilî hatiye çêkirin û biser xist : «Li gora ku bîra min de maye ji vî dirêjtir bû û ne bi şîwa Sêwrekê lê ya Pîçarê bû. Yekî bi navê Ehmedê Xasî çêki-

ribû».

Lê Mela Nezîr ku ji dumiliya Sêwrekê pê ve tu dumiliyê naecibînit dibêje :

- «Belê, Ehmedê Xasî ji Mewlûdek çêkiriye û ew Mewlûd gîhaye Sêwrekê jî. Min ew dîtiye. Hema sê çar pelik bûn. Ji pirsên kurdmanciyê tiji bû. Lê piştî ku Mewlûda Usman Efendî der ket ew betal bû.»¹⁰

Lê ji ber ku min dil nîne ez wî betal bikim, ji xwendevanan hêvi dikim heke pê dizanin û dikarin peyda bikin nivîşteke wê ji min re verê kin da ku ez wê ji bexim çapê.

Şam, Taxa Kurdan
17 Tîrmeh, 1933

1- Vê nivîsandina ku me ji alfabeya erebî wergerandiye alfabeya latîni, di hejmara 23 a Kovara Hawarê (di 25 Temûz 1933) de derketiye. Dîsa di wê salê di Mewlûda Nebi-Biyîşa Pêxember (bi kurdiya dumilî, zarawayê Sêwrekê) de ku 46 rûpel e û li Şamê wekî weşana 4.a Hawarê çap bûye ji bona pêşkêşiyê cih girtiye.

2- Stran û dilokên Zazayan, bi gelemperî kurmancî ninin, dumilî ne.

3- Rastî sala 1905 ê Miladî té.

4- Rastî sala 1903 ê Miladî té.

5- Rastî sala 1906 ê Miladî té.

6- Babakurdi : kurdiya xwarê (sorani)

7- Derî Zazayên ku bi Kurmancan re danûstanên wan ên nêzik hene, piraniya mezin a Zazayan bi kurmancî nizanin.

8- Hejmara gotinên ku tê de Zaza di şûna j ya kurmancî z bikar tinin ne zêde ye. Her çiqas, xasme di devoka Dêrsimê de, carna di şûna j de z tê bilêv kirin (telaffuz kirin), carna jî di şûna z ya kurmanciyê j tê bikar anîn. Li véderê emê ji van her du cure cihêbûnan re çend mîsal bidin :

	Kurmancî	Dumilî
J-Z :	jî taji mij roj	zî tanzî miz (Devoka Dêrsimê) roz (Devoka Dêrsimê)
	Kurmancî	Dumilî (Devoka Dêrsimê)
Z-J :	zên miz zîndan zuha, zuwa	jên mij jîndan joa

Li véderê em téxin bir ku Kurdên Iraq û Iranê yên ku bi kurdiya xwarê (sorani) dipeyivin, ji Kurdên ku bi kurmancî (ya jorê) diaxivin re Zaza, ji zarawayê wan jî re zazayî dibêjin.

9- Şêx Se'îd.

10- Mela Ehmedê Xasî. Pêşiyên wî ji Gundê Şîné, di navçeya Çewlig (Bingol) ê koçî Nahîya Hezanê (Savat), ku bi Diyarbekirê ve girêdayî ye, kirine.

Ehmedê Xasî di sala 1863 de li Hezanê hatiye dinê. Navê bavê wî Mela Hesên e. Herwekî ew ji qebila Xasê bûye bi navê Mela Ehmedê Xasî hatiye nasîn. Melay Xasî, erebî, farisî û tirkî zanibûye. Wî icaza xwe ji miftiyê kevnê Diyarbekirê Îbrahîm Efendi stendiye û demekî dirêj li ber destê Şêxê Hezanê maye.

Di dewra Sultan Abdulhemîd de wî, ji ber kurdîtiyê (netewaniya kurdi), sirgûnî Rodosê kirine û şair bêtirî şeş mehan li wir maye.

Melay Xasî, Mewlûda Zazayî di 1900 de nivisiye û dibe ku afirandinên wiyên din jî hebin. Hin kitêbên wî di dema stemên 12 Adarê de bi destê nebiyekî wî hatine şewitandin. Di milê din de nêzikên wî dibêjin ku çend kitêbên xwe dane rehmetî Kemal Badilli.

Mewlûda Ehmedê Xasî, ji 16 peşkên menzûm pêk hatiye. Ji wan 14 peşkên pêşîn bi zazayî, her duyên dawîn jî bi erebî ne. Di wan de, bi hesabê ebcêde tarîxa 1316 (1900 ê miladi) hatiye danîn.

Mewlûd bi qafiyên dewlemend hatiye nivîsîn, tê de 756 misra hene, her misrakî bi 11 kîte (hece) ye. Bi zazayîya Çewlig (Bingol)ê hatiye nivîsîn.

Bi awê ku di çapa yekemîna kitêbê de, ku bi tîpên erebî hatiye diyar kirin jê 400 heb derketine.

Piştî peşka 16a kitêb, bi «Qala Pey» awa diqede :

«Temem viraştîşê Mewlûdî kerd bi yardimê Xalîqî ... bi destê Ehmedê Xasî Hezan di, henzar û hîri sey û şiyis serri di, tarixê erebî, bizan.» Ango :

«Bi alîkarîya Xalîqê Mewlûdî tamam bû, bi destê Ehmedê Xasî, li Hezanê, di hezar û sê sed û şanzde bi tarîxa erebî, bizan.»

(Binêre : Zaza (Dimilî) Lehçesinde Yazan Bir Şair : Melay Xasî, Devrimci Demokrat Gençlik (Dergisi), No : 2 (Mart 1978), rûpel 14, İstanbul.)

DIMILKÎ MIYAN DI CÎYAYEYA VATIŞAN

MALMÎSANIJ

CAYÊ KI DIMILKÎ (ZAZAKÎ) TEDE QISEY BENO :

Semedo ki xerîta zîwanê kirdkî weş nêviraziyaya, çî cayê Kurdistanî di bi çî zarava qîsay beno, weş nîno zanayîş. Kurdistanê Tirkiya di duyey (des û didi) wîlayetanê cêrênan di ca ra ca dimilkî qîsey beno. Cayê ki tede dimilkî qîsey beno nîyê :

1) Qezayanê Hezurim (Erzurum) î ra :

Xunus (Hinis) : Tay dewanê yê di dimilkî qîsey beno.

Tatos (Tekman) : Tay dewanê yê di dimilkî qîsey beno.

2) Qezayanê Sêwas (Sivas) î ra :

- Zara : Beypinari û tay dewanê yê di dimilkî qîsey beno.

3) Qezayanê Bedlîs (Bitlis) î ra :

- Motkî (Mutkî) : Miyan di û tay dewanê yê di qîsey beno.

4) Qezayanê Sêrt (Siirt) î ra :

- Qozlix (Kozluk) : Çend dewanê yê di dimilkî qîsey beno.

- Sason : Çend dewanê yê di dimilkî qîsey beno.

5) Qezayanê Ruha (Urfa) ra :

- Sêwregî (Siverek) : Miyan di û tay dewanê ya di dimilkî qîsey beno.

6) Qezayanê Semsur (Adiyaman) î ra :

- Alduş (Gerger) : Miyan di û vîşaney dewanê yê di dimilkî qîsey beno.

7) Qezayanê Muşî ra :

Warto : Çend dewanê yê di dimilkî qîsey beno.

8) Xalpêt (Xarpêt, El'ezîz, Elazığ) : Miyan di û nî qezayanê yêyê cêrênan di dimilkî qisey beno.

- Maden : Miyan di û dewanê yê di dimilkî qisey beno.
- Pali (Palo) : Miyan di û dewanê yê di dimilkî qisey beno.

9) Çewligî (Çebaxçur, Bingol, Bingöl) : Miyan di û tay dewan û qezayanê ya di dimilkî qisey beno.

- Darahênî (Genç) : Miyan di û dewanê yê di dimilkî qisey beno.
- Kêxî (Kigi) : Tay dewanê ya di dimilkî qisey beno.

10) Dersim (Tunceli) : Miyan di û qezayanê yê ê cêrênan di dimilkî qisey beno.

- Pilumer (Pülümür) : Miyan di û dewanê yê di dimilkî qisey beno.
- Nazimiya (Nazmiye, Qizilkilise) : Miyan di û dewanê ya di dimilkî qisey beno.
- Vacixe (Ovacik) : Miyan di û tay dewanê ya di dimilkî qisey beno.
- Xozat (Hozat) : Miyan di û dewanê yê di dimilkî qisey beno.
- Çimişgezeg (Çemişgezek) : Miyan di û dewanê yê di dimilkî qisey beno.

11) Erzîngan (Erzîncan) : Miyan di û tay dewan û qezayanê yê di dimilkî qisey beno.

- Tercan : Miyan di û dewanê yê di vîşane dimilkî qisey beno.

12) Diyarbekir (Diyarbakir) : Miyan di û qezayanê cêrênan di dimilkî qisey beno. Labrê miyanê Diyarbekir di hina vîşî kirdasî (kurmancî) qisey beno.

- Pasûr (Kulp) : Tay dewanê yê di dimilkî qisey beno.
- Liji (Lice) : Çend dewanê ya di dimilkî qisey beno.
- Hêni (Hani) : Miyanê yê û çend dewanê yê di dimilkî qisey beno.
- Pîran (Dicle) : Miyan di û dewanê yê di dimilkî qisey beno.
- Çermûgi (Çermik) : Miyan di û tay dewanê ya di dimilkî qisey beno.
- Şonkuş (Çüngüş) : Miyan di û dewanê yê di dimilkî qisey beno.

CA RA CA CÎYAYEYA ME'NA *

Dimilkî di ca ra ca me'na yew kelîma bedelêna. Çend misalî :

Dimilkî	Kurmancî
qefelayîş (B) :	westiyan
qefelayîş (P) :	1) qefilîn, 2) hatin qefil kirin
şenik (S) :	sivik
şenik (P) :	piçûk senik (D) hîndik
raşanayîş (B) :	hejandin

raşanayîş (D) :	reşandin
rasanayîne (D) :	hejandin
fetelnayîş (S,P) :	berî dan (berî ... dan)
fetelnayîne (D) :	gerandin

CA RA CA CÎYAYEYA NEREY Û MAYKEY

Dimilkî miyan di tay kelîmeyê estê ki yew yew ca di nerî, yew yew ca di maykî vajiyênî. Ma vajîm :

Dimilkî	Kurmancî
oda (G), weda / maykî (fêminin) ode (P), wede (P) / nerî (masculin)	ode/ mê (fêminin), menzel /mê ode / mê (fêminin), menzel / mê
qusxana (D), quşxana (G) / maykî quşxane (P) / nerî	quşxane / nêr quşxane / nêr
roze (D) / maykî roj / nerî raye (D) / maykî rayîr (P) /nerî	roj / mê roj / mê rê / mê rê / mê

CÎYAYEYA VATIŞÎ (FERQÊ TELAFFUZÎ)

Semedo ki nênuşiyawo û semedê gellek sebebânê bînan ra dimilkî di vatişê kelîmeyan di ca ra ca gellek ferqê estê. Hina vişî tay kelîmeyê ki bi herfa dengdar (vokal) i dest pey kenê, heryew ca di hewayna vajiyênê. Çend mîsalî :

argûş (B), argoş (B), awriş (S,D), arbêş (G,P), aroş (P), arwêş, erbiş, hargûş : kerguh (K) **

sanike (D), estaneki (P) estoniki (P), istaneki, istoniki (P), istûniki, istaniki, estaniki, fistoneki, vistoneki (Pa) : çîrçîrok (K)

eskici (P), eşkiji (P), eskuçi, iskici, eskiji : mewij (K)
espici (P), aspici, espiji, eşpiji (P), eşpici, ispide (S) : spî (K)
estrî, estere, estirî, istre, (Ç), îştiri (D) : qiloç (K), strû (K)
gelanke, gilangi (P), gilangî (P), gelangi, gerengi, gerange : car, carek (K)
esmo (D), esmû, emşo, emşû (P), eşmo, eşmû (P) : îşev (K)
erdîşi, erîşe, eyşi (P), erîşi (P), herdîse (D) : rû (K)
mice, mije, micew, muje (P) : bijang (K)
birewî (P), burî, berewî (B) : birû, birh (K)

CAY XO BEDELNAYÎŞÊ VENGAN

Dimilkî di yew yew kelîmaya ki ca ra ca cîya vajiyêna, tede tay vengî cay xo yewbînan di bedelnenê. Cêrênan di şîma cay xo bedelnayîşê çend veng- gan vîynenê :

Dimilkî	Dimilkî	Kurmancî
hesri (P)	hêrsî (D)	hêstir
areye (B), arye (Ç,S)	ayre (P)	aş
emser (P)	esmer (P)	îsal
emşo (P)	eşmo (P)	îşev
nepixiyayîş (S)	nexefiyayîş (p)	nepixîn
vînceli (B)	vilînce (P)	benîşt
hingimên (P)	hemgên (D)	hingiv

KEWTÎŞÊ VENGAN YAN ZÎ VÎND BIYAYÎŞÊ VENGAN

Tay kelîmey estê ki yew yew ca di cayê bîni gore derg nê zî kilm vajiyênî.

A) Kewtîşê çend veng an yan zî kewtîşê kît (hece) an :

Dimilkî	Dimilkî	Kurmancî
şewi (P)	pesewi (D)	şev
vînce (P)	vînceli (B)	benîşt
kam (P)	kamecî (D), kamcî, kamcîn (S)	kîjan
şawutiş (B), riştiş (Ç)	erşawutiş (P)	şandin
vêretîş (P), viyartiş (P)	ravêretîş (B), ravêrdene (D)	buhurîn, derbaz bûn
ray, raye (D)	rayîr (P)	rê
vîr hameyîş, ameyîş vîr	ra vîr amayine (D) ameyine ra vîr (D)	hatin bîr
dimi kewtîş (P)	era dime kotene (D), kotene ra dime (D)	bi dû ketin

B) Kewtîş (nê zî vînd biyayîş) ê yew vengî : Tay kelîmeyan di yew veng kewto yan vîşî biyo.

I - Kewtîşê dengdar (vengdar) an. Çend mîsalî :

1) a -	
aniştiş (S)	niştiş (P)
2) e -	
espar (P)	spar (S)
etiya (Pa)	tiya
eno (H,P)	no
eskeft (D)	şikefti (P)
eya (P)	ya
3) i -	
ino (P)	no
ina (P)	na
inka (P)	nika (D)
4) î -	
îtiya, îta	tiya
înkey (P)	nika

II - Kewtişê bêdengên :

1) **b (mb) -** : Cawo ki «b» beynatey «m» û yew herfa dengdari di bibo gege «b» keweno.

embaz, imbaz (P)	emaz (B), imaz (Pa)
embar (P)	emar (B)
sembure (P)	simore (Ç)
şimbêli (P)	şimiyeli (B)
zimbêli (P)	zimêli (D,B)
teba (Ç,S)	tua (D), toa (D)

2) **d (nd)-** : Cawo ki «d» beynatey «n» û yew herfa dengdari di bibo gege «d» keweno :

sîndor (D,P)	sînor (Ç)
qolind (D)	qalin (P);
vîndî biyayîş (B), vînd biyayene (D)	vîn biyayîş (P);
şand (B)	şan (P);
erdişî (S,B)	erişî (P), eyşî (P)
dadza (G), dedza	daza, deza (S)

3) **f-**
sifirni (H) sorni (P)

4) **g-**
veng dayîş (S), veng dayene (D) veyndayîş (P), vendayîş
çeng kerdiş (P) çerkerdiş (S), çenkerdiş
argûş (B) arûş (P)

5) h- : Dimilkî di tay kelîmeyê ki bi herfa dengdari dest pey kenê, yew yew ca di «h» yeno vernî û bi ayhewa vajiyênê :

hameyîş, homeyîş (P)	ameyîş, amayene (D)
hewtanayîş (P)	ewtanayîş (P), wetanayîş (B)
hard (D)	ard (P)
hengûre (E) ***	engûri (P)
hingimên (P)	engemîn (S)
heze (P)	ze

Gege zî miyanê kelîma ra «h» keweno :

cahana (B)	cana (P)
şahrestan (B)	şaristan (P)
neheq (P)	neq (D)

6) k-	
pêriko (Ç)	pêro (P)

7) l-	
palsna (Ç)	başneki (P)
kuçlan (P)	kuçanî (S)
goliki (P)	guke (D)
milosnayîş (P)	musnayîş (H)

8) m-	
çimke, çimkî (P)	çikê (D)
kilm (Ç, S, D)	kirr (P)
kemere (D)	kerra, kerre

9) n-

a) n (nc) - : Eke «c» ra ver «n» bêro, gege «n» keweno :

tinci (P)	tije (D), tiji (B), tizi (Ç)
zerenc (P)	zerec (B)
zewnci (P)	zewc

b) n (nç) - : Eke «ç» ra ver «n» bêro, gege «n» keweno :

qalinçi (P)	qaluçi (Ç)
alinçi (P)	aluç (S)
qonç (S)	qoç (P)
nunçiki (S)	nuçiki (P)

c) n (nz) - : Eke «z» ra ver «n» bêro, gege «n» keweno :

tanzî (Pa, P)	tazî (Ç), tajî (S)
pîyanz (P), pîyonz (P)	pîyaz (Ç)
hinzar (P)	hazar (D)

d) n (nd) - : Eke «d» ra ver bêro, gege «n» keweno

îndî (D)	îdî, êdî
----------	----------

e) Cawo ki «-an» («-on») peynîya kelîma di bibo gege «n» wo peyen
keweno :

nan, non	na, no
zan, zon	za, zo
ban, bon	ba, bo
giran, giron	gira, giro
caran, caron	cara, caro
varan, varon	vara, varo

bêxeyja nîyan zî «n» yew yew kelîma di keweno :

canmêrd (B)	camêrd (P)
pank (P)	pak (Ç, D)
hewn (P)	haw (B)
tayn	tay
çeng kerdiş (P)	çe kerdiş (S)

10) r- :

bêrsigi (E)	bêrsigi (D), bişigi (P)
darlox (S)	dalux (B)
torsele, tuworsele (Pa)	tosle (P)
verard (B)	verad (P)
lerze kerdene (D)	lezi kerdiş (P)
werantiş (P), werontiş (P)	weontene (D)

11) t- :

datîza (P)	daza, dayza, deza (S)
xelat (Ç)	xela (P)
zaftir (X)	zafêr, zavêr (P)
set (B)	se (P)
estaneke (P)	sanike (D)

12) w- :

wade (B), wede (Ç)	ode (P), oda (G)
wesar (P)	ûsar (D)
wina, wuna (Ç,S)	ina, ûna (P)
wiskura (S)	eskura (P)
werte	orte (P)
têw dayîş (S)	tê dayîş (P)

13) y- .

tenya (Ç), teyna	tena (P)
taynî	tanî (P)
tepiya (D), tepya (S)	tepa (P)
vay dayîş (P)	va dayîş (S)
bizyêk (B)	bizêk (P)

14) z- :
bazilzan (B)

balcani (P)

BEDELIYAYÎŞÊ VENGAN (VURIYAYÎŞÊ VENGAN)

Dimilkî di yew yew veng vuriyêno, bedelêno, yewna veng herrinda yê di ca gêno.

A) Bedeliyayîşê dengdaran :

1) -ew-	-ow-	-o-
çewt (P)	çowt (P)	çot (D)
kewçiki (P)	kowçiki (P)	koçike (B)
hewl (P)	howl (P)	hol (B)
kewtiş (P)	kowtiş (P)	kotiş (B), kotene (D)
vewre (P)	vowri (P)	vori, vore (D)
vistewre (P)	vistowre (P)	vistore (B)
dewesnayîs (P)	dowsnayîş (P)	dosnayîş
tewre (P)	towre (P)	tore (B)
bewran (S)	bowroni	borani (P)
zewti (P)	zowti (P)	zot (D)
2) -uwe (ua, ue)-	-û-	-o-
tuwerge (B)	tûrgi (P)	torgi (P)
ruwen (P)	rûn	ron (D,B)
astuer (B)	estûr (P)	estor (P)
buweçi (B)	bûçi (P)	boçi (P)
cuar cuer (B)	cûr (P)	cor (P)
ruwej, rwej (B)	rûj (P)	roj
suand (B)	sûnd (P)	sond
3) -an	-ûn	-on, -o
aminan (P)	amnûn (D)	annon (D), omno (P), ûmno (P)
taneki (P)	tûneki (P)	toneki (P)
anciyayîş (P)	ûnciyayîş (P)	onciyayîş, onceyîş (P)
panc (P)	pûnc (P)	ponc (D,P)
manga (P)	mûnga (P)	monga (P)
ganî (P)	gûnî, gune (D)	gonî
zimistan (P)	zimistû (P)	zimisto
4) -am-	-ûm-	-om-
şamî (P)	şûmî	şomî (P)

kam (P)	kûm (P)	kom (E,P)
zama (P)	zûma (P)	zoma (P)
name (P)	nûme (P)	nome (D)
amortiş (B)	ûmaritiş, hûmaritiş (P)	omartiş
name (P)	nûme (P)	nome (P)

5) a-	o
paştî (P)	poştî (D)
mar (P)	mör (D)
tay (P)	toy (P)
awki (P)	owki (D)
vazdayiş (P)	vozdayene (D)
çar, çeher (P)	çor (D)
çali (P)	çole (D)
caran (P)	corû (D)
hak (P)	hok (D)

6) a-	e
araq (D) , ariq (S)	ereq (P)
kardiş (P)	kerdiş (P)
varg (P)	verg (P)
aspar (B)	espar (P)
alawitiş (S)	elawitiş (P)
astare (D)	estare (P)
nawo	newe (P)

7) a-	i
amnan (P)	imno (B)
hama (D)	hima (P)
tifang (D)	tifing (P)

8) e-	i
hengure (E)	enguri (P), inguri (P)
tera	tira
estare (P)	astari (D)
ena	ina
estor (P)	istor
belingaz (P)	bilengaz (Ç)
neha (Ç,P)	niha
hengi (S)	hingi (P)
dendan (B)	dindan (P)
pilas (P)	pelas (P)
nezdî (B)	nizdî (P)
çarşeme (B)	çarşime (P)

qerefnayış (P)
tirkeman (P)
şefeq (P), şefaq (Ç)
cenî (P)
dewe (D)

qirifnayış (B)
tirkivan (S)
sifaq (D)
cinî (D)
dewi (P)

9) e-
merdiş (P)
merdum, mérdim (P)
estor (P)
espar (P)
estuni (P)
verek

o
mordene (D)
mordem (D)
ostor (D)
ospar (D)
ostine (D)
vorek (D)

10) ê-
kêl (D)
kém (D)
kêrr (D)
kêvanî (D)
nêr (D)

e
kel (P)
kemî (P)
kerr (P)
kebanî (P)
nerî (P)

11) ê-
qê (B)
kê (B,S)
nê
pê (D)
vêsan (D)
têşan (S)
kêna (B)
vêve (B)

ey
qey (P)
keye (P)
ney (P)
pey (P)
veyşan (P)
teyşan (P)
keyna (P)
veyve (P)

12) ê-
êre (P)
êne (P)
kirê (P)
verêni (P)
engimên, hingimé (P)
dês (P)

ye, iye
yere (P)
yene (P)
kirye (B)
veryeni (B)
engimye (B)
diyes (B,Pa)

13) î-
nîme
nîweşî
pîro
sîm

ê (e)
nême (P)
nêweşî (P)
pêro (P)
sêm (P)

hîra (D)	hera (P)
14) î- be'dî, be'ndînî (P)	o be'do (S)
15) u (o)- qedum (S,Pa) zurna (P) murd (S) kuşni (S) puf kerdiş (P) puri kerdiş (B) guretene (D) moreva (D)	i qedim (P) zirna (Ç) mird (P) kişni (P) pif kerdiş (B) piro kerdiş (P) girewtiş (P) mirêba (P)
16) u- wuriştiş pullisiyayîş (P) hurend (D)	e (ê) weriştîş (P) pellisiyayîş (S) herrindi (P)
17) u- buy (P)	o boy (Ç,P)

B) Bedeliyayîşê bédengan :

1) d- da, day, daye (D) dî (D), dé (D) dîne (D), dînû (D) suked (E) be'dî, be'ndî (P) ispide	c- ca ci (S) cînî sukic (G,P) bacî (B) espici lacek (P)	j- ja (P) jey (P) jînî (P) sukij (P) bajî espici, eşpiji (P) lajek (P)	y ya (P) yê (P), yey (P) yînî (P) layik (D)
2) c- çice (P) panc (P) gicik (P) lac (P,G) roc (P,G) nimac, nemac (B) qic (X) dewic (P, G) kec (G)	j- çije (P) panj (P) gijik (P) laj (P) roj (P) nimaj (P), nemaj (B) qij (S) dewij, dewuj (P) kej (P)	z- cize, cizik (E,D) panz (Ç) gizik (D) laz (D) roz (D) nimaz, nemaz qiz (D) dewuz (D) kez (D,E)	

dec (P)	dej (P)	dez (E)
mic (P)	mij (P)	miz (D)
porcin	pirjini (P)	purozin, pirozine (D)
3) y-	j-	z
yew (P), yo (B)	jew (S), jû (S,D),	zew (D), zu, zû (D)
layik (D)	lajek (P)	lazek (D)
4) s-	z-	d
girs (D)	girz	gird (S,Ç)
5) j-	z-	k
jî (S)	zî (B,P)	kî (D)
6) s-	ş (ş- s)	
Şewaz (P)	Şewaz (D)	
sew (D)	şewi (P)	
rosn (Ç)	roşn (P)	
meske (D)	meşki (P)	
eskize (D)	eşkiji (P)	
dismen (D)	dişmen, duşmen (P)	
estene (D)	eştiş, eyştiş (P)	
meste (D)	meşte, meşti (P)	
posman (D)	poşman (P), poşmo (P)	
sond (E), son (D)	şan, şon (P)	
sane (D)	şane, şone (P)	
sehîd (D)	sehîd (P)	
sikir (D)	şikir (P)	
sit (D)	şit (P)	
sen'et (P)	şînate (D)	
sîya (P)	şîya (E,D)	
sêm (P)	şîm (D)	
têsan (D)	teyşan (P)	
xelesiyayîş (P)	xeleşayene (D)	
7) ç-	s	
çi	se	
8) ş-	z	
beşni (P)	bezn (Ç)	
rişnayîş (P)	riznayîş (Ç)	
9) s-	z	
bers (B)	berz (P) barz (P)	
asmên (P), asmîn	azmên (S), azmîn (Ç)	

gisik
sowbîna, sobîna (P)
se ki (P)
girs (D)
asnawi (P)

10) j-
bijêk (D)
jên (D)
mîj (D)
jî (S)
gijik (P)
tajî (S)
jêde (D)
jîndan (D)
mij, muj (P)
torjen (E)
joa (D)
berj (D)

11) c-
cengari (P), cengi (P)
eşpici (P)
çice (P)

12) c-
arcon (P), ercan (Ç)
nemac (B)
qicayîş (B)
roce (B,P)
locine (Ç), locini (P)

13) c-
çice (P)
xencer (P)
eşkici (P)
ciwal (P), cuwal (P)
cizik (D)

14) c-
dociki (B)
eciz (P)

15) t-
tinci (P)

gezi (P)
zovîna (D)
ze ke (D), heze (P)
gierz
azna (D)

z (z-j)
bizêk (P)
zên (P)
mîzi (P)
zî (P)
gizik (D)
tanzî, tonzî (P)
zêde (P)
zîndan, zêndan (P)
miz (D)
torzîn (P)
zuwa (P)
berz (D,P)

z
zengar (S), zengi
aşpize (D)
çizik (D), cizik (D)

j
erjan (P)
nimaj (P)
qijayîş (P)
roje (P)
lujini (P)

ç
çeçik (S)
xinçêr (Ç)
eşkuçî (B)
çiwal (D)
çice, çije (P), çizik (D)

d
dudiki (P)
ediz (S)

ç
çinci (P)

16) k-	ç
kêber (Ç)	çêber (D), çêver (E)
dayki (P)	dayç ****
bawk (P)	bawç
kîştîş (P)	çîştene (D)
kêneki, keyneki (P)	çêneki (E), çeyneki (D)
kîse (P)	çêsik (D)

17) g-	c
gamêş (P)	camus (S,E)
genc (P)	cenc (D)
geyrayîş (P)	cêrayini (D)
gan (P), gon (P)	can, czan (E)
gi (P)	cî (D)

18) b-	v
teber (P)	tever (D,S,Ç)
labrê (P)	lavrê (Ç)
zibil (B)	zivil (P)
qirban (P)	qirvan (D)
dirbetin (S,Ç)	dirvetin (D)
ebi (P)	eve (D)
jubîn (S)	jûvîn (E)
kebanî (P)	kêvanî (D)
mirêba (P)	moreva (D)
xurbetey (P)	qurvetiye (D)
xirab (P)	xirab (D)

19) b-	w
mirêba (P)	mirîwa (B)
cebab (P)	cewab (P)
kirbas (P)	kirwas (B)
babî (B)	bawi (P)
arbançî (P), arwonçî (P)	arwançî (S,Ç), arewançî (B)
kerba (P)	kerwa (P)
nobeti (P)	nowete (B)
qabas (B)	qewas (P)
teba (Ç,S)	tewa (E), towa (D)

20) b-	m
boje, bije (S)	mice, muje (P)

21) p-	b
poçi (S)	boçi (P)
xerepnayîş	

(xerripnayîş) (P)	xerabnayîş
pari (S)	bari (P)
paşna (B), palsna (Ç)	başneki (P)
pîya (P)	bia (S)
lep (P)	leb (S)
piski (P)	bisk (B)
22) p-	f
pirniki (P)	firnik
pilpilok (Ç)	filfilik (B)
perayîş (B)	firrayîş (P)
23) p-	v
pelg	velg (P)
24) f-	v
fistene (D)	vistiş (P)
findetene (D),	vindertiş, vindetiş (P)
findayêni (D)	zav (P)
zaf (D)	
25) f-	w
hefte (S)	hewte (P)
eftanayîş (B)	hewtanayîş, ewtanayîş (P)
sifirni (H)	suwerni, sorni (P)
26) v-	w
vatiş (P)	watiş (G)
27) m-	v
tîrkeman (P)	tîrkivan (S)
bermayîş (P)	bervayis (E), bervayine (D)
semedê (P)	seveta (D)
mil (P)	vile (D)
28) y-	w
ewro (S,Ç)	eyro (P), êri
qawî (B)	qey-i (P)
guwend (P)	guyend (P)
tuwer (S)	tuyeri (P)
riswa (B)	risya, risiya (P)
huwayîş (P)	huyayine, huyayîş (D)
29) h-	w
hinî (E)	wina, winî (Ç)

hurdi (S,D)	wurdi (P), wurdî (P)
huyi (E), hûy (D),	
hûwe (P)	wiye (P)
huyayini (E), huwayîş (P),	
hiwayîş (P)	wiyeyîş (P)
herkes (P)	wirkes (P)
hewniyayîş (P),	
howneyîş (P)	weyniyayîş, winiyayîş
husk (D)	wuşk, wişk (P)
30) h-	y
wahîr, weher (S),	
wehar (S)	wayîr (P), weer (P), weyer (P)
hitim (P)	yetim
kehen (S,B), kohon (B)	keyen (P)
mahin (B)	mayîni (P)
heré (E)	yere (P), ére (P)
31) x-	y
rîye (D)	rêxi (P)
32) x-	h
xo, xu, xwi, xwu (P)	ho (D)
xora, xwira, xwura (P)	hora (D)
33) x-	q
xeyret (P)	qêret (D)
xeyrî, xeyré (P)	qeerî (D)
34) q-	g
qumqumik (S)	gumgumiki (P)
35) k-	g
kulbizik, kilbiziki (P)	gulbizik (H)
fek (P)	feg (B)
belk (B)	belg (P)
kî, ku	gû (X)
gelanke (B)	gilangi (P), gelange
36) r-	l
per (Ç,P)	pel (H)
mirîçike (C)	mîlçiki (P)
perperik (P)	pelpelik, pilpilok (Ç)
perazi (P)	palazi
girze (B)	gilze (P)

labrê (P)
çuraneki, çuraniki (P)
patîre (P)
adir (P)
rindêr (P)
dormare (P)
kuçeran (B)
loqra (P)
zilqitiki
şirgerm

37) t-
viyartîş, véretîş (P)
dat (P)
towqi
hûmaritîş (P)
gûştaritîş, goştaritîş (P)
vindertîş (P)
werantîş (P)
kirrantîş (P)
tarv (D)

38) r-
'esiri (P)

39) r-
firriki (P)

40) n-
senên, senin (P)

41) n-
roşn (P), roşna (P)

42) t-
hît (D)

43) d-
dergûşi (P)

labelê (X)
çilanciki (H)
patîle (H)
adil (S)
rindêl (S)
dormale (B)
kuçelan, kuçlan (P)
loqila
zilqiti (P)
şilgerm

d
viyerdîş (S), vérdene ra (D)
ded (S)
dewqi (P), dowqi (P)
ûmardîş (X)
gûşdarî kerdîş (X)
vinderdîş (S)
werandîş (B)
kerandîş (B)
darbi (P)

d
'esid

t
fitike

y
seyin (X)

t
roşt, (B), roştta (D)

y
hiy (D)

g
gergûşi (B)

* *Cayé ki ma nî kelimeyé dimilki tira girewtîm, ma cêr di nawitîm. Labrê beno ki nî kelîman ra tay, cayanê bînan di zî enawa bêré vatîş.*

(D) : *Dêrsim (Tunceli)*

(B) : *Bîngol (Çewligî, Çebaxçûr, Bingöl)*

(S) : *Sîwereg, Sêwregî (Siverek)*

(E) : *Erzingan (Erzîncan)*

(G) : *Gêl (Egîl)*

(P) : *Pîran, Pîro (Dicle)*

(Pa) : *Palî (Palo)*

(H) : *Hêni (Hani)*

(Ç) : *Çêrmûg (Çermik)*

(X) : *Mela Ehmedê Xasî, Mewlidê zazakî*

** (K) : *Kurmancî (kirdasî)*

*** *Zerteng, Pankisar, Zazakîyê Erzîrganî û Diyarbekir, Tirêj No : 3, ripperr : 7 İzmir. 1980.*

**** *Dil Konusunda Bir Araştırma, Devrimci Demokrat Gençlik (Dergisi), No : 2 İstanbul, 1978*

AY WEXT

HEYDER

Şew marda ya
tarî ya.
Dest destî,
çim çimî niveyneno.
Mêrdim û dewarî
pêri rakwenî.
Keron û lemon ra
veng û hes çino.
Kûm çî zonû
çî hewnû veynenî.
Kûm çî zonû
çî mililin î,
çî dernexin î.

Serê sibay di
vay koyû cor di yeno
hetanî deşt.
Xafila giron a,
cor di pêt yeno,
cêr di sist beno.
«Heme çî wextê xo di.»
Tû hin dî,
roşin bîy şew ;
destî dest,
çimî çim dîy
Mêrdim û dewar
wariştî ;
kerey û lem gonî biy,
qîjî dekewti
koyûn û deşt.
Ay wext,
roj rojê ma wo
biray mi ! ...

BÊRÎ

MALMÎSANI

I

Na gami
ez xo rî bibîynî yew mirîçiki
biperraynî, bifirraynî
biniştinî daranê tuyeranê ma ra
bişîynî, rezandê ma,
pey welladan,
serê qotan, miyanê layan,
lewey banandê ma,
dolên û çalan,
no qerraj, ay verroj
serê tîtikê koyan.

Hinî yo ha
çimê mi villikî kenê,
«Yadî yaran û wilatim roj û şew
Lê heram kirdim qerar û xurd û xew»
tew gidî tew ! ...
Ez vano qey
nika raştan di digam perrenê gedey,
ha hing-hinga leyîran,
hakan kenê bin-kulawan,
odan di kaban.
Ow tebiştê polê yewbînan :
«Ar-aro, gijde gijde !
Nehey werdî, pendusa ...»

II

Sew cite qedênaya,
eke vaşî çinay Hêlin di
eke palî qedênay Mergan di
velgan néronanî se Lalo ra, Malmîsan ra
vayan raşt nékenê se enka,
ma'seran ra sew amey war ;
beno ki şîy seyde zerencan
yan zî tê reydi şonê xortî û keyney
mazi û gazîy.

III

Ez bibiyî yew mirîçiki,
biniyaynê mi ra di perrê tenikî
enka ez bikewtnî cerga yîni miyan
«rext miyonê polon di,
giley miyonê kifton di».
Leyro lurî, ez biyo şarê durî,
kewt nişka mi virî no vate :
«Sirûşkem ger buwed xûnîn, 'eceb nî,
Mû an darem ke der xûn rişem bî»

IV

Şima qe gûştarita lufiya ma ?
senfonîya derd û kulan,
xovero nêceniyêna.

V

Keynekî, elbikî çengile di
xo rê şonê sere bîran, eynîyan,
tay tira bêriwan,
binê çiman ra pawenê xortan
û xortî erzenê qalan û qirfan,
zerpanê xo nawnenê keynekan
nêronanê xo vera kardî û xencer,
nêakenê rextê fişekan.

Meronê heyran
-mi ra wesi-
nîy xenceran ow rextê fişekan !
Ez kû caran nêbiboyew mirîçiki
-ez zano-
la ez yeno dekweno şima miyan,
ez hima tern û ciwan,
heze ki vato camêrdan :
«Ta bimênî nûrî çaw û hêzî pê'm,
Dêm û dêm û dêm û dêm û dêm û dêm !»
«Insan, teyro bêperr o.» vanê,
hinî nêancêno derdê bêkesey,
bêrî, bêrî ...
xerîbey gandê kê finena,
nêvêrenê nî şewê tarî.

DEWA MIXEYLÎ DE

Ali KILIÇ

Verva peroj bî. Çimê mîn raa ra mendî bi. Min xeber rusnayı bî brayê xwû Seyfî re. Mi vati bî, mêvindo rew bêro. Ekê destê xwuyo ju mir der o ju goni der o wa mêvindo bêro.

Sera 1971, asma martî 12 de, eskerîê xafil de dest eşti bî hokmat taxt ra daî bî waro. Wa rozû jî sera terteli Kurdistanî de lesî gon berd. Hokmatê Tirk, xort û civanên ma dewuz û karkerî berdî estî zere. Her sew û roze ya mordem kişiyene, yan kî bîyene dirvetin.

Ez wa sere Universîta Estemolî de student (suxtêle) bu. Min niada ke hal û vaxtê bakilê mi rind nî o, destê xwu teng o. Brayê min û pîl zewezî bu, wua min û brayê min qizikî xeîle beno bar sere hermûne bakile mi re. Sera 1972 de, asma usarîa vrene de, eskerîa pê mi gureti bî, ez pêe cû verdu ra. Min ewraqê xwû virastî, muallimênî wuastê.

Qumandanê sukha ma nê wuast mi bo muallîm, wi wuast ke mi rusno eskerîye, bine çeki. Mi nê wuast, wu waxt mi filar kerd şiu Estemol. Mi wuska xwû da wê. Pêe cu, min tarixê ewraqê khanî vurna, berd davê direksiyonê suka İzmitî.

Waxto ke min Dibistanê Xarpetî qedenayî bî, tayîné mi na sukhe re vejay bî. Ez şû Unîversîta Erzoromî, seveta wendişî, mîn muallimênî ca verday bî. Hêtê zagonî* ra, ez haqlî bîu. Min hîre sûkhî wuastî bî. Şewaz, Rîze zu kî Yozgat. Mi va «xo ra ginay puro, yene pê cene mi bene ; nêne ke, haîr nê bî, wulê karê mi kar o.»

Asm û nê m kot wertê, xevere amê pîye mi re ke, naqlê mi vejio Şewazî û Zara re. Min taftê, bakilê xwu re xevere rusnê ke wû bi xwu bêro Xarpêt. Mi re qatê cilu tei bîyaro. Ma xebera xwu kerde ju. Ez nistu ro hotobozî sû Xarpêt.

Roze verva sû mi bakilê xwu sukha Xarpetî de dî. Mi re qatê cil ardîbî. Ma pia sîme Garê Trene. Mi Şewazî re bileta xwu gurete. Mîn destê bakilê xwu kelê kerd. Çimê bî bî pire hêrşî. Trene biê rastê.

* zagon : qanun.

Mî vêre pêncerî ra, rîê wî de niada. Zaf mirozin bî. Trene mergune Xarpetî ser fîtika xwû cinintê. Verê çimunê mi de rîê Bakilê min vînd nê bî.

Pesewe, trene de kotu ra. Spede amû Şewaz. Sune mi cayê xwû pers kerd, va ke «Dewa Mixeyl rê vejîo. Tû gerekê sere Zara».

Mî ewraqa xwu gurete, şûne hotoboz pers kerd. Verva peroj nistu ro ci şîû Zara. Wa sewe Zara de mendu.

Bî su. Mi hotel kerd sayê. Cile xwu rind nê bî. Ju ca de ma ponc teney kotime ra. Mi ra qêerî wîye bîn dewuz û karker bî. Mi rê dewa xwu ra qeşî kerdî. Ard kolî kerdî soba. Çay na ser. Ma xeîle movet kerd. Kotime ra. Spede, mi cilê xwu gureti nistu ro hotobozî sîu Serefîê.

Mî namê dewa Mixeyl pers kerd. Va ke «Bi lingî ses saatî, bi ostorî hîreçor saatî.» Mi dewuzê dewe pers kerdî. Va ke «Esmû ta vindê, meste wî yene bazar, ti tey sona.»

Ez wa sewe wuska, hotela jî hevalê kurdî de vinetu. Name wî Niyazî bî. Roza bîne muxtarê dewe ame. Ma xeylê juvîn de qesey kerd. Tenê mend, waxtê barî bi, millî ezanê wendene. Mi ra va ke «Ez son nîme ken, tu nîna ?»

Mi va «Nî, su to re rast bêro. Ez karo nîanê nêken.»

Wu şî nîme kerd amê, ma golige kîra kerd, cile bar kerdî, ju kî mi ostore kîra kerd nistû ro mi va «yallah».

Zimiston o. Vore vora. Gile kou spê o. Roştâ tij ra vore bereqîna. Mi ver, dewuze hevsarê qatirî gureto sono. Caca hard zaf çamurîn o. Golig zor û bela raa xwu vezeno. Ma bi na hal ameîme Dewa Mixeylî.

Mixeyl, Mikhail, dewa Grekan bîya. Waxto ke Tirku azadiya xwu berde sere, nêçar Grekî, na dewi ca verdayî remay bî. Dewe axa wû beganê Tirk re mendî bî. Çor hetê dewe de dewên kurdan bî.

Dewuzê Mikhalî Tirkî bî. Hokmatê Tirkî namê Mikhaîl vurnayî bî. Avên, kerdîbî Feruz, cu kerdî bî Yeşîmlî. Hema dewuzê na dewe zaf neçar bî. Zav û zeçê xwu viran bî.

Dibistan* lewê dewe de serê pul de bî. Muallîm ame mi ra va ke «Tu xêr ama». Ez qatê dibistanî bîyu, halê xwu rind nê bî. Ca misna ra mi. Mi çî-mîyê xwu ardî zere, nay ro.

Roza bîne, mi niada ke muxtarê dewe, hak bi most ra dove lazê xwu rusnê. Mi nêgureti. Mi veng da ra ci ard, mi va :

«Mî rind gost de : ez hokmatî rusnu ta, dersê domonunê sima dîne. Perê mi estê. Mî rê ke çîye lozim bî, ez wî hernen. Sima zere xwu teng mêcere. Qusur de namedenê. Reyna tuha verê çêverê mi miyarenê.»

Muxtarî sare xwu royna xu ver. Cera ra sî.

---

* dibistan : mekteb

FOLKLORÊ KURDÎ EBE ZARAVA DIMILKÎ II

- MESELEY
- LAWIKÊ XELKÎ
- LAWIKÊ MODERN û SÎYASÎ
- SANIKÎ
- VATENÊ VIRÊNAN

ZILFÎ

Not :

1 - Telifuzê feké Dersimî sero :

Tekstê ke îta wanîne, pêro hetê Dersimê rozhelatî ra ê. Lawikê xelkî û sanikî be vatena virênan ra ebe teksto orijîni nivîşiyê. Meseley be lawikê modern û siyasî ra lete be feké Dersimê rozhelatî, lete kî ebe Dersimê rozavay (yê Xozatî û Ovacixe), nivîşiyê.

2 - Telifuzê feké Dersimî sero :

Herfê «C» û «Ç» y feké Dersimî de nîya telifuz beno :

c + vengino qolind (dz) ; cor (dzor), cemed (dzemed)

c + vengino bari (dz) ; cêr (dzêr), cîran (dzîran)

ç + vengino qolind (ts) ; çim (tsém), çare (tsarə)

ç + vengino bari (tf) ; çî (tfl), çêver (tfever)

Seweta îşaretê telifuzî niade «International Phonetic Alphabet.»

«DİPLOMÊ BEŞİNCİYE»

Nika, sere «bîndoquzyüz altmışdoquz» a. Şîne Nazmîya, niada ke herkeşî dest de kaxite est a ;

- Lao sekenê ?

Va ke :

- Kume «întam, îlkokul dîplomasiye» cême.

-«Pekî» (de rind).

Kaxita de xo kî ma «yazmîs» kerde, berde dê ci. «Neyse» (U henî). Rozê amê, ma şîme kotîme ci, «tabî» ondêrê mektevî, ez ci nêşîyo. U «îlkokul bîtirme kîtabî» est o, ey wanenune, ez kî van :

«Ney ra çiyê perskerîne ! »

Bira ma şîme nîştîme ro, ardî kaxitî day ma, qelemî day ma. Na «abêê» mi kî uzar o. Birayê xo rê vajî, di xocey amey. Xanim ê hurdêna. Zuye çenek a, zuye kî hermet a. Amey, «temesîre» gurete, texte «yazmîs» kenê. Nê lao a roze kotîme ci, a roza bine kotîme ci, roza hîrêyîne va ke :

- Ewro kî «beden eyîtîmî» ve «mûzîk dersî» ra est a.

- Ne lao u senên o ?

Ma berdîme salon, tek ve tek veng danê ra ma, benê. Reyê mi ra ravêr di teney şî, mi nîade ke Sitqî ha o vano :

- Ala yat, ala atla bîlmem ne yap ! ...

(Ala rameredîye, ala xilde, ala nêzon çi bike !)

Yê Hîrêyîne veng da ra mi, ez şîune.

- « Xidir* sen askerliyî yaptin ? » va.

Mi va :

- Mudir bey, «askerliyî yaptim, hama talîm yapmadim».

Va ke :

- «He he ! Ala sen otir qardasine bîr turkî soyle.»

«Nê» mi va :

- «Mudur, türça, kûrça ?»

---

* Mi na name ebe zanayîye vurna (Z)

«Yahu» va ke :

- «Kûrça olir mi, turçe soylersin ! »

Mi va :

- «Jandarma çawuşum ben sana hayranım.»

«Yahu» va ke:

- «Öyle turki mî olur, başına çalarım ...» hama çimé xo kî sikneno ra mi mexsus. Va ke :

- Ti hata na întam, na daqa de çiyé vana ? Kûrçe !

«Ma» mi va «ala sayé, haqî ra ve xêre.» :

Peyé Nazmiye de sono ondéra Golbaşıye
şine mi «dilekça» xo dê
kotu întamé beşinciye
çêver de vejiye
çêneka xociye
temesîre gurete
texte ro şîye
ax ve mi ro vo
ha o rasna ve Deriye
kilé haq vo
ez nêşîyo «Rus Dewletîye»
cêr şine Mamekiye
cor şine Pilemuriye
nat amu ondéra Nazmiye
sualé ke ti «yazmîs» kena
pêro sualé «gîawiristanîye»
mudîr mi ra vano : «tu kerda eskeriye»
arde kaxite mi ver de nê ro, vake : «bîwane»
mi reyé çim tede fetelna ke
tede çin o qesé de Kirmanciye
mi va : «mi aqilê xo sas kerdo»
kaxita sipîye
çimuné mi ver de bîye gola kêwîye
qeleme na wa bîye dare
çimuné mi ver de royîye
a wa ke mi vîri de bîye
a kî mi vîri ra şîye
mi guret diplomé na beşinciye
son ban başqanê Anadolîye
sima malimuné Nazmiya pêro surgin kan
rusnan ondéra Rumelîye.

A mi ke henî va, a xociya zuye nê, a wa bine va : « haqaret ediyorsun ! » Mudirî va ke : «He he, bu boyledır. »

Veng da ra mi, ez şine «dayra», mudir pers keno vano :

- «Xocam sen bunun haqinde ne diyorsun ? »
- Va ke :
- «Bunun ne matematiyî var, ne bîsesî var.»
- «Ma» va ke «biraxalim ?»
- «Yox yox yox» va ke «def et gîtsin basimdan !»
- Dîplome da ma, terkit amune.

QELEMA SURE

Derdanê dîna Ap Alî henî werdo ke, îndî por û zimêlê xo bîyê palax. Heto zu ra sey kotene, heto zû ra derdê feqîrênî, pêroyîne ra zêde kî waxtê herbê hîris û heştîne de zulmê Tirkî ... Qeday sero qeda, belay sero bela amo, koto bertengê Ap Alî sero bîyo meyma. Ap Alî çiqas ke bîyo wayirê honde derdan, honde kî tey véso péso bîyo çîko sur. Yanê çîko siyasî. Îndî zaneno ke mordem bigureo ke, binê bandira zulmkarî ra vejîyo ...

Ma, di-hîrê hevalî terkit şîme, çê Ap Alî de bîme meyma. Cînîya Ap Alî lozine kerde sur, nan mîr kerd, est binê adirî, ma rê zerevetîa de hewle pote. Ma mirdîa xo werd, pîzê xo kerd mird, xo re kotîme qesey. Ma ke kotîme qesey, qal ame ra, derdê Ap Alî bî têra, ma rê meselê qesey kerde. Gos dîme ala se veno :

Hona qirkerdena Dersimî nêbî bî. Hokmatê Tirkî Pax* de mektebê kerdi bî ra. Ma damanê Kirmancî şîyêne tede wendêne. Tayê Çuxure ra, tayê Gomê Mişî ra, taya Xecerîye ra, Usivan ra, Derê Karsanan ra, Ambar ra, Birman ra vejîyêne amêne mektebê Paxî. Dewa Tirkêle ra dayî damanî amêne. Raa tayîne satê ra zêde ontêne. Amnon de oncia tawa nêbî, hama zimistan de, û puk û xedev de «ejîato» ke ma ontêne ! ... Vore henî vorênê ke, estêne miye. Ma û piyê ma, ma rîwalê feqîrênî ra dêne mekteb ke, sola biwanîme, çêverê dewlete de maqamê bicême, na feqîrênî ra îndî bixeleşîme.

Mekteb de derse be tirkî dêne ma. Jê zwanê ma û pî tawa şîrên çîno hama, pê se kena, çimê felekî be kor bê. Gune tirkî bimişîme. Damanênî de aqilê ma kotî ra şêro ser ke, ma benê mektebê xo de kenê Tirk, zwanê ma û piyê ma, kulturê ma werte ra danê we ? U waxt mektebê ma leyê «qereqolî» de bî. Çike Pax, û çax «nahîya» bî. Tede mudirê nahîya bî, «çawis» be «on-

---

* Pax, merkezê Dersimî de namê zu nahîya o.

başı» ra, zu kî tayê zaftîay bî.

Domonê Tirkan, yanê yê çawis û onbaşı be yê mudirî ra kî ma de pîya kotêne derse. Yê yîne mekteb verê çêverî de bî. Ma domanê Kirmancî, çê ra biyêne ra rast. hata satê raye ra şiyêne, hona restêne mekteb. Çê ma tayîne, honde Jûrî bî !

Malimê ma Tirk bî. Ma be zor û bela, ebe milqî, ebe şîlpaxun gunê tirkî bimiséne, zwanê tirkî qeseykerdene. Çaxo ke ma nêzanêne, yî domanê Tirkî pê ma huyiyêne. Ma kî îndî henî sermayêne ke, hard raqilaşiyêne, ma tiro bişiyêne ...

Rozê ma mekteb der îme, yê min ê mi, qelem min a de sure biye.

Hondê bêçika pile ya biye, ya çine biye. Leyê mi de kî dewa Xagu ra çê Yivrayîm axay ra lazekê bî, pîyê xo axa bî. Çimê ney çiturî ke gina ro qe-
lema min a sure, pera we, xafil de vake :

- Ero sebeno, a qeleme bide axayê xo !

Mi va:

- Qelema min a, ez ça to dîne !

Mi ke henî vake, na raye cêra mi vero, va ke :

- Sebeno a qeleme bide axayê xo.

Lazê axay kî hondê mi pîl o. Nîada ke ez ci nêdan, na raye kî ters da be mi, perna ra mi ser va ke :

- Ero ti ça a qeleme axayê xo nêdana ? !

Ez kî cêrunê ra ci, mi va :

- Nêro na tawa qelema pîyê tu ya çik a? Zor o, nêdan !

A zuye mi ra, zuye ey ra, na raye kî ame ke ebe zor mi dest ra vezo. Ma uza zuvînî guret, mi qeleme kerda zerê lopa xo, huskîa pê gureto. Ey kerd nêkerd ke, bese nêkerd mi dest ra vezo. Teselîya xo ke kote îndî caverda, ma zuvînî verda ra.

Lazê axay şî, çêna mudirê Tirkî ra vake ke :

- Qelema de sura rindeke ha wa ey dest der a.

Û qesê ey sero, çêneke amê va ke :

- Ala a qelema sure ku ya ?

Mi çiturî ke cêvê xo ra vete misnê ra ci, na çêneke firaqet biye piro, gu-
rete, remê şîye.

Ez amune ra hêrs, mi dima milqiyê ebe Tirkî kerd vake :

- «A ... s ... ! »

Ez zanan ke nu milqîyo de xiravin o, hama aqilê mi hona ser nêsono ke, manê xo çik o, çiva o ?

Çêneke çiturî ke hesna, ziq biye, hurêndîa xo de vînete, cêrê ra mi ser, va ke :

- Aaaay, pîîîs ! Ben şîmdî gîder senî şîkîayet ederîm.»

(Wiyyy, qefçilo murdar ! Ez nika son gerê to kan.)

Mi çiturî ke «şîkîayet» hesna, ters kot mi zere. Deqê ra tepîya honde hesarê xo bîune ke, malimê mao Tirk be çêneke ra vejîay amey. Çêneke be dest ez misnune ra ci, va ke :

- «Öğretmenîm budur.» (Malimê mi, na o.)

Duman mi nêcêro. Ez tersunê xo ra vişîune pêro. Malim ame, ya pers kero çiko, çiva o, ya tawayê, ya teriyê ... Çitirî ke ame leyê mi, na gosê mino zu guret, tada, tada, tada. Gosê mi yêno ke raqilao, na raye kî gosê mino bîn guret tada, tada, tada. Hêvetu ver çimanê mi ra hêstirî amey, tersunê xo ra nêbervan kî. Malimî gosê mi verda ra, sayê ke û bes nêbî sero tayê ters da mi, ez îndî verdune ra.

Na raye kî ez tersan ke, çêneke sona pîyê xo ra vana, û kî emir dano cendermû, yî kî yêne mi benê qereqol, danê mi ro. Çike yîne ma rê henî kerdêne. Ma yî zaftiaun ra zaf tersêne. Malimî be mudirî ma ra vatêne :

- Sima ke leyê zaftiaun ra vêrenê ra, xo rep kerê silam ci dê, henî ravêrê şêrê.

Ma kî tersunê xo ra îndî henî kerdêne. Silam dêne ci, hona vêrdêne ra şiyêne. Banê çê mudirî raa ma sero bî. Ma ke mekteb ra vejîyêne şiyêne dewe, ez tersunê xo ver a raye ra nêşiyêne. Ez vejîyêne ro û cor, serenîya bonunê mudirî ro.

Key ke vêrdune ro ci, hona amêne cêr, kotêne ra raye ser, henî şiyêne çê. Ma ke çê ra amêne mekteb, ez onciya raye ra vejîyêne, serenîya bonunê mudirî ro çerexiyêne dot amêne raye ser, kotêne mekteb.

DERÊ LAÇÎ

Wela wela, wela yaman o
ordî gurlax amo
dormê ma qapan o
bextê Heyder û Demenî rê
kes xirave nêvano
ordiyê Tirkî zaf o
cayê welaxe ma nêdano
ma zuvînî qirkeme
çemê Mizurî cendeg û lesu ano
ondêrî de dame pêro
tede şîn û şîwan o

Derê Laçî bivêso
Yivisê mi gavan o
bira pêrodê, na qewxa aşîre nîya
mervê Kirmancî û zalimanê Tirkan o
destê xo ra xo mecêrê

sar ma rê qolaye vano
pepug bêro binîso
cêncunê ma rê biwano

Qemerê Hesenî verê mixara de gino waro
malo şêrê min o beran o
Hesê Kalî kuno qewxa
beşlîu ve doş ser ano
Hemê Cîvê Kêjî persenê
xismê ordî û tawiran o
Yivişî xo sano Pulê Pîl Xatûne
hem dano pêro, hem qeydu vano
vano : «tu hîrê ordî ontê ma ser de
axir dîn îslam o
destê haqî dame pêro
ordiyê to ra neferê nêverdanu»

Derê Laçî bivêso
Yivisê mi çet o
ordî gurlax amo
dorme ro ma gureto
destê xo ra xo mecêrê
ma hêfê az ve azê xo gureto
qirkeme qirnekeme
nêqedîno, ordiyê dewlet o
kam ke ma ra bimiro
cayê xo cenet o
Laçî sero dame pêro
asmê ra roz vineto

Ordî virenîya to der o
Yivisê mi xo biçarne kemere
ordî virenîya to der o, bao gorî
xo biçarne peyê kemere
se ke polate ginê ro Yivisê mi
eskerê Tirkî kot ve dere
kam ma û piyê to rê bero
cîgera mi xevere
vano : bao, pêrode ma pêrodîme
meyitê mi ca meverde, tey bere
dîna de coru ontene nîna
malê tarva cîgera hare
ewro zor kerdo qolê hetê Pêtere
Yivisê mi kişîyo

eskerê Tirkî koto dere

Laçi ver de Yivisê mi şûya hîre
lazê mi dest û boji semernê we
koto ra wertê tawire
biko lerze meke
ravêr meso, rew memire
ordiyê na zalimî zaf o
dîno ma sero kerdo sojîa sure
çê aşîrunê xayînu birijîyo
qirkerdena ma arda risvet û pere
sima ke teseliya xo ma ra gurete
meste-bêro halê sima jê halê Hermenîan o
ma do pêro, hêfê xo û hot bedelî gureto
merdena koy persena, ma rê saltanet o

LAWIKA EMÎNA*

Tew dilo, way dilo Emîna
dorxî bê, dorxî bê, bê çê ma

Vana : «sayirê nanîko amo dewunê hetê ma
dirê kilamî ma rê vatî
kewtî nermikê sarê ma»
Vana : la lao, kelpê mêrdê mi şîyo Mamekiye
son de ardê xasê manga
ma nê ro ser, nê ro
son se ardê meyda
xaşî derdî, ximajig yarê xo rê verda
laze tereşî şîyo ma rê qese gureto
wela adirî arda, peyê çêverî de risna
sodir usto ra, amo tey nîadano, vano :
«peynîya îskarpînu na wa nîsta pira»
«çêçênê ci ra vase, vindeno vîndo, nêvindeno
kosê lozine de nenige nanu pa»

---

* Na lawike sera 1956-57 îne de ama meyda. Rozê di hermetî terkenê dewa Rîmeda'y ke, yî ve mêrdunê xo ra hurê nêamê, do pêro, çê xo caverdo amê. Nayine ra namê zuye Emîna bena. Dorme de heşinê pê ke, na hermetî bê mêrde ê, her kes wazeno ke, bero çî xo ser. Emîna tayê çêwan de bena meyma, hama zeria xo herkeşî nêkuna ...

Areyiz ke yêno a dewe, derdê Emîna gosdano, vezeno ro ci, lawike ser vano, gosdî-me ala se vano :

Vana : «çêvêsayê, ala vinde, mi ci rê sond werdo
na rozu lazê tereşî tenê kerdo bêguma
tew dilo, way dilo, Emîna

Vana : «la lao haqo ke mi ra heredîya
verê mi çarna ra koyê Taxkîna
şîne, Melkîs ci ra vanê
a sewe uza bîune meyma
sodir ustune ra
mi cadê Taxkînî ra tepîya da ve ra
dot ra rastê ma kerde kewranê Şênê Axa
pîrunê ma û şîxunê Mazra
ez çarnu ra, ardu berdu
Mazra de kerdu zerê mafa
çê Şix Alî ci ra vanê, vake : «çêvêsay îta vinde
lazê ma şîyo qezence ra
payiz ke ame, keme veyvê sima
howt sew howt rojî eve torê dînya
çimê mi raye ra pera
payiz ke vejîya, terkit ame
mi reyê tey nîada ke zuyo de timero şîa
çêvêsayî uwe xo nêesta
mendo ro qayisê qîna qatira
tepîya vora des û di kou
kerdo tira, mi rê vora
xelê çiyê mi bî
û kî mi ci rê caverda
kerd axuyê Olî û Mihemedî
koyê Taxkînî ra day ve ra
terkit amune, Delav ci ra vanê
şîne qonaxê, nîya binê raye de
tede bîune meyma
vaejîay amey xortê a dewe
çimê xo mi de pera
sodir ustune ra ke
nat û dot ê darê cixara
tew dilo, way dilo, Emîna

Sodir terkit amey
ard taşîldarê des û di dewu ro mi salix da
şîne çê taşîldarî
ez guretu kerdu zerê mafa
vake : «îta vinde çêvêsay, lazê mi esker der o
nika payiz ke ame «tejkîra» xo cêno yêno

keme veyvê sima
 ame dool û zurna, eve torê dînya
 tenê lazê xu yo qiz est o
 su ke su bî, yêno piloşîno ma ra
 rozê mozera kutike amê mi, mi paskulê da piro
 metre û nêmi ra dûrî pera
 bover ra gina dês ro, pa zinga
 pera gina waro
 veng û vaz rzo ci birîya
 «titirmî» ez guretu, mi xo de lertzna
 mi va : «haqo ke mi ra heredîya !
 na lazê herî çiturî ard kerd qeda, soyna ve ma»
 mi xo est lazekî ser
 tenê porê mi bî, û kî mi sero ruçna
 şîne uwe arde, kerde fek
 tenê paçik pîrnîku ver de vêsna
 ci ra dûrî vinetu
 mi nîada ke, lazek gira-gira xiska
 tenê ame ra xo, ust ve ra
 çîla xo fîste ra ci,
 dormê cayê mi de feteliya
 tepîya mozera kutike amê mi
 mi çimî ardî ve pira
 Vake : «çêvêsay, haq kena vinde, tu paskulo ke do mi ro !
 poncas qurso ke mi de bi
 û kî mi dest ra pera
 tew dilo, way dilo, Emîna

Ustune ra, mi tepîya day ve ra
 amune, çê Kalîyê Hemedî ci ra vanê
 a sewe uza bîune meyma
 ey kî ez guretu berdu
 peyê taxtu de kerdu zerê mafa
 vake : «çêvêsay sona kotî, ala vinde
 hata ke vore şîye, ra û welax bî ve hîra
 so ne çêver de layêkê vejîya ame
 ci ra vanê Mursa
 a sewe dîr kilamî ma sero vatî
 axir kotî nermikê sarê ma
 tew dilo, way dilo, Emîna

AREYIZ

LEZA MA

Pêro ma pêrodîme
honde ke nîya binê
bandira sarî der îme

Fîlistîn û Afrîqa û Latîn Amerîqa de
nîade koledaru sar çiturî dano waro
şêr kerê çêrêne, leza ma meste bêro
çiturî biluşkîna kounê Kurdsitanî sero

Pirode ma pirodîme
honde ke nîya binê
bandira sarî der îme

Zalimu eve zor ma nîya girê dayme
kerdîme kole, nîrey bin de vindarnayme
zerê jîndanunê xo de ma poynayme
kêm mendo ma koledaru dewna kerîme

Dewna ke ma dewna kerîme
honde ke nîya binê
bandira sarî der îme

Edel û bedel o barbarî de dame pêro
lao xo ver bide, leza ma ravêr şêro
û yo dest-pay kerdî xo ver ra, û senê dêmdar o
lao xo ver erze, sola leza ma ravêr şêro

Dênde ma dêmdîme
honde ke nîya binê
bandira sarî der îme

ZILFÎ

FEQÎRÊNÎ

Tu mi dîme ra nêkuna feqîrênî
mi çimê xo kerdî we wenêkerdî
mi dime ra nêvişîna feqîrênî
ez to ra nêxeleşîune feqîrênî

Erê feqîrênî
honde ra xo ver mekuye
axir mi rê kî rozê yena
tu na welat ra peqenan ban
hot kou ser de kan war
tu zalima hereviayîye feqîrênî

Tu xaxê mi werdê
be gonîa mi mird nêbîya
tu ez werdo, telef kerdo feqîrênî

Tu çî xo kerdo bar, dardo ro mi
çî bîya girike kota ra mi
çî zê dirike kota ra mi
mi ra çî wazena feqîrênî

Honde ra xo ver mekuye
axir ma rê kî rozê yena
ez tu kisan, kan xax be xaxî
ez tu wan sanan be didanu ver
tu çêr-vîr kan nan pêser feqîrênî

Tu ma rê dîna kerda xan û xirabe
domonê ma roy ver de verday
honde ra xo ver mekuye
axir ma rê kî rozê yena
bê ke tu çî werdo
ez çor kan wertê tu feqîrênî

Erê çîya murdare
ma ra çî wazena
nêrê vase delê delê, vase
tu çî ver va mi
çengele xo vetê girrena
axir ma rê kî rozê yena
ez çengelunê to oncan tédima
tu kan xax be xaxî
tu çêr-vîr kan feqîrênî
be dev û dîdanu wan
azê to birnan

ZILFÎ

PITIK

Hot biray benê, sonê gezu. Biro pîl vano : «Ma gezunê xo biçînîme, rew şîme çê. Ma ke kotîme tarî, dêv yêno, ma weno.» Nî gezu nêçinenê, kunê kay, xo rê kay kenê. Niadanê ke, zu ha nîsto ro ostorî, dot ra vao pir ra rameno yêno.

Yêno, vano : «Lao sima kamî yê ? » Nî vanê : «Ma ameyme xo rê gezu çîneme, kotîme herey, nika kî some dewe.»

Dêv nayîne keno top, cêno, beno çê xo. Nî vanê ke : «Na dêv ma weno ! «Bîrao qiz vano ke :

«Ma se kerîme ke ney dest ra bixeleşîme ? » Nî vanê :

«Ma dest de tawa çîn o, nu axirî peynîye de ma weno.»

Namê birayê qizî Pitik beno. Pitik birawunê xo ra zof baqil beno.

Dêv ano, ci rê zervetî pozeno. Pitik vano ke :

«Bêrê ma zof sole ci erjîme, vajîme ma bîme têsan, ey awe rusnîme. Ma kî û waxt rememe, some.»

Dêv ke ci rê zervetî pozeno, Pitik sono, tayê sole ano, mênkîa erzeno wertê ardu. Dêv yêno, mîr keno, pozeno, ano meyda. Pêro pîya wenê, uza ra tepîya kunê ra. Dêv kî xo rê vano :

«Nî rakuyê ke, ez sarabirnîne, xo rê borîne.» Ci ra pers keno, vano : «Sima kotî ra ?» Pitik vano :

«Nê ! Ez têsan o, hewnê mi nîno, ez çiturî rakune ?»

Dêv vano : «Rakuyê ! » Tenê ke vindeno, yêno ci ra pers keno.

Vano : «Sima kotî ra ?» Pitik onca vano :

«Ez têste merdune, çiturî rakune !»

Yê dêvî tencikê xo o be hotqulpin beno, cêno erzeno ra hermê xo ser, sono hênî. Pitik birawunê xo ra vano :

«Çêvêsayêne, raurzê ma biremîme. Dêv ha o şî hênî, ma şîme, xo rê bixeleşîme.»

Nî urzenê ra, remenê. Eke sonê, Pitik niadano ke, kardîa xo çê dêvî de caverda. Pitik vano : «Ez son, kardîa xo con, an.» Birayê bînî vanê : «Pitik, bê ma şîme. Ti ke néama, ma çê de maa xo ra se vajîme ?» «Nê !» vano. «Ez son, kardîa xo con, an.»

Nu céreno ra, sono, qulika lozine ra niadano ke dêv amo, verê lozine de nîsto ro, biyo ra şîa u sote. Mirodîyê xo verdê ro, vineto. Pitik gira-gira serê qulike de wele keno war. Dêv vano :

«Mere, vindena vinde, névindena urzen ra, çîné Pitikî to ra kan tever !»

Pitik onca wele keno war. Nu oncia vano :

«Mere, vindena vinde, névindena, urzen ra, çîné Pitikî to ra kan tever !»

Pitik xo qulike ro erzeno war, kardîa xo cêno, kuno virara dêvî. Dêv ey cêno beno, rindek keno tir-top, keno zere telişî, sero derzeno, eke bero tencik erzo, bigîrêno boro. Pitikî beno, erzeno axure. Yêno awe nane ser ke, Pitikî biaro ci erzo.

Pitik kardî erzeno ra telişî, çêrkeno, ci ra vejîno. Sono, zu miye ano, lingu ci ra keno, hurendîa xo de keno zerê telişî. Eve xo, xo axure de dano we.

Dêv yêno ke Pitikî îndî bero tencik êrzo, bigirêno, boro. Seke awa sure verdano ra ser, miye zerê telişî de vana :

«Meeee ! » Dêv vano :

«Yaaaa ! Lazê kutikê şîay ! Mi ti fetelna, fetelna, peyniye de pê to guret, nika tu xo rê wan.»

Peyniye de sono, telişî keno ra ke Pitikî zerê ra vezo, biaro boro. Nîadano ke «Weyêê ! » vano, eke Pitikî ez xapito.»

Sono axure de nîadano ke Pitik uza çîn o. Dêv îndî qarê xo ra jê dêzike beno vila.

Sanike şîye xo rê, sima mendî mi rê.

KÊKE

Kêkê bena, wayirê gomê malê xo bena. Eke kuno zimistan, îdarê malê kêke qedîno. Kêke sona ke velg biaro, dere cemedîno, waxto ke sera sona, somotîna ra, ginena waro, qorê xo şikîno.

Vana :

- Dere, ti ça cemedîya, ez ça ginune waro, na qorê mi ça şikîya ?

Vano :

- Ez dere une, na ko ça şîye keno ro mi ?

Vana :

- Koo, tu qey şîye sanena derey, dere ça cemedîno, ez qey ginan waro qorê mi şikîno, malê mi geste mireno ?

Vano :

- Ez ke ko une, malê to ça yêno mi ra çereno ?

Vana :

- Malo, ti ça sona ko ra çerena, ko şîye dano ra derey, dere cemedîno, ez ginan waro, qorê mi şikîno, malê mi geste mireno ?

Vano :

- Ez ke mal une, verg ça yêno me weno ?

Vana :

- Vergo, to ça na malê mi wena, mal ko ra çereno, ko şîye dano ra derey, dere cemedîno, ez ginan waro qorê mi şikîno, malê mi geste mireno ?

Vano :

- Ez ke verg une, kutik qey boa mi onceno ?

Vana :

- Kutik, ti qey sona boa vergî oncena, verg malî weno, mal sono ko ra

çereno, ko şîye dano ra derey, dere cemedîno, ez ginan waro qorê mi şikîno, malê mi geste mireno ?

Vano :

- Ez ke kutik une, qey hardî sero lop kenê mi ver ?

Vana:

Hardo hardo, tu sero qey lop danê kutikî, kutik qey boa vergî onceno, verg qey malî weno, mal qey ko ra çereno, ko şîye dano ra derey, dere cemedîno, ez ginan waro qorê mi şikîno, malê mi geste mireno ?

Vano :

- Ez ke hard une, mere qey mi lone keno ?

Vana :

- Mere, tu qey hard lone kena, hardî sero lop danê kutikî, kutik boa vergî onceno, verg malî weno, mal ko ra çereno, ko şîye dano ra derey, dere cemedîno, ez ginan waro qorê mi şikîno, malê mi geste mireno ?

- Vano :

- Ez ke mere une, qey pisinge mi wena ?

Vana :

- Pisingî, tu qey merey wena, mere qey hard lone keno, hardî sero qey lop kenê kutikî ver, kutik qey boa vergî onceno, verg qey malî weno, mal qey ko ra çereno, ko qey şîye dano ra derey, dere qey cemedîno, ez qey ginan qorê mi şikîno, malê mi qey geste mireno ?

- A kî vana :

- Ma ez ke pising o, axayê mi qey xanima mi fetelno ?

VATENA VÎRÊNAN

- 1 - Awe vindena dismê nêvîndeno.
- 2 - Awe sona qum maneno.
- 3 - Awa bêvenge ra biterse.
- 4 - Adirê çêrîku, doyê karîku, çê veyviku.
- 5 - Aqil seru de nîyo, sare der o.
- 6 - Aze, ternênî de yêna de.
- 7 - Bize ke biz a, mexelê xo kinena, hona tede mêle bena.
- 8 - Biza gerine wertê malî de nêbena.
- 9 - Begî tim ra gonewer ê.
- 10 - Canê herî ke zon da, ostorê hewlî ra zêde voz dano.
- 11 - Ciyê binê vore, rew bo herey bo vejîno.
- 12 - Çêfê dizdu tarî de yêno.
- 13 - Çimo kor ra roştî nêwajîna.

- 14 - Çowt ronise rast qesey bike.
- 15 - Daro husk demgê tern nêbeno.
- 16 - Deva ra vato : «vilê to ça çewt o »
vato : «kotiyê mi rast o ke ?»
- 17 - Destê xo sana ra, çimê xo vet.
- 18 - Eve zu gule usar nîno.
- 19 - Eve koçike kerd arê, eve kundêz kerd vila.
- 20 - Ez van : «hes na o», û vano : «rêçe na wa».
- 21 - Felek ve çerxê îsonî nêsanô.
- 22 - Feqîrênî merdene ra zor a.
- 23 - Ga ke gina waro, kardî benê zaf.
- 24 - Gost nenik ra nêbeno.
- 25 - Geme ve zu dare kê m nêbena.
- 26 - Hata çimî rê derman dî ke, çim kerd kor.
- 27 - Hata xiravnîye nêbo ke, rindîye nêbena.
- 28 - Herî dîna de zaf ê, pêro zu ca de nîyê.
- 29 - Îsan dîna nêweno, dîna îsanî wena.
- 30 - Îsan hata waro peyê nêşêro, waro virên ra xo vir nêano.
- 31 - Kardî do ra aste.
- 32 - Kori rê çi çila, herî rê çi wenca, kêrrî rê çi dool-zurna.
- 33 - Kelpîç şiyô derdê kemerî rê bervo (siliye ke vorê halê xo sebena)
- 34 - Lingu ser ra, amune çoku ser.
- 35 - Mor dimê xo de nîadano, mordemek mezela lazê xo de nîadano.
- 36 - Marîfetê herî zirayîs o.

فەرەنسا ناگرېتەو، بەلگۈ قوتابخانە يەككى جىهانىيە... بۆيە لە
 تابلوكاندا بە دووى ھەستىك دەگەرېم كە، رۆژى لە رۆژان، ناخى
 ھەموو مروڧىكى وروژاندېي . بۆ من ئەمە يە ھونەرى جىھانىسى .
 لە داىك بوون و پەرەسەندى بىرى بەرھەمىك لای من وەكو لای ئەو
 ھونەرمەندانە نىيە كە پەنا دەبەنە بەر خەيال بۆ داھىنسان .
 تابلوكانى من لە واقعەو ھەلدەقولېن، ئەو شتانەى لە دەور و
 بەرمدان دەبن بە بەشېك لە ھونەرەكەم . پېم دەلېن كە لە تابلو...
 كانددا مروڧيان كەمە ياو ھەكو ھەر نىيە . من بەشى زۆرى رۆژم
 لەم زوورەدا بەسەر دەبەم . بۆ نموونە زۆر جار ئەو كورسىيە لە
 تابلوكاندا ديارە . كەسى لەسەر نىيە . ناتوانم كەسىكىسى بۆ
 بخولقيئم . بەلام وېنەى كورسىيەكە لە خودى خويدا ھەستى تىدايە .
 ھەستىش بۆ مروڧ دەگەرېتەو .

*

* *

ئاما نجه گانی پیشان دانی ئەو جوړه هونەرە بوو که بـه کـهـرهـستهـی پلاستیک وه نه نجام دهدری.

هیاو : به رای ئیوه چین ئەو دیادانە ی کاریان له هونەر مەندی کورد کردووه ؟

رەمزی : هونەر مەندی کورد ، بەکەم جار ، ریشە ی ژبانی خۆی کاری تی کردووه ، ئەمجار بار و دۆخی نەتەوه کە ی و پاشان ئەو دیار دە جیهانیانە ی ئەم سەر دە مە ی تییدا دە ژین ، ئەویش بە یاری دە ی هەموو ئەو دام و دەزگای بلا کوردنەوه ی دەنگ و باسی چەرخ ی بیستەم . هونەر مەندی کورد بی ئاگا نیە لەو رووداوانە ی له دنیادا روودە دەن . هیچ هونەر مەندیک ناتوانی سارد و سڕ بوەستی له عاستی ئەوه ی له شوینی که روودە دا . بۆیە کاتی که باسی نەخشە کێشان ی کوردی دە کە ی ن ناتوانین بلیین هونەر یکی ناوچە ییە .

هیاو : بە پیی ئەو پیشانگایە ی ریکتان خست ، ئایا دە توانین باسی چەند هیلکی گشتی بکە ین که هونەر مەندی کورد دە بە ستی ئەوه به خۆیە وه ؟

رەمزی : من لەو برۆایە دام که چەند لایە نیک هە ییە هەموو هونەر مەندان ی کورد کو دە کاتە وه ، ئەویش هەستە که بەکەم جار بـه تابلۆکە ی دە دەن . تا قە کە س نیم که ئەم رایە م هە ییە . زور له برادەران هە مان رایان دە بری . پاشان له رەنگدا ، هەروا له شیوه ی دا بەش بوونی شتە کان له چوار چیوه ی تابلۆکە دا .

هیاو : جیا وازی یە ک بە دی دە کری له نیوان تابلۆکان ی تو و هی هونەر مەندان ی تر . لای ئەوان کوردستان هەمیشە دیارە . که چی لای تو وانیە . بو نموونە با سەیری ئەم تابلۆیە بکە ین (کورسی یە ک و گولدانیک و چەند سیۆیک .. هتد) . چۆن وه کو کوردیک لیڕە دا هەستت دە بریوه ؟

رەمزی : من له پیش هەموو شتی کدا وه کو مروفیک هەستی خسو م دە ر دە برم . بەلام ، سەرە رای ئەوه ، لەو برۆایە دام که ئەو شوینی مەندی مندالیم تییدا بە سەر برد کاری تی کردووم و هەتا ئیستاش هەر پاشماوه ی ماوه . لەبەر ئەوه ی سی سالە له فەرەنسا دە ژیم و قوتـا خانە ی هونەر یی پاریس کاری تی کردوومـ قوتا بخانە ی پارێش تەنیا

- سايان ، له سالی ۱۹۵۹ له كوردستاني توركيا لسه دايك
 بووه و له سالی ۱۹۸۲هوه له بهرلين دهژی .
 - عدلی ، له سالی ۱۹۵۷ له زمادی - عیراق له دايك بووه ،
 له سالی ۱۹۷۶هوه له نهمسا دهژی .
 - عیسا ، له سالی ۱۹۵۰ له كوردستاني سوريا له دايك بووه .
 چند سالیكه له فهرنسا دهژی .
 - قازی - زاده ، له سالی ۱۹۴۷ له كوردستاني شیران لسه
 دايك بووه و له سالی ۱۹۸۳هوه له فهرنسا دهژی .
 - مهتینی ، له سالی ۱۹۴۹ له كوردستاني سوريا له دايك
 بووه و له سالی ۱۹۷۸هوه له بهرلين دهژی .
 - یوسف صالح ، له سالی ۱۹۵۳ له كوردستاني عیراق له دايك
 بووه . له سالی ۱۹۷۶هوه له ئیتالیا زیاوه و له سالی ۱۹۸۲هوه له
 فهرنسا دهژی .
 به پیوستمان زانی چند پرسیاریک ناراسته ی کاک ره مزی ،
 ریکخه ری ئهم پیشانگایه ، بکهین . ره مزی وه کو هونه رمه ندیکی کورد
 له فهرنسا و ئه وروپادا ناسراوه . چندین پیشانگای شه خسی له
 ئهسته موول ، پاریس ، لوان ، دووردان ، مارلی - لو - روا و سویسرا
 کردوتهوه .

هیا : ئامانجی ئهم پیشانگایه چی بوو؟

ره مزی : ئامانجی ئهم پیشانگایه ده رخستنی بوونی هونه رمه ندی
 کورد بوو . ویستمان پیشان بدهین که له لای ئیمهیش هونه رمه ند هیه .
 بی هیج گومانیک ، مه به ستیکی سیاسی هه بوو . . ئیمرو هه ر باس
 کردنیکی کورد کاریکی سیاسی هه . چونکه ، هه تا ئیستا ، له چند لایه ک
 دان نه هیئراوه به بووشیان . ئهم پیشانگایه ته نیا بو روژاوا یی -
 به کان نه بوو ؛ پاریس مه له بندیکی جیهانی هونه ره . ویستمان پیشان
 بدهین که ئیمهیش ، وه کو گهلانی تری جیهان ، هونه ری واما ن هه یه
 که شایه نی بینینه . له و بروا یه دام که پیشانگاکه گه یشته ئامانه -
 کانی خو ی . خه لکیکی زور هاتن بو بینینی و راشیان باش بوو لسه
 باره یه وه . نه ها تبوون بو بینیی به ره می فولکلوری کورد ، به لکو
 بو ته ما شکردنی هونه ری نیگا رکیشان له لای کسورد . به کی لسه

پیشانگای تابلوی کوردی

له شیواری ۳ی شوکتۆبهره وه ههتا ۲۶ی ههمان مانگ ، -
پاشان دريژهی پي درا ههتا وه کو ۳ی ديسه مبهه - نهستیتووی کورد
پيشانگایه کی ریک خست له پاریس بو پيشان دانی به رهه می هونه ریبی
ده نیگار کیشی کورد. هه رچهنده ئومید ده کرا ژمارهی به شداران له وه
زیاتر بی، به لام، به داخه وه له بهر چهنده کۆسپیک شه و ئومییـده
نه هاته دی . شه پیشانگایه ههتا راده یه ک توانی هونه ری نه خشه
کیشانی کوردی، به شیوه یه کی گشتی پیشکەش به هونه ر دوستان و
کورد دوستانی دانیشتووی پاریس و چهنده شار و ولاتیکی که .

سه ره پای دووری یان له ولاته وه ، سه ره پای بوونیان له
ناوچه رگهی شارستانیتی به کی جیاواز له وه ی لیپه وه هاتوون ،
کوردستان ، به هه موو لایه نه کانیه وه ، خو ی له تابلۆکانیا نـدا
ده نوینی ، نه ک ته نیا له رووی باب ته وه ، به لکو له رهنگ، هه ست،
بزوو تنه وه ، ... هتد، ته نانه ت شه وان شه که سه که ره سه ته و باب ته تی
تابلۆیان زاده ی شارستانیتی روژا واپه و چهنده ها ساله کوردستانیان
به چا و نه دیوه ده لپین که ریته ی کورده واری له به ره مه کانیان هیشتا
شاکرا و دیاره .

به شدارانی شه پیشانگایه شه هونه ره نه ندانه ن:

- به کرا، له سالی ۱۹۵۰ له کوردستانی سوریا له دایک بووه ،
له سالی ۱۹۷۴ ده وه له فدره نیا ده ژی .

- توپال ، له سالی ۱۹۳۴ له کوردستانی تورکیا له دایک
بووه و له سالی ۱۹۸۶ ده وه له شه لمانیای فیدیرال ده ژی .

- راستی . له سالی ۱۹۴۶ له کوردستانی تورکیا له دایک
بووه و له سالی ۱۹۷۰ ده وه له فدرنیا ژیا وه و ئیستا له جه زائیر
ده ژی .

- ره مزی ، له سالی ۱۹۲۷ له کوردستانی تورکیا له دایک
بووه و له سالی ۱۹۵۳ ده وه له فدرنیا ده ژی .

بازرگانی، بو هلبزاردنی ناوچی مه لکهندی (۱۳).

هه رچه نده، هه تا ئیستا، نازانین ئیبراهیم پاشا چون بییری له کتشی بازگانی کردوتهوه، به لام چهند به لگهیهکی میژوی ههن، چ له کتیه کۆنهکاندا، چ له و گه شه سهندنه سه سوورپهینهی بنزوو- تنه وهی بازگانی له سلیمانیدا، که گومان له بوونی ئه م پالپیه- نه ره نا هیلن. بویه باسکردنی لایه نهکانی به پیویست نابینین بو ئه م وتاره. که چی ریگی گه ران به دووی پالپیه نه ری سیاسی له مه میشکی ئیبراهیم پاشادا تاریکه و پره له کهند و کلۆ. هه تا ئیمرو به لگه ی باوه پیکراومان به ده سه وه نی به بو ته وهی بتوانین، بی سکرده وه، له م مه سه له یه بدوین. له بهر ته وه خو مان له قه ره ی نادهین.

ئه مرو، پاش دوو سه د سالی له دایک بوونی شاری سلیمانی، هه ر هویه ک بووی پالی به ئیبراهیم پاشا وه نابیی بو ته و کاره، ئاکامی هه لبزارده که ی شاری بو که به کئی له و میژوو ده وه له مه ندان- ه ی شاران کوردستانی، له رووی سیاسی، ئابووری، سووسیۆلۆژی، کولتووری و مملانی هه مه چه شه وه، ده خاته سه ر میزی لیکۆله ره وانی کورد.

---

(۱۳) له و لیکۆلینه وه یه که ده رباره ی سه ره له دانی ته ریقه تی- نه قشه ندی له کوردستاندا، له "دراسات کردیه" دا، بلاومان کرده وه، زۆر به کورنی ته نیا باسی پالپیه نه ری بازگانیمان کردوه، بروانه گوڤاری ناوبراو، ژماره یه ک، پاریس ۱۹۸۴، ل ۵۸. ئیستا بۆمان راست بوته وه که پالپیه نه ری شه خسی له وه ی بازگانی که متر نیه .

به هیز کردنی خوی و ئه ماره ته که ی له بیر نه ده کرد. ته ماعی ده سه لاد تداریتی له سنووری میرنشینه کورده کانیش نه ده وه ستا ، به لکو بیری له ولایه تی به غاشی ده کرده وه . که پاشایه تی با بان لی نه سه ندرایه وه نه ده چوو له قوژبنیکا کش و مات ژیان به سه ر به ری ، به پیچه وان ه وه ، ئارامی لی ده برا هتا ئه و حله ی داده نیشته وه سه ر ته ختی ئه ماره ت . جا ، ئایا ، ئه گه ر هه لباژردنی شوینی پایته ختی با بان به ده سستی ئه و ره حمان پاشا بوا به ، نا وچه ی مه لکه ندیی هه لده باژارد ؟

ده ستان بو ئه م خالانه درنژکرد به مه به سستی ئه وه ی بلین که ئیبراهیم پاشای با بان بو چوونیکی عه سکه ربی نه بو وه و کتیشسه عه سکه ری هکان جیگه یه کی بچووکیان له میشکیدا داگیر کردبوو . بو به که دئی مه لکه ندیی هه لباژارد بو دروست کردنی پایته ختی سوینی با بان توانایی به رگری شار ، چ له رووی ته کتیکه یه وه ، چ له رووی ئیسترا - تیجی به وه ، بوونیکی لاته نیشتی با بان له و برپاره دا هه بو وه (۱۱) . جگه له و شیکردنه وه یه ، که گه یاندمانیه ئه م رایه ، به لگه یه کی میژووویی بایه خدارمان به ده سته وه هه به بو پشتگیری کردنی : ئه و ده مه ی ریچ له سلیمانی بوو ، سالی ۱۸۲۰ ، له کوره زای ئیبراهیم پاشای پرسی بوچی با بیری نا وچه ی مه لکه ندیی هه لباژارد بو دامه زاندنی پایته ختی نوینی میرنشینه که ی ، ئه ویش له وه لامدا وتی : "چونکه حه زی له را و ده کرد و ئه م نا وچه یه زور له باره بو را وکردن ، سه ره رای ئه وه ئاوی زوره " (۱۲) . به م شیوه یه ده گه یه ئه و برپا به که پالیپوه نسنه ری شه خی نه خشیکی بنه ره تی بی هه بو وه ، شان به شانی پالیپوه نسنه ری

(۱۱) که ریچ له مه موود پاشای با بان ی پرسی بوچی خانووه کانی سلیمانی هه مووی روو خاون و دروست نه کرا ونه ته وه . مه موود پاشا به م شیوه یه وه لأمی دایه وه : " کئی ئاره زووی دروست کردنه وه ی شتییک ده کا که ئومیدی به مانه وه ی نه بی ؟ ئه گه ر ئیمرۆ دروستیسان بکه یه وه سه یینی تور که کان یا خود فارسه کان دینه وه بو روو خاندنی هه موو شتییک " ، برپا نه سه رچا وه ی ناوبرا و ، ل ۸۸ . قه لاجوالان هه رگیز وای به سه ر نه هاتبوو .

Narrative of a Residence, p. 88.

(۱۲)

له روانگه‌ی سیاسی‌یه‌وه هه‌میشه لایه‌نگری ئیمبراتوریی عوسمانی‌بووه . بچووکتترین دوستایه‌تی به‌رام‌بهر به ئیمبراتوریی فارسی نه‌نواندوووه . ئه‌و شه‌ران‌ه‌ی به‌ ئاره‌زووی خۆی کردوونی ده‌گمهنن . سه‌رکردایه‌تیی له‌شکری ده‌کرد بۆ جی‌به‌جی کردنی دا‌وای والیی به‌غا . به‌ تایه‌تی ، بۆ سه‌رکوت کردنی عه‌شره‌ته‌ رایه‌پویه‌کان دژ به‌ ده‌سه‌لاتی عوسمانی . هێرش‌بردنی بۆ سه‌ر یه‌زیدی‌یه‌کان ، له‌ سالی ۱۸۰۰ ، به‌ داخوارییی والیی به‌غا ، عدلی پاشا ، باشت‌ترین نموونه‌ی ئه‌م کرده‌یه‌یه . هه‌ر که‌ فرمانی ده‌رکردنی له‌ پاشایه‌تی ده‌رده‌چوو به‌کسه‌ر ته‌ختی پاشایه‌تی به‌جی ده‌هه‌شت و رووی له‌ به‌غا یان خانه‌قین ده‌کرد ، له‌وێ ده‌مایه‌وه هه‌تاوه‌کو والی رقی له‌ جینشینه‌که‌ی هه‌لده‌ستا و سه‌رله‌نوێ پاشایه‌تی پێ ده‌سه‌پارد .

ئه‌و نا‌قه‌ چیرۆکه‌ی میژوونوسان ده‌یگێرینه‌وه له‌باره‌ی ناوانی سلیمان‌یه‌وه هه‌تا راده‌یه‌ک یارمه‌تی تیگه‌یشتنی جووری سیرکردنه‌وه‌ی ئه‌م پاشایه‌ ده‌دا : کاتی کریکاران کاریان له‌ بنه‌ره‌تی کوشکی پاشایه‌تی ده‌کرد ئه‌نگوستیله‌یه‌کیان دۆزی‌یه‌وه که‌ وئهی (سلیمان)ی له‌سه‌ر نووسرا‌بوو . ئیبراهیم پاشا ده‌موبه‌ست ب‌ریاری دا‌ ناوی پایته‌خت بنی (سلیمانیه) ، که‌چی نامه‌یه‌کی له‌ والیی به‌غا ، سلیمان پاشا ، نووسی بۆ ئه‌وه‌ی پێی ب‌لی که‌ شاره‌که‌ به‌ نیوی ئه‌وه‌وه نیونرا (۱۰) . ئه‌وره‌حمان پاشای بایان ، ها‌وچه‌رخي ئیبراهیم پاشا ، پیا‌وتکی عه‌سکه‌ری بوو ، وه‌لامی چه‌کی به‌ چه‌ک ده‌دایه‌وه . هه‌ر که‌ فرمانی لادانی له‌ پاشایه‌تی ده‌هات کوتومت‌سوپای کو‌ده‌کرده‌وه و به‌ره‌نگاریی ئه‌و هێزه‌ ده‌بووه‌وه که‌ فرمانه‌که‌ی پێ بوو و به‌ره‌و سلیمان‌ی ده‌هات . زۆر جاریش به‌سه‌ریدا زال ده‌بوو و والیی ناچار ده‌کرد فرمانه‌که‌ی هه‌لوه‌شینه‌وه و ئه‌مری واقیع قبوول بکا . زۆربه‌ی ئه‌و شه‌رانه‌ ئه‌وره‌حمان پاشا به‌شداری تیدا ده‌کرد ئه‌نجامی ب‌یرکردنه‌وه و هه‌لو‌بستی خۆی بوون . ئه‌گه‌ر به‌ داخواریی والیش‌بوایه هه‌رگیز مه‌به‌ستی

(۱۰) محمد امین زکی: تاریخ السلیمانیة و انحاءها ، ترجمة الملا

جمیل روژبه‌یانی ، بغداد ، ۱۹۵۱ ، ل ۰۶۵

لی‌ره‌دا سه‌رچاوه‌ی ئه‌و زانیاری‌یانه‌ ده‌نووسین که‌ زۆر گرنگن یسان ته‌نها له‌ کون و قوژبنی چه‌ند کتیبیکی میژوویی ده‌دۆزینه‌وه .

نه‌وا نـدووہ . له و بروایه‌داین شه‌گر شیراهیم پاشای بابان قه‌لاچوالانی چۆل نه‌کردبا میریکی تر له هه‌مان سه‌رده‌مدا ، یان پاش چهند سالتیک ، به جیتی ده‌هیشته . به‌لام ئایا ناوچه‌ی مه‌لکه‌ندیی هه‌لده‌بژارد بو دامه‌زاندنی پایته‌ختی نویی شه‌ماره‌تیکی نه‌وه‌ستا و له په‌ره‌سندنی ئابووری و عه‌سکهری و سیاسی ؟

x x x

به پیتی هه‌موو شه‌و میژوونوسانه‌ی باسی دروست بوونی شماری سلیمانی‌یان کردووہ ، شیراهیم پاشای بابان خودی خۆی شوینه‌کسه‌ی هه‌لبژاردووہ . رووداویکی شه‌وتو مرۆفناچار ده‌کا گرنگی‌یه‌کسی تایبه‌تی به‌کسه‌یه‌تی شه‌م پاشایه‌ بدا . بو شه‌م مه‌به‌سته‌ په‌نا ده‌به‌ینه‌ به‌ر شه‌و زانیاری‌یانه‌ی له‌ کتێبه‌ میژووویی‌یه‌کاندا ده‌که‌ونه‌ به‌رچاو ، سه‌بارته‌ به‌ هه‌لکه‌ پانه‌کانی ژبانی ، و ، به‌راودی ده‌که‌یـن له‌گه‌ل "شه‌وانه‌ی" شه‌وپه‌رهمان پاشای هاوچه‌رخه‌ی .

ده‌رباره‌ی مندالیی شیراهیم پاشا زانیاری‌یه‌کی دلخۆشکه‌ر وه‌ چنگ‌ناکه‌وی . میژوونوسان له‌و رایه‌دان که‌ به‌شی زۆری مندالیی و هه‌رزه‌کاری و لاوتیی له‌ به‌غا نه‌سه‌ر بردووہ . شه‌مه‌ یارمه‌تی داوه‌ به‌ بائی و له‌ نزیکه‌وه‌ له‌ شاره‌ستانیتی‌یه‌ک بگا که‌ له‌ هه‌موو باریکه‌وه‌ پێشکه‌وتووتر بووه‌ له‌وه‌ی که‌ پاشان بوو به‌ میری میرانی . شه‌مه‌ وای لی کردووہ هه‌ز له‌ ژبانی شاریکی بچووکی وه‌ک قه‌لاچوالان نه‌کا و مه‌سه‌له‌ی به‌جی هیشته‌ی له‌ بیره‌وه‌ بپنێته‌ واقیع . شیراهیم پاشا پیاویکی مه‌ده‌نی بووه‌ و هه‌زی له‌ شه‌ر نه‌کردووہ . له‌ زۆربه‌ی زۆری میرانی بابان زیاتر مه‌یلی ژبانی که‌یف و سه‌فای هه‌بووه‌ . به‌ رای مینۆرکی چل ژنی هه‌بووه‌ (٩) . دیاره‌ هه‌زی له‌ رووناکبیریش کردووہ بویه‌ له‌ سه‌رده‌می حوکومرانیدا هانی مه‌لا و خوینده‌وارانی شه‌و سه‌رده‌می داوه‌ بو فیروون و فیگردن و گوگردنه‌وه‌ی ده‌سنووس . شه‌وه‌ یه‌کی له‌و شه‌کتهرانه‌ بوو که‌ پاش ماوه‌یه‌ک سلیمانی کرد به‌ یه‌کی له‌ مه‌لنه‌نده‌ گه‌وره‌کانی "زانسته‌ی" شه‌وساکه‌ . شیراهیم پاشا

Encyclopédie de l'Islam, 2e édition, article: KURDES (٩) et KURDISTAN, p. 473.

شان به شانی ئه و په ره سه ندنه گه شه بکا و پيشکه وئ . که چي قه لاجوالان
ته نها پيدا ويستی عه سکه ري به رامبه ر به هير شي له شکر ي فارسي و
عوسماني ، هه تا راده يهک ، دابين ده کرد .

قه لاجوالان له نيوي دووه مي سه ده ي حه قده وه پايته ختي
ئه ماره تي بايان بوو (سالي به پايته خت کردني به ته واوي راست
نه بوته وه ، هه رچه نده هه ندي له ميژوونوسان سالي ۱۶۶۹ ي بو ده ست
نيشان ده که ن) . قه لاجوالان که وتبووه خوارووي داروشما نه وه (پايته ختي
کوئي بايان) ؛ له ناوه ندي ميرنشينه وه تزیک بوو . ئه ميش ده سه لاتي
مه رکه زيي به هيژ ده کرد . قه لاجوالان له هه ريميکي شاخاويي سه خت بووه ،
که ، متمان يه کي چاکي پي ده به ختي به رانبه ر به هير شي دوژمن ي
ده ره وه ي کوردستان . بو يه گه ليک له سلیماني که متر سوپاي فارسي و
عوسماني تواني بيگاتي . ئه گه رچي ئه و شاخ و داخه ي ده ورره به ري
قه لاجوالان له باري شه ر و به رگري به وه به سوود بوو ، به لام هه ستا
ده هات کو سپي زياتري ده خسته ري کارواني بازرگاني ، له کاتيکدا
که ژماره ي ئه و کاروانانه له زيادبوونيکي پي هاوتا بوو . لسه
گفتوگو ي ميران له گه ل ريچ ده رده که وئ که گيروگرفتي ئا وي شي
هه بووه .

هه ندي له ميران بايان ماوه يه کي ژيانيان له ئه سته موول و
به غا به سه ر برده بوو . به چاوي خو يان پيشکه وتني شارستان يتي ئه و
شارانه يان ديتبوو . که به راورديان ده کرد له گه ل قه لاجوالان دواکه -
وتوويي ئه میان بو نده شه اردرايه وه ، نه يانيش ده تواني گه وره ي
بکه نه وه ، بو يه زور ئا سا ييه به ري به چي هيشتن ي قه لاجوالان لسه
ميشکياندا جيگاي خو ي بکا ته وه ، ئه وپيش عه مه ليه يه کي ميژويي بوو
روژ به روژ ريشه ي داده کوتا له نه خشه و پلانه کاني ميران ي بايان .
له به ر ئه وه ، له وان يه له راستي به وه خو مان دوور خه ينه وه ، ئه گه ر
مه سه له ي به چي هيشتن ي قه لاجوالان ته شيا بکه ين به زاده ي بييري
ئيبراهيم پاشاي بايان . برياريکي وا گرنگ پيويستي به به گترني
راي زور به ي ميران هه بوو ، نه ک ته نها ميري ميران ، له کاتيکدا
که له شکر له م ميرنشينه دا نه خشکي گه وره ي هه بووه له ژيان ي
ساسيدا و زور دو ستايه تي به رامبه ر به ئيبراهيم پاشا

کامپانیل ، که له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی نوزده‌دا سه‌ری له سلیمانی داوه ،
میرنشینی بابان لهو سه‌رده‌مه‌دا یه‌کێ له ده‌وله‌مه‌ندترین میرنشینه-
کانی کورد بووه (٧).

ئهم په‌ره‌سه‌ندنه عه‌سکه‌ری و ئابوورییه و شوینی جیوگرافی-
سیاسی میرنشینی بابان - که کهوتبووه سه‌ر سنووری دوو ئیمبراتۆریی
دوژمن - گرنگیه‌کی سیاسیان بێ دا . بۆیه ئه‌سته‌موول و به‌غسا و
کرماشان ده‌بوو حیما بێکی تایبه‌تی بۆ سکه‌ن . هه‌ر له سه‌ده‌ی هه‌ژده
بوو سولتانی عوسمانی ، بۆ ئه‌وه‌ی به‌ باشی ده‌سه‌لاتی خۆی سه‌سه‌ر
میرانی باباندا به‌پێنی ، بریاری دانان و لابردنی میرانی بابانی
به‌ ته‌واوی دایه ده‌ستی والیی به‌غا ، چوشکه ئهم لێانه‌وه نزیکتر
بوو و سولتانیش گه‌روگرفتی گه‌وره‌تری هه‌بوو . میرانی بابان هه‌رگیز
به‌م بریاره قایل نه‌بوون ، ده‌یان ویست یه‌کسه‌ر په‌یوه‌ندیان به‌
سولتانی عوسمانی خۆیه‌وه هه‌بێ . بۆیه ، له هه‌ر هه‌لتێکدا پێشمان
هاتبێ ، چ به‌کردار و چ به‌ قسه ، ناره‌زایی و بگه‌ ده‌یه‌تی خویان
به‌رامبه‌ر به‌و بریاره ده‌رخستوه . که‌چی ، له لایه‌کی ته‌روه سولتان ،
بۆ ته‌کتیکی سیاسی ، جاروبار ، بۆ دانانی به‌رپه‌وه‌به‌ری شاری کویه
(له‌و کاتانه‌ی که له‌ژێر ده‌ستی بابان نه‌بوو) ئاره‌زووی میرانی
بابانی پشته‌گۆی نه‌ده‌کرد و ناوبه‌ناویش به‌ گۆیژه‌ی دلپانی
ده‌کرد .

له نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی هه‌ژده‌دا میرانی بابان بیران له
"کولتوور و زانست" ده‌کرده‌وه و هانی مه‌لا و رووناکبیرانی ئه‌وه
سه‌رده‌مه‌یان ده‌دا بۆ کۆکردنه‌وه‌ی ده‌سنووس و فێرکردن . شیخ محه‌مه‌دی
خال ده‌لێ که کتیبخانه‌ی میریی قه‌لاچوالان ٦٠٠ ده‌سنووسی هه‌بووه (٨).
ئهمه ژماره‌یه‌کی یه‌کجار زۆره بۆ ئه‌و زه‌مانه و ئه‌و ناوچه شاخاوییه .
میرانی بابان بێ ئاگا نه‌بوون له‌م په‌ره‌سه‌ندنه که به‌ش-
زۆری ئاکامی ویست و کرده‌وه‌ی خویان بوو . میرنشینیکه ئهمه بێ‌را‌ده‌ی
ئابووری و عه‌سکه‌ری و سیاسی ده‌بێ له‌ وزه‌ی پاته‌خته‌که‌شیدا هه‌بێ

Histoire du Kurdistan, p. 14.

(٧)

(٨) الشیخ محمد الخال: الشیخ معروف النودهی البرزنجی ، بغداد ،

جیا وازی له گه‌ل میرنشینی خویان ده‌کرد. شه‌نجامه‌کانی شه‌م مه‌سه‌له‌یه و که‌لکه‌له‌ی دیرینی گه‌وره کردنی سنوور و به‌هیز کردنی شه‌ماره‌ت پالی به‌میرانه‌وه نا‌سیاسه‌تی به‌هیز کردنی له‌شکر بخه‌نه سه‌رووی نه‌خسه و پلانه‌کانی ده‌ولت و بکۆشن بو‌گه‌یاندنی راده‌ی له‌شکر به‌ راده‌ی پشکه‌وتنی له‌شکری به‌غا یا کرماشان . له‌شکری بابان ، له‌هه‌موو کاتی زۆرتتر، به‌سه‌دان روویان له‌ناوچه‌کانی که‌ی عیراق ده‌کرد. به‌م جوړه ، روژ به‌ روژ، له‌کۆشکی سولتانسی عوسمانی و پاشای به‌غا و له‌ناو ده‌سودا‌بهره‌ی شاه‌زاده‌ی کرماشان ناوی بابان زیاتر ده‌هاته ناوانه‌وه .

بابانه‌کان بو‌ماوه‌یه‌ک میرنشینی سو‌رانیان داگیر کرد (٣) ، به‌شیک له‌شه‌ماره‌تی شه‌رده‌لانیان هی‌نایه ژیر رکیفی خویان (٤) و چند سالتیکیش که‌رکووک و هه‌ولیریان خسته ژیر ده‌سه‌لاتی خویان (٥) و هه‌روا به‌سه‌ر شه‌ماره‌تی ئامیدیدا زال بوون (٦) .

شان به‌شانی په‌ره‌سه‌ندنی عه‌سکری هی‌زی ئابووریش په‌ره‌ی ده‌سه‌ند. په‌یه‌ندیی بازرگانی له‌گه‌ل شاه‌ه‌کانی که ، وه‌کو: شه‌سته‌موول دیاربه‌کر، مووسل، که‌رکووک ، به‌غا، سنه ، کرماشان ... هتد هه‌تا ده‌هات فراوانتر ده‌بوو. هه‌ندی به‌ره‌می کشتوکالیی بابان له‌ولاته عوسمانی‌یه‌کاندا ده‌نگیان دا‌بووه‌وه . شه‌و میرانه‌ی له‌ده‌وه‌ی کوردستان ده‌ژیان ژیا نیکی ده‌س بلاویان به‌سه‌ر ده‌برد، که ، ناتوانین له‌ نیشانه‌ی ده‌وله‌مندی به‌ولوه شتیکی دیکه‌ی لی تی بگه‌ین . به‌ رای

G. Campanile: *Histoire du kurdistan*, traduit de (٣)

l'italien par Thomas Bois, manuscrit non publié, p. 14.

میژووی کوردستان، تو‌ما بو‌ا له‌ئیتالی‌یه‌وه وه‌ری گپراوه‌ته سه‌ر فه‌ره‌نسی. شه‌م کاره‌ی تو‌ما بو‌ا هیشتا چاپ نه‌کراوه .

Claudius James Rich: *Narrative of a Residence in Koor-*(٤)

istan and on the site of Nineveh, vol., I, 1836/1972,

p. 157.

Histoire du Kurdistan, p. 14. (٥)

(٦) س. ه. لونگریک : اربعة قرون من تاریخ العراق الحديث ،

ترجمة جعفر الخياط ، بغداد ، ١٩٦٨ ، ص ٢٤٥ .

سەردەمەدا . ئەم وتارە خۆی بە بەککۆ لێکۆلینەوانە نازانسی، بەلکو وەکو چەند سەرنجیکی سەرەتایی خۆی دەخاتە بەر دەستی خۆینەر . بۆ ئەوەی ئەکەوینە گێژاوی لێکۆلینەوهی سەردەمیکی دوورو درێژ و لەناو چەندان مەسەلەیی قوول و ئالۆزدا ون نەبین ، خۆمان بە دوو پەرساڕ ، کە پەیوەندییان بە بەکەوه هەبێ ، دەبەستینەوه و لە دووریی هەزاران کیلۆمەتر لە ولاتەوه یادی دووسەمین سائەسی بەککۆ لەشارانسی کوردستانی پێ دەکەینەوه . ئەو دوو پەرساڕەش ئەمانەن :

(۱) بۆچی بێرێار درا قەلاچوانان، پایتەختی میرنشینی بابان پێش سلیمانی ، چۆل بکری؟

(۲) چی پالی بە ئیبراھیم پاشای بابانەوه نا دەووبەری دیکی مەلکەندی هەلبژیری بۆ دامەزراندنی پایتەختی نوێی میرنشینهکە؟

لە سائەسی سەرەتای سەدەیی هەژدە میرنشینی بابان رووی لـ پەرەسەندمیکی سوپایی ، ئابووری و سیاسی گەنگ کرد . بە پێی بازێل نیکیتین پەیمانیک لە نیوان سولتان عوسمانی و میرانسی بابان بەسترا بوو ، تیایدا ، سولتان لە باج دان دەیان بەختی بە مەرچی ئەوانیش ئامادەیی خۆیان پیشان بەدەن بۆ ناردنی لەشکر بۆ ئەو شەرانە عوسمانیەکان دەیکەن و یارمەتی لەشکرەکان بەدەن هەرکاتێ کە بە عێراقدا تێ دەپەڕی (۲) . هەرچەندە ئەم پەیمانە لە نیووی دوویمی ئەو سەدەیی هەلوەشایەوه و میرنشینی بابان ، وەکو میرنشینهکانی تری کوردستان ، دەستی کرد بە باج دان ، بەلام لە کاتی خۆیدا ، لە رووی ئابوورییەوه زۆر بەسوود بوو بەلام لە رووی سوپایییەوه نەخشیکی دووسەرە هەبوو : لە سەرێکەوه ئەو سەرباز و ئەفسەرانە دەچوون بۆ شۆپن و شاری بە سەدان کیلۆمەتر لە کوردستانەوه دوور ، بەشیکیان نەدەگەرانەوه و لە جەنگدا دەکوژران ، لە سەرێکی تریشەوه ئەوانە بە ساغ و سەلامەتی دەهاتنەوه ناو مال و مندالی خۆیان ، تاقیکردنەو میهکی سوپایی دەولەمەندترین پەیدا کرد بوو و بار و دۆخی دەرەوهی کوردستانیان بینیبوو و هەستیان بە

چەند سەرنجىكى سەرەتايى دەربارەى دروست بوونى

شارى سلېمانى

هەلكەت جەكىم

ئەمسال يادى دووسە دەمىن سالئى دروست بوونى شارى سلېمانى دەكەينەو . بەم بۆنەيەو ، لە گوڧارە كوردىيەكانى كورستانى عىراق چەندان نووسراو بلاوكراو تەو (۱) . ئەوئى هەتا ئىستا چاومان پىئى كەوتوو بىرتىيە لە شىعر يان پەخشانى هونەرى كە هەست و نەستى شاعىر و نووسەر بەرامبەر بەم شارە و رووداوەكانى دەردەبەرن . هەرچەندە هىشتا كۆتايى سالى ۱۹۸۴ نەها توو و نازانىن چى تىرى بۆ هەلگرتووين ، بەلام ، لەو چەند گوڧارەى گەبىشتوونەتە دىستان ، لە دەرهوئى ولات ، هىچ جۆرە لىكۆلىنەو بەكى مېژووئى ، سىياسى ، سۆسىئولوژى ... هتە ، دەربارەى رابوردوو و ئىستاي سلېمانى ناكەوئىتە پىشچا و . جىگاي داخە ، ئەمىش ، چوئ دەيان يادى كەمان - بۆ نمونە يادى سەد سالئى كۆچى دوئى شىخ عوبەيدوللاى نەهرى ، ۱۹۸۳ - بى لماندا گوزەر بكا و نەبىتە هانەهرى پىياچوونەو و هەولدانى گەران بە دووى وەلامى دەها پىرسىار لە بارەيانەو كە شايەنى كىردن و چاوپروانى شىكردنەو . مېژووئى شارى سلېمانى يەكئىكە لەو مەسلانەى كە ، سەرەپاي ئەو كىتەب و وتارائى تەرخانى باس كىردنى كراون ، هىشتا پىئوستىيە بە لىكۆلىنەوئى قوولە بۆ نىگەبىشتى بەشكى گىرنگ لە بزووتنەوئى سىياسى و كولتوورى و ئابووئى كوردستانى عىراق لەم

---

(۱) برادەرىكە لە كوردستانى عىراقەو هاتبوو دەيگىرايەو كە لە شارى سلېمانى ئاھەنگىكى گەورە ساز كراو بۆ ئەم يادە و شىعر و وتارى نىدا خوئىدراو تەو . هەروا ، لە شوئىنى دىكەش وتارىمان لەسەر ئەم شارەپىشكەش كىردوو . بەداخەو ، هەتا كاتى چاپكردنى ئەم دىپرانە ، نە ئەو نووسراوانەمان وەگىر كەوتوو نە ئاگادارى بابەت و ناوەرۆكىانىن .

بكردايه .

بهر له وهی كۆتایی بهم وتاره بئینین ، چهند تئیبینی یـتـیک
دهرباره ی وتاره که ی کاک ره ووفحه سن تۆمار ده کهم که بهداخه وه
کاک ره ووفمه و زوو عیانه بۆی نه چوه که ده لئیت ؛ " ... بهلام شهحمده
موختار جافله چیرۆکه تاقانه کهیدا ، (٤٠-٥٠) سالی ژبانی کۆمهلی
کورده واریمان سهرتاپا به دز و جهرده و بی و بژدان و پیاو خراب
داده نی بۆ گله یی لی ناکات ؟! " (١٢) ، چیرۆکه که ی شهحمده موختار
بی گومان لاپه ره بیکی گه شی میژووی شهده بی کوردیمان تۆمار ده کات (١٣) ،
کاک ره ووف کاتی باسی شیعه که ی حه مدی ده کات دوا ی (مه سه له ی
ویژدان) له جی خویدا نیه ، پیویست بوو له کاتی دیفاعه کهیدا له
جه میل مائب باسی بکردايه ، چونکه پیوهندی هه یه به هه لویستی
مائبه وه له حوکومداری شیخ مه محمودی نه مر . کاک عومه ر باسی
قه کانی ده رویش ده کات له چیرۆکی (مه سه له ی ویژدان) من له وه
وتاره ی که له سه ر چیرۆکی ناوبراوم نووسیه ده لئیم :- " نووسه ر واته
شهحمده موختار- بیر و باوه ر و پرۆگرامی دوا روژی به زمان ی
ده رویش ده ربیره " .

بی گومان شه گه ر ها تو کاک عومه ر مارف له چایی دووه مه میدا
شم ره خنه و سه رنجانه ی وه رگرت شه وه کتیه که ی له رووی زانسته وه
سوودبه خستر و پایه ی بلندتر شه بیست ، شیمه ش هیوادارین که نووسه ران
وه ک کاک عومه ر دلسوزانه هه ول بده ن خامه یان بخه نه کار له پیناوی
لیکۆلینه وه ی هه موو لایه نه کانی شه ده بی کوردیمان .

---

(١٢) ره ووفحه سن ، هه مان سه رچاوه ، لاپه ره ١٠ .

(١٣) جه مشید حه یده ری ، " الشاعره الكردي احمد مختار جاف وقصته

(مسأله الضمیر) ، " جریده العراق ، العدد - ٤٤٩ ، فی

دیالوگ ، تابلوی سروشتی ، ناخی دەر وونی پالەوان و پێوەندیسی
بابەت لەگەڵ ژبانی کۆمەڵایەتی ، شەقڵی نەتەوەیی ، ئاوردانەووی
نووسەر بوو رووداوەکانی میژوو و داریشتنی لە بەرگەکی هونەریدا ،
وێنەیی فۆلکلوری لە چیرۆکدا .. هتد پێشان بەدات .

بوو نموونە لە لاپەرە ۱۵۹۴ یاسی فۆلکلور دەکات ، بەلام هەر
بە دوو دیپ کۆتایی پێ دەینێ .

لە لاپەرە ۱۵۶۶ کاک عومەر دەربارەیی چیرۆکی (قسەزوان
فروش) ی ئەمینیی میرزا کەریم ئەلیت : " ئەمەیش نیشانەیی مانەووی
سیستیمی کۆیلەییەتیە " ، لام وایە هەر توێژەر کاتی زاراویسک
(مصلح) بەکار دەهێنێ پتویستە چاک لینی بکۆلنیتەو ، ئەوسا ئەم
زاراوە چ جوهریک بێت (سیاسی ، زانستی ، هونەری .. هتد) ئەوسا
بەکاری بەهێنێ .

چونکە ولاتی ئێمە بە سیستمی کۆیلەییەتی تێ نەپەریوە ، لەبەر
ئەو کاک عومەر دەبوایە بنووسێ : " ئەمەیش نیشانەیی دواکەوتنی
باری ژبانی کۆمەڵی نیمچە دەرەبەگیە کە کۆمەڵانی کورد ئەوسا تێدا
دەژیان " .

لە لاپەرە ۱۵۶۶ کاک عومەر دەلی : " چەندیش جوانە کسە
نووسەر (د . کاوس قەفتان) دەلی : - دەنگی هەزار کە بەرز بێتەو
لە هەموو ئاوازیکی تر خوش و بەمۆزترە . " گرنگی ئەم گوتنەیی
دکتۆر کاوس قەفتان لەو دەایە کە لەگەڵ یاسای ژبان دەگونجی و
ئاوینەیی راستەقینەیی بیری نووسەرە لە کاتی میژووی دیارکسراوا ،
دکتۆر کاوس وەک نووسەریکی ریالیست و پێشکەوتخواز لەم چەند
وشانەدا هەست و نەستی خۆی دەربریوە بەرامبەر چینی هەزار ، بە
لای منەو ئەم وشانە هەندێ جوان نین ، بەلکو گرنگن و ئوینەیی
تایبەتی خۆیان هەیه لە میژووی چیرۆکی کوردی و لە گویسی
خوینەرەیی کورد ئەزرنگی هەر وەک هەندێ رستەیی چیرۆکەکانی بلە و
سەجادی .

پێویست وا بوو کاک عومەر لاپەرە ۱۵۶۶ ی تەواو بکات بە چەند
سەرنجیکی گشتی و دەست نیشان کردنی باری گشتی چیرۆکەکانی قوناغی
۱۹۶۹-۱۹۷۱ و کاکلەبێکی بوو هەموو لیکۆلینەو کە تێدا تۆمار

دهكات ، زۆر كارى چا كه كه كاك عومەر تهئسىرى مۆپاسانى دهست نیشان كردوه له بهرهمهكانى سالانى ۱۹۵۰-۱۹۶۱، بهلام بۆ شهوهى به خوینەر بهلمینى ، پئویست بوو چهند نموونهییكى بهراوردی نیشانى خوینەر بدایه و شهوهشى دهست نیشان بكردایه له بهرهمى كام نووسهرى شهوه سردمه شهوه لایه نانه ئاكرایه و له چ فۆرمیكدا ، چونكه له لیکۆلینهوهى زانستیدا شهوه كافی نیه توێژهه بلایست فلان نووسهر یاخود چیرۆك نووس له ژیر تهئسىرى فلان نووسهرى بهناوبانگه ، بهلكو پئویسته به نموونه روونی بكا تهوه .

نووسهر له كتیبهكهی باسی چیرۆكهكانى مامۆستا حسهسهنى قزلی و پشهمه رگهكهی دكتور رهحیمی قازی دهكات ، بهلام به لای منهوه نووسهرانى كوردستانى ئێران پئویستیان به لیکۆلینهوهى جیا ههیه ، خو شهگهه مرۆفهر بههویت باسیان بكا تهوهسا پئویسته تهنها بهك نووسهر نهكاته نموونه ، ههر وهك ئاكرایه له ئێراندا ههر شهه دوو نووسهره مان نیه ، باسهكهی كاك عومهریش به تایبهتى چیرۆكى كوردی عیراق دهگریتهوه نهك ههموو چیرۆكى كوردی . ئاكرایه له سووریا و تورکیا و سوڤیهتدا به دهیان چیرۆك نووسمان ههیه ، كه به زاراوى كرمانجی ژوووو بهرهمى خویشان نووسیوه و چاپ كردوه . سچ گومان له كاتى نووسینهوهى میژوووی شهدهبی كوردی پئویسته شهه مهسهلهیه پشت گوئ نهخریت .

له لاپهه ۱۳۸دا كاك عومەر باسی شهو چیرۆكانه دهكات كه دهبارهى لافاوى سلیمانى نووسراون و یاخود چاری بهك له دهرده كوشندهكانى كۆمهله دهكهن (قومار كردن) بهلام بهداخوه ههناوى نووسهرهكان و ناو نیشانى چیرۆكهكان شههینى و هیچ ههولیکسى وا نادات شهو چیرۆكانه شی بكا تهوه ، سهركهوتن و گرنگیان له رووی هونهرییهوه نیشان بدات .

كاك عومەر به گشتى له لیکۆلینهوهكهیدا خهریکى ناووكبوه و لاوهكیش ههندی جار باسی فۆرم دهكات . گرنگی لیکۆلینهوهى شهدهبی له وهدايه كه توێژهه بتوانی رادهی سهركهوتن و بههرهى چیرۆك و چیرۆك نووس دهرخات له دارێژتنى چیرۆكهكهی و ههلبژاردنى پالهبان و زمان و تهعبیر ، بنیاتنانى چیرۆك ، مههلهوگ ،

دژی ژبانی کوچه‌ری و شهر و شوپری نیو عیله‌کانی کۆمه‌لی کوردەواری ئەدووی . گرتگی تایبەتی ئەم چیرۆکە (نازدار)ی محمد علی کوردی لەوەدایە کە کەرەستەییکی چاک بو لیکۆلینەوه‌ی ئیتنوگرافی تێدا تۆمار کراوه .

کاک عومەر کە باسی چیرۆکەکە (مدیر بگ)ی شاکیر فەتاح دەکات دەلێت : " چارەسەر کردنیکی ئیسلامی و لە روانگەییکی ئایدیالستیانه‌وه مەسەلەکە بێنێوه ، ئەم دیارده‌یه‌ش لایەنێکی دانەبرای بابەتەکانی ئەم قوناخەیه کە تا راده‌یه‌ش لایەنێکی نووسەرانی دوایی گرتووەتووە کە نه‌یان توانیوه خۆیان لێ قوتار بکەن و لە باتیی (بدیل)یکیان بو بار و زرووفی ئەو رۆژگارە دانەناوه " (٩) . نووسەر بەداخه‌وه ئەو رایە کە لێه‌سەرەوه - تەمیم - دەکات بەسەر قوناخی چله‌کاندا کە لە جیگای خۆی نیه ، بەلکو نووسەر تووشی چەوتی دەکات ، لە کاتیکدا ئەم قوناخە چیرۆکەکانی بله - ئیبراهیم ئەحمەد و علائەدین سجادی دەگرێتووه کە تیاياندا پەرەگرافی ئاوا هه‌یه : " پیاو دوژمنی خۆی بە دەستی خۆی بکوژی باشه " (١٠) ، یاخود " ... ئاو لەسەر چاوه‌وه لێسه . خانوو لە بنه‌ره‌تووه وێرانە ، ئەقەلای هه‌ره‌وه‌ری رێگ و بێی ووچان و بازووی بەهێز و ژیراتی ئەوێت ، بو بەسەرچاوه‌وه روون کردنه‌وه و لە بنه‌ره‌تووه بنیات نانه‌وهی " ، یا دەلێت : " چاوه‌وه بێرته‌ چنگه‌ خوێناویه‌کە مەرگ بێ ئەوه‌ی لێی بترووکیین " (١١) . ئەم چیرۆکانه به‌ هیچ جوریک ناچنه ریز ئەو بـرـپـارـه‌ی - ئیسلامیەتی کاک عومەر بو قوناغەکە دانناوه ، چونکە لێه‌ چیرۆکەکاندا به‌ ئاشکرا بانگه‌وازی راپه‌رین و شوپش دەنـسـگ دەداشەوه .

لە لاپه‌ره ١٥٧٥ باسی شیوازی چیرۆکی گی . دی . موپاسان

---

(٩) عومەر مارف بەرزنجی ، لیکۆلینەوه و بیلیوگرافیای

چیرۆکی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٨ ، لاپه‌ره ٦٣ .

(١٠) علائەدین سجادی ، هه‌میشه به‌هار ، بەغدا ، ١٩٦٠ .

(١١) بله ، کوپه‌ره‌وه‌ری ، بەغدا ، ١٩٥٩ .

گرتنه له دهزگای شیخ محمود بهلکو ریسوا کردنی رژیمی دهره به-
گایه تی و پیوه ندیه کانیه تی .

ئو ره خانای له کتیبه کهی حسین عارفم گرتوه دهرباره ی
چیرۆکه کهی جه میل مائبه وه ، هه مانیش ده گرم و نامه وی دووبارهیان
بکه مه وه . شه گهر کاک حسین شه قلی روژنا مه نووسی دیار کردوه له م
چیرۆکه دا کاک عومهر چاوی له وهش پۆشیوه .

له لاپه ره ۱۵۲۶ کاک عومهر ئهو زانیاران ه دووباره ده کاتوه
دهرباره ی بنه ماله ی شه محمد مختار جاف ، که له پتیشه کی به کسه ی
(مه سه له ی ویژدان) هاتوه و له کتیبه کهی کاک حسین عارفیشدا
بلاوکه راه ته وه ، له کاتیکدا ده بوا به کاک عومهر شه گهر زانیاری
نووی دهرباره ی ژیان و بنه ماله ی شه محمد موختار بلاوکه دبا به ته وه ،
یاخود هه رچۆنیک با ئیشاره تی ئهو سه رچا وه ی بکهدا به که لسه تی
وه رگرتوه . به داخه وه ده لیم کاک عومهر زۆر زانیاری و رای نکتۆر
عیزه دین ره سوولی بلاوکه ردۆته وه بی ئه وه ی ناوی سه رچا وه که ی هینا -
بیت .

له لاپه ره ۱۵۳۵ با سی پیره میرد ده کات و ده لیت : " شه و
با به تانه ی که پیره میرد کردوونی به نا وه روکی چیرۆکه کانی له
خویدا وشکن و به هوی ئهو هه موو نا وانه وه که تیبه لگیشی چیرۆکه -
کان کرا وه شیوه یه ییکی ریه پورتاژی وشک ده گرن و به چه شنی بابشه تیکی
رومانسی و کومه لایه تی ته ری و دلگیری نا گریته حوی" . لام وایسه
هه ولدانی پیره میرد به کارهینانی رووداوی میژووپی وه ک که ره سه
بو چیرۆکه کانی ، هه لکوئن له رابوردوی کورد له شیعرو په خشان ی
هونه ری و ههروه ها زمان ی به ره هه مه کانی پیره میرد به گشتی شه وه مان
بو ده سه لمینن که به ره هه مه کانی پیره میرد به جو ریکی گشتی ده چه نه
خانه ی ریه وی رومانسی یه وه له شه ده بی کوردیما ندا .

دهرباره ی محمد سه لی کوردی کاک عومهر باشی نووسیوه ، به لام
پیویست بوو شامانجی سه ره کی شه چیرۆکه شیمان بدات ، چونکه سه
ته نه ها بو شه وه نه نو سرا وه که ئازایه تی و کارمه ندی ئا فره ته سی
کورد نیشان بدات . به لکو جیا وازی ژیا نی شار و لادی ، خو وره وشتی
(عادات و تقالید) ی به تریا ری به چاکتر زانیوه ، چیرۆکه که

پیشکش به خوینهری کورد بکات ، ههروهها ئه و بیره و باوه پرائسهی لهسه ر کتیهکهی ههین بلاوی کردهوه ، بی خستایه نا و لیکۆلینه- وهکهی ، ئهوسا بی گومان نرخی کتیهکهی پتر دهبوو، چونکه لهوانه بوو ههندی لایهنی تری چیرۆکی کوردی هه ر سئ قوناغ که له کتیهکی کاک ههین باس کراون ، ئه م به قولتر لئیان بدوایهوه و باشتر روونی بکردنایهتهوه ، له دوو وتاردا که بلاوکراینهتهوه لهسه ر ئه م کتیهه ، زۆر رهخهی له جئ و ئوینی خویدا تۆمار کراون ، بی گومان کاک عومه ر سوودیان لئ وهرده گریت له دوا روژدا .

ئیتتاش باسی چه تدا خالیک دهکهین ، که نووسه رانی ناوبراو بوئ نه چوون و یاخود من رام له گه لئیان ناگونجی و جیا وازه .
له لاپه ره ۱۲۱ کاک عومه ر چیرۆکی (له خهوما) ی جه میل صائب ده خاته خانه ی ریالیزی ره خه گری به وه ، له کاتیکدا ئه مه رای ماموستا جه مال بابانه که له پشه کی کتیه که دا نووسیویه تی، ههروهها ههین عافیش ئاماژه ی کردوه .

بهلام به رای من چیرۆکی (له خهوما) ی جه میل صائب پیویسته بخریته خانه ی ریالیزی ته نویری به وه چونکه ئه م ریبازه به گشتی له ئه ده بی روژه لاتدا پیوه ندی ره خه گرته له رژیمی فیودالیزی له کومه لدا ، نووسه ره گانیش ده که ونه خانه ی دهسته ی منه وه رانه وه ، نوینهری برجوازیه تی تازه سه ره لداون ، ههروهها به ستراوینشه ته وه به زۆران بازی چینایه تی به وه . ریالیزی ته نویری خۆی له خویدا دژی نیره تی فیودالیزمه و جه میل صائبیش وه ک منه وه ریگی ئه و سه رده مه ده چیه ریزی نوینهرانی برجوازیه ته وه که به رژه وه ندیی له بناغه وه دژی چینی فیوداله و ئه مه له لایه ک ، له لایه کی تره وه میژووی پهیدا بوونی ریالیزی ره خه گری پیوه ندی ههیه به پهیا بوونو عه لاقاتی سه رما به داری به وه له کومه لئی چینایه تیدا .

ئه ده بی ریالیزی ره خه گری هه ر وه ک ئا ئکرایه به جوړیکی گشتی ئاراسته ی رژیمی سه رما به داری و داروده سه که به تی ، له کاتئ نووسینی چیرۆکی (له خهوما) کومه لئ کورده واری له پیوه ندی فیودالیدا ده ژیا ، ئامانجی سه ره کی چیرۆکه که ش نه ک ته نها ره خه

بهلام ههريهك به پتي زانين و تواناي خوي شهوي بو لوايه كردوو-
به تي .

دهربارهي كتیبهكهي كاك عومهر دوو وتاري رهخهيمم خويندوه،
بهكهميان وتاري چيروك نووس رهووفحهسن بوو كه له كوړي بهكهمي
چيروكي كورديدا خويندراوهتهوه و له گوڤاري روشنبيري شويدا
بلاو كراوهتهوه (٧) تيايا سهرنجي وورد و تيبيني خوي دهربارهي
كتیبهكه تومار كرده ، لهبر شهوي زوربهي سهرنجكاني كساک
رهووفلهگل تيبينيهكاني مندا بهك دهگرتهوه ، من شهوانهيان
لهم وتاره دووباره ناكهموه ، تنها چند تيبينيهكي خوم
دهربارهي نووسينهكهي كاك رهووفلهگل شهو خالا نهی كه نووسهري
ناوبراو بوئي نهچوه پيشان دهدهم . وتاري دووهميان هي ما مؤستا
صباح غاليه و له گوڤاري (بهيان) دا بلاوكراوته (٨) .

شم دوو وتاره كه دهربارهي كتیبهكهي كاك عومهر نووسراون،
وايان له وتارهكهي من كرد به كورتي لهسر چند تيبينيهكهي
گشتي بدويم و كه بهراي من ههردوو نووسهري بوئي نهچوون و ههندي
سهرنجي خوشم دهربارهي دوو وتاري نووسهراي ناوبراو دهبريم .

بهر له ههموو شتيك من وا بزانم كاك عومهر پيويست بوو
له پيشهكي كتیبهكهيان له بهراويتزا شيارهتي كتیبهكهي حهينسي
بكردايه ، ههرحنده شهو وتاريكي تايبهتي نووسي لهسر كتیبهكه ،
چونكه كه كتیبهكهي حهين كهوته دهست خوينهري كتیبهكهي كاكعومهر
نهچووبوو بو چاپ ، وه شهمانهتي علميشواي فهرز دهكرد دوايبدواي
دهرچووني كتیبهكهي حهين ، كاك عومهر پيداچوونهوهيكي بكردايه
لهبر روشنايي شهو شهنجامانهي كاك حهين دهربارهي چيروك پيئي
گهيشتهوه كه بيئي تواني با له نووسينهكهيديا شتيكي نوئي و تازه

---

(٧) رهووفحهسن ، ليكولينهوه و بيبليوگرافياي چيروكهي

كوردی و شيكردنهويهك ، گوڤاري روشنبيري نوئي ، ژ . ٧٦-٧٧ ، لاپهريه
٣٠-٣٢ ، ٧-١٣ .

(٨) صباح غالب ، " پيداچوونهوه و چند سهرنجيك له كتیبهي

ليكولينهوه و بيبليوگرافياي چيروكي كوردی " ، گوڤاري بهيان ،
ژ . ٥٨ ، لاپهريه ٨-١٦ .

له لایه‌کی تره‌وه زمانه‌که ده‌وله‌م‌ند ده‌کات .

که کاک‌ه‌سین ده‌لئ : " چیرۆکی شه‌وسالنه‌مان له‌م رووه‌شه‌وه (به‌تایبه‌تی له‌و دوو پله‌یه‌دا) بوو بوه‌ ئاوینه‌یه‌کی گه‌شی شه‌و زاسیاریه‌ میژووویه‌ و له‌ چهن‌دین نموونه‌دا خه‌باتی سه‌خت و پسر مه‌ترسی شه‌وتیکوشه‌رانه‌ی نواندوه‌... ". به‌ لای منه‌وه‌ چیرۆک نووسه‌- کانه‌مان نه‌یان توانیوه‌ چه‌وسانه‌وه‌ی نه‌ته‌وایه‌تی و چینه‌ایه‌تی و ئازار و ئاواتی میله‌ته‌که‌مان به‌ ته‌واوی و قوولی ده‌ربهرن و تا ئیسته‌ش وینه‌ و تابلۆی شه‌و لاپه‌ره‌ پر له‌ شانازی‌یا نه‌ی ره‌نج و خه‌باتی میله‌ته‌که‌مانیان نه‌خستۆته‌ چوارچینه‌ی به‌ره‌مه‌کانیا نمسه‌وه‌ وه‌ک پشورسته‌ .

من لام‌ وایه‌ نه‌شه‌بوایه‌ کاک‌ه‌سین هه‌ری قونا‌غه‌که‌ی له‌ خانه‌ی ریالیزمی ره‌خه‌نگریدا دابنایه‌ ، چونکه‌ رۆمانتیکه‌تیش له‌و به‌ره‌مه‌مانه‌دا شان به‌ شانی ریالیزمی ره‌خه‌نگری شه‌روات تاکو شه‌سته‌کانیش هه‌ر به‌رده‌وامه‌ ، شه‌هوی شه‌وه‌ش بلیم‌ که‌ زۆریه‌ی چیرۆکه‌کانی سه‌جادی و شاکیر فه‌تاح و جوزنی ...) ده‌چنه‌ چوارچینه‌ی ریالیزمی ته‌نویریه‌وه‌ . جگه‌ له‌م ورده‌ سه‌ره‌نجامه‌ ئه‌لیم‌ شه‌بوایه‌ کاک‌ه‌سین گرنگی و بایه‌خیکی باشی بدایه‌ته‌ زمان و ئوسلووبی هه‌ر نووسه‌ریگ و به‌ چهند دتیریک‌ به‌ری نه‌کردنایه‌ .

له‌ کۆتاییدا شه‌م سه‌رنج و ره‌خانه‌ی من شه‌وه‌ ناگه‌یه‌نن که‌ کاره‌که‌ی کاک‌ه‌سین جیگه‌ی تایبه‌تی خۆی نیه‌ له‌ شه‌ده‌بی کوردیما- ندا .. نه‌ . لیکۆلینه‌وه‌که‌ی کاک‌ه‌سین عارف‌کاریکی به‌نرخسه‌ و که‌لینیکی باشی پر کردوته‌وه‌ .

" لیکۆلینه‌وه‌ و بیبلیۆگرافیا‌ی چیرۆکی کوردی ۱۹۲۵-۱۹۶۹ "

دوا‌به‌دوای کتێبه‌که‌ی کاک‌ه‌سین عارف ، لیکۆلینه‌وه‌ییکی تری گرنگ‌ده‌رباره‌ی چیرۆکی کوردی که‌وته‌ ده‌سته‌خوینه‌ران و توێژه‌ران ، شه‌ویش‌کاره‌ زانستی‌یه‌که‌ی کاک‌ه‌سین مه‌عرووف‌به‌رزنجی‌یه‌ . بێ‌گومان شه‌م‌کاره‌ که‌لینیکی تری کتێبخانه‌ی کوردی پر کرده‌وه‌ . هه‌رچه‌نده‌ هه‌ر دوو نووسه‌ر هه‌ر باسی به‌ک قونا‌غ ده‌که‌ن له‌ میژووی چیرۆکی کوردیما

ههروهه ها کاک حسین باسی چیرۆکی (خاوانم چي بوو) ی کاکه
 مەم بۆتانی و (دز) ی ئەمینی میرزا کهریم دهکا و ئەو ههله
 قانونی یانه دهدهخات که ئەم دوو چیرۆک نووسه تیێ کهوتوون . له
 زانماندا ئەمه دەس نیشان کردنیکی زیره گانهیه و پێویسته نووسه -
 زانمان زانیاریهکی گشتی یان هه بێ دهبارهی ئەو شتانهی که
 دهینووسن و له بهرهمه گانیاندا باسی دهکهن . بۆ نمونه رۆمان
 نوویکی ناسراوی وهک عهزهبی شهۆ ، له رۆمانی (قهلائی دهمدم) دا
 له بهر ئەوهی ئاگای له سهراچه میژوویی بهکان نهبووه به باشی ،
 به شیه بهکی سهیر دهستکاری رووداوه میژوویی بهکانی کسردووه و
 ئەم شێخێکی کاره هونهری بهکی کهم کردۆتهوه . ههروهه ها کاک حسین
 رهخهتی له (لالۆ کهریم) ی د. جمال نه بهز و (کهوای نهکراوی) ی
 خالید دلیر دهگرێ . له بهر ئەوهی نووسه ره گانیان پهراویزیان بسۆ
 هندی ئا و وشه ئا و چیرۆکه که کردووه و دهلی: " ئەمه ش له رووی
 سایکۆلۆژی تی خۆیندنهوه ههله بهکی هونهری گهورهیه . " من لام وایه
 نووسه ره گان ناچاری ئەوه بوون ، ویستوو یانه به هانای خۆینه ره وه
 بین . به کار هینانی ئەم وشه ئا وانه لای من زۆر سوودیان ههیه .
 به که میان به کار هینانی دیالیکتی نا وچهیی له سه ریکه وه زمانه که مان
 ده و له مه ند ده کات و له سه ریکه شه وه دیالۆگی پالنه وان که به هیزتر
 ده کات ، چونکه زیاتر واقیعی ده بێ و دوور ده بێ له ته که ل لوفه وه ،
 به هۆی دیالیکته که شه وه ئیمه زیاتر شه خسه تی پالنه وان گانمان بو
 روون ده بیته وه و ههروهه ها ئەتئوگرافیه گانی ش ده توانن له و ده قه
 شه ده بی یانه زۆر سوود وه ربگرن بۆ زانینی خو و ره وشت و نه ریتی
 کورده واری . ئەمه ئەوه ناگه یه نی من بیرم له گه ل کاک خالید دلیردا
 جووته ، که ده لی هه ر که سه پێویسته به شیه وهی خۆی بنووسینست ،
 شاکرایه ئەمه ئا زاوه ده خاته زمانی ئەده بی به کگرتوومان شه وه و
 ناتوانین گه شه به و زمانه بدهین . . . من لام وایه ده توانی ، تمنا
 له و دیالۆگه دا پالنه وان دیالیکت به کار به یتری . بۆ نمونه
 نووسه ری گه وره ی سۆقیه ت ئۆله خه ف نووسینه گانی په رته تی له قسه ی
 نه سته ق و وشه ی نا وچه ی که ناری دۆن . هه رچه بده ئەمه وا لسه
 به ره مه گان ده کا که به ته رجه مه کراوی ئەو تامدیان نه بێ . . به لام

دەمبىنئىتەو، چونكە نووسەر خۇي ويستويەتى سەرئەنجامى ھەندى لى پالەوانەكانى دووا بخت . بۇ نموونە كاك حەسەن زىيانى حەمە سوور و منالىي ئەوى بە زياد زانىو ھە چىرۆكەكەدا . من لام وايە بىوگرافىي ئەو قارەمانە ھىزىك دەداتە چىرۆكەكە ، بەلام ئن ھىنانى دووھى حەمە سوور دەتوانرا بىكرىتە چىرۆكىكى تر .

لە لاپەرە ۱۹۴۴دا دەربارەى چىرۆكى (كاروان)ى محەمد سالىح سەئىد كاك حەسەن ئاستى ھەلە و ناتەواوى ھونەرىي چىرۆكەكەى لە پىنج خالدا نىشان داوہ و لاي وايە چىرۆكەكە ناچىتە دلئى خوئىنەرەوہ و دەستگرد ديارە . من رام لەگەل كاك حەسەن چياوازە و لام وايە نووسەر خۇي ئەو پىشەكىيانەى ئامادە كردوہ بۇ ئەوئەنجامە . چونكە ھوشيار بە بەھانەيە لە ئنەكەى و پىش زەھرى چايەكەش دەلئى : " بەراستى تۇ بە كەلكى مالدارى و مال نەماويت " ... خۇشەويستىي كۆنى ھوشيار و دلئوز مئزووويەكى تايەتى ھەيە ، ئەمەش سەرچاوى ھەموو گىروگرفتەكانە ، چونكە ھوشيار نەى دەويست شىرىن بەئىنى و باوكى بە زۆر پىنى ھىنا .

ئەگەر بەھاتايە محەمد سالىح سەئىد بەشى بەكەم و دووھىي چىرۆكەكەى ئەوئەندە نوقمى وەسفو شتى لايە لايى نەكردايە چىرۆكەكەى سەرکەوتووتر دەبوو .

كاك حەسەن عارف سى ناتەواوى زەقى چىرۆكى (جوان)ى مەحمود شەھەدى پىشان داوہ . منىش رام دەربارەى ناتەواوى بەكەم لەگەل كاك حەسەن چو لەيەكە . بەلام دەربارەى دووھەم و سىھەم من ئەوہ بە ناتەواوى نازانم . چونكە زۆر نووسەرى گەورەى رووسى ، بىو دارشتنى چىرۆكەكانىان لە سەرەتادا باسى زىيانى پالەوانەكانە دەكەن .. بۇ نموونە چىرۆك نووسى وەك تۆرگىيەف و گىرتسن و... ھتد وايان كردوہ .

كاك حەسەن دەلئى " چىرۆكى (جوان) لە دوايىدا ئەبىتتە شانوگەرى " . من لام وايە نووسەر ئازادە لە ھەلمىژارنى شىئوہى دەرىپىندا . نووسەرى گەورەى سۆقىتەى ليونىد ليونەف دەلئى : ھەر ئىندىيەك باشتىن شىئواى ھونەرى لەگەل خۇي دەھىنئىتە كايە . ئەگەر شەراب ھەبىي شووشەى بۇ پەيدا دەكرئى " .

صالح دیلانیشی کردوه . شایانی باسه ناوی (ژیل) لهو لیکۆلینه .
 وهیهدا چند جاریک هاتووه . نووسر هاتووه هینلی بهره و پینشهوه
 چوونی بهرهمی ئهم چیرۆک نووسمان به روونی بو بکیشی ، لایهنی
 گهش و ناته واوی و لا وازمان بخاته پیش چاو؟! حهین عارفاره خنه
 له چیرۆکی (بهله ههوریکی چلکن)ی جهمال بابان دهگریت . من رام
 جیا وازه و لام وایه شه و پیشهکی بهی جهمال بابان بو چیرۆکه که
 نووسیه نرخی تابهتیی خۆی ههیه و کورته میژوو بهکی قاره مانیستی
 شه و شاره بیر رۆلهکانی دهخاتهوه . جگه لهوهی وینه بهکی جوانی
 کیشاوه که گوێزه ی به دایک و سلیمانی به منال شوپهاندووه . ئەلئی:
 " گوێزه دایهنتیکی بههست و دلۆز بو ، راست لهگهڵ قهلا چوالان
 هاته پیشهوه و گوێزه کهی مهردانه بو بهخو کردوون... دایکه
 گوێزه دلێ پرر بوو و یاخود بهزهیی بزووت و فرمیسکی رشست
 لافاوی شه و فرمیسکانه جیگایهکی لیژ ناکا... " چیرۆک نوس
 پانارامهییکی بهسرهات و رووداوهکان و قاره مانیستی شه و شاره
 نه بهزه ی ده رختووه . شهه پیز گیانگی پر جۆشی داوه نه بهرهممکی .
 منیش لهگهڵ کاک حهینم که شهوایه چیرۆک نوس به شیوه بهکی
 هوندری و ناراسته وخۆ باسی گری دهروونی پالنهوانه کهی بکردایه ،
 به شیوه بهکی که شهه خومان ههستمان پی بکردایه .. ههروهه
 خهونه کهی خاوهر جیگه ی سه رنجه و کاک جهمال بابان تواسیوه تسی
 پالنهوانهکانی به شیوه بهکی واقعی و به گوێزه ی ئاستی هوشاریان
 ده ربخات . ئاشکرایه له کۆمهلی کورده واریدا ههتا ئیستش
 پاشماوه ی شه و جۆره بیرکردنه وانه و شهفسانه و هه موو شه و شانیه
 تر ههیه و پیوسته بهراوردی شهفسانه و خهون و بیر و بروای
 خویان لهگهڵ هی میلله تانی تری رۆژه لاندای بکهین بو شهوه ی
 بکهینه شهنجانیکی زانستی و ههلوینستی خومان بهرام بهر شه و
 که له پووره ده ربهرین و له بهر تیشکی زانستدا سوود لهو شانیه
 وه ربگرین و له هونردا به کاربان بهینین .

کاک حهین ئەلئی شهوایه چیرۆکی (بهله ههوریکی چلکن)
 له چاپتهری ۱۲ لاپه ره ی ۷۲ کۆتایی بهاتایه .. من لام وایه ناوه رۆک
 و شهنجامی چیرۆکه که له لاپه ره بهوه کۆتایی نایه و به ناته واوی

جمال بابان له چیرۆکهکانی دوای شۆرشدا چهوسانسهوهی
 کۆمه‌لایه‌تی خستۆته چوارچێوهی هه‌ندی چیرۆکه‌وه ، به‌لام بێ شه‌وهی چ له
 لایه‌نی فیکری و چ له لایه‌نی هونه‌رییه‌وه چاره‌سه‌ری شه‌م کێشه‌یه‌سه
 زۆرداریه‌تی بکات . دیسانه‌وه کاک حه‌سین ره‌خنه له چیرۆکی (ریگای
 ئازادی) ی موچه‌ره‌م محهمه‌د شه‌مینشه‌ده‌گریته ، ده‌لی وه‌ک روژنامه و
 گوڤار و ئیستگه کاروبار و رووداوه‌کان شه‌گێڕیته‌وه . من لام وایه
 ده‌بێ شه‌و حۆره چیرۆکانه بخه‌ینه خا‌نه‌ی چیرۆکی (وئاشقی-ده‌کسو-
 مینتالی) یه‌وه . زۆر چیرۆک نووسی گه‌وره‌ی سوڤیه‌تی وه‌ک باریس
 په‌لیقوی و پاوستوفسکی و ئوسپیسکی) به‌م شه‌ویه‌یه چیرۆکه‌کانی
 خۆیان داریشتووه . شه‌م چیرۆکه‌ی خوالی خوشبوو موچه‌ره‌م محهمه‌د
 شه‌مین باسی خه‌بات و رۆلی شه‌فسره ئازادبخا‌زه‌کانی عێراق شه‌کات ،
 من که‌ره‌سه‌ی وتاریکم ده‌رباره‌ی شه‌م چیرۆکه‌ کۆ کردۆته‌وه و لسه
 ده‌رفه‌تیکدا بلاوی ده‌که‌مه‌وه . له‌و وتاره‌دا تاجا‌زه‌ی شه‌وه‌م کردوه که
 موچه‌ره‌م موچه‌مه‌د شه‌مین یه‌که‌م که‌سیکه شه‌م ژانره‌ی هێناوه‌ته
 چیرۆکی کوردییه‌وه .

له لاپه‌ره ١٢٣دا کاک حه‌سین ده‌رباره‌ی چیرۆکی (خانزاد) ی
 جمال بابان شه‌لی : " به‌لام داخۆ جمال بابانی چیرۆک نووس له
 رووی ته‌کنیکه‌وه باسی چیرۆکه‌که‌ی نه‌کرده به ژێر هه‌ره‌سیانه‌وه و له
 کاتی نووسیندا نه‌که‌وتۆته داوی ته‌قه‌لا دانی ریز کردنی زۆرتری
 ژماره‌یانه‌وه؟! " من لایه‌نم له راکه‌ی نووسه‌رییه‌ و چیرۆکه‌که له
 رووی هونه‌رییه‌وه لاوازه . به‌لام کاک حه‌سین شه‌بوایه ره‌چاوی شه‌وه‌ی
 بکردایه که شه‌وه یه‌که‌م به‌ره‌می چیرۆک نووسه‌ و له لایه‌کی تریشه‌وه
 له رووی ناوه‌رۆکه‌وه چیرۆکه‌که چاره‌سه‌ری زۆر نه‌خۆشی و ده‌ردی کۆ-
 مه‌لایه‌تی کورده‌واری ده‌کات . شه‌گه‌ر به‌راوردی شه‌و چیرۆکه له‌گه‌ڵ
 چیرۆکه‌کانی دوا‌یی ما‌مۆستا جمال بابان بکه‌ین پێشکه‌وتن و به‌ره‌و
 پێشه‌وه چوونیکی ئاشکرایان تیا به‌دی ده‌که‌ین .

له لاپه‌ره ١٢٤دا نووسه‌ر دێته سه‌ر باسی لایه‌نه‌ گه‌شه‌ک‌نان و
 نموونه‌ی گه‌ش و هونه‌ری و شه‌م باره‌یه‌وه باسی به‌ره‌می جه‌وت چیرۆک
 نووسی کردووه ، ناوی شه‌ش له‌و نووسه‌رانه له لاپه‌ره ٩٩-١٠٨دا هاتوه
 و به‌ره‌مه‌کانی به‌باش‌نرخاندوون .. هه‌روه‌ها باسی ژیل-محهمه‌د

کاک حسین ره‌خه له هه‌ندی نووسەر ده‌گریت که په‌نایان بردوته بهر
 قسه‌ی نه‌سته‌ق و وه‌عز و ئامۆژکاری ، خو‌شی باش‌ئاگای له‌وه‌یه که
 وه‌زعی سیاسی و کۆمه‌لایه‌ستی وای له نووسه‌ره پێشکه‌وتن خوازه‌کسان
 کردبوو که جاران په‌نابه‌رنه بهر ئهم جو‌ره نووسینه‌نه بۆ بلاوکسرن-
 نه‌وه‌ی بێر و با‌وه‌ری سیاسیان و خه‌لکی پێی وشیار بکه‌نه‌وه و بـ
 خه‌بات کردن هانیان بده‌ن . نووسه‌ری دا‌هینه‌ر و لێهاتووش له هه‌موو
 جو‌ره فۆرم و شیوازیکدا ، ته‌نانه‌ت له زۆر مه‌سه‌له‌ی سیاسی و راسته‌و
 خۆشدا ته‌توانی وا له به‌ره‌مه‌که‌ی بکا که شه‌قلێکی هونه‌ری و به‌رز
 وه‌ر بگرێ . . . بۆچی ؟ جا که‌ی ته‌ده‌ب له لایه‌نه‌کاسی تری ژیانـ
 کۆمه‌ل جودا بوونه‌ته‌وه ؟ هه‌روه‌کو ته‌شتوانی بێر و با‌وه‌ری خۆی له
 میتۆد و لایه‌نه هونه‌ری‌یه‌کاسی وه‌ک (مه‌نه‌لوژ و دیالۆگ و ئوسلووه ،
 هتد) ده‌برێ هه‌ر نووسه‌ر و ره‌خه‌ گریکیش له کاتی هه‌لسه‌نگاننـ
 هه‌ر به‌ره‌مه‌یکی هونه‌ریدا بیه‌وی به‌یه‌ک چا و ته‌نیا سه‌یری به‌ره‌نم
 بکا ، وه‌ک به‌ره‌می هونه‌ری و شه‌کان به‌یه‌کتره‌وه نه‌به‌سته‌یته‌وه ،
 ناگاته ته‌نجامیکی زانستی و قوول و راست . نووسه‌ر له لایه‌ره ۱۹دا
 باسی ته‌وه شه‌کات که چیرۆک نووسی چله‌کان چیرۆکه‌کانیان به وه‌عز و
 (ده‌بی کۆتاییان به ئامۆژگاری‌یه‌کی ته‌وا و زه‌ق پێی بێنی و داوامان
 لێ بکا به‌یره‌وی بکه‌ین) . ئانگرایه ئهم شیوازه له ته‌ده‌بی
 میلله‌تانی تری رۆژه‌لاتیشدا زۆر با و بووه و په‌یوه‌ندی‌یه‌کی راسته‌و
 خو‌شی به جولانه‌وه‌ی (منه‌وه‌ره‌کان) هه‌وه هه‌بووه . هه‌روه‌ها کاک حسه‌ین
 له‌و به‌ره‌مانه‌ش به قوولی نه‌ی کۆلیوه‌ته‌وه که دوا‌ی شو‌رشی چوارده‌ی
 ته‌مووزی ۱۹۵۸ نووسراون و نه‌یتوانیوه بۆمانی ده‌رخات که هـ
 به‌که‌یان چۆن له شو‌رش‌گه‌شتوون و هه‌لو‌ستیان چی بووه به‌رامبه‌ری
 و چۆنی نینگه‌شتوون ، هه‌ندی له نووسه‌ره کورده‌کان و تێگه‌شتن
 که شو‌رش‌روویدا ئیتر هه‌موو ته‌وه ده‌زگا و دووکان و دار و په‌رده
 کۆنه‌ گشتی لێ ته‌دری و وێران ده‌کری و نه‌یان ده‌زانی که شه‌وگۆرانه
 هه‌ر له‌سه‌ره‌وه رووی داوه و بئکه به‌نه‌ره‌ته‌یه‌کانی ژیا‌نی میلله‌ته‌که
 ده‌سکاری‌یه‌کی ته‌وتۆ نه‌کراوه . . ته‌وشو‌رشه ته‌نیا ده‌سته‌لاتی سیاسیی
 گۆری ، گومان له‌وه‌شدا نه‌یه که په‌یوه‌ندی فیو‌دالیزمی و ره‌وشت و
 نه‌ریت و په‌یوه‌ندی کۆنه‌کان به دوو فوو سه‌ری سه‌رنگون ناکریت و
 گۆرانی پێ‌یه‌پینی ته‌و گۆرانه سیاسی‌یه ناروات .

بکر دایه چند به شیکي ئاواوه : تیمی ههژاری ، مهسه لهی زهوی و جو- تیار و ئاغا ، ئافرهت و چهوسانهوه ، جۆلانهوهی رزگار یخس-وازی ، تیکۆشان له پیناوی ئاشتیدا ... هتد . دوایش روونی بکر دایه تهوه که ههر چیرۆک نووسی چاری چه مهسه لهیهکی کردووه له بهر هه مهکانیا و چۆنی چار کردوون و جیاوازی و یهکیتی له نیوان بۆچوون و لیکناوه وه و بیر و ئه و فورمانه دا به کاریان هیناوه و چین؟ کاک حه سین لسه شتانه دواوه ، به لام به سه ریه که وه و نهیتوانیوه جیا جیا یان بکاته وه ، که ئه مه یارمه تی خوینهری ئه دا زیاتر و قوولتر تئ بگات ، نسه ک خوینهر بیته و خۆی هه ولئ کیشانی ئه م هیلانه بدات .. بۆ نمونه له لاپه ره 114 پیوستی به ناو نیشان و سه رباسیکی تازه یه .

کاک حه سین جاروبار به سه هوا ئه چی و ئه که ویته هه له ی واوه ، که نایی ره خنه گریا لیکۆله ره وه تینی بکه وئ ، بۆ نمونه چه نه دزبکی له چیرۆکی م . ب . هه وری وه رگرتووه و له لاپه ره 117 دا ئه لئ هی هه وری به ، که چی ههر هه مان په ره گراف به هه ندئ ده بکاریه وه دووباره ی ئه کاته وه له لاپه ره 134 دا ئه لئ له (په له هه وریکی چلکن) ی جمال بابان دایه . ئه مه سه ره رای ئه وه ی ده س نیشانی ئه و لاپه رانه ی نه کردووه که ده که ی لئ وه رگرتوون . بئ گومان ئه مه ش سه ره له خوینهری ئاسایی ، به لکو توئزه ره وه ش ، چه واشه ئه کات (6) .

(6) له لاپه ره 137 دا ئه لئ : " به لام هه وری دیت هه رچی پیا و له ئا واییدا هه یه له بهر ئه وه ی گوایه قه رزاری ئاغان - هه موویان راپیچ ده کا بۆ شار و له به ندیخانه یان توند ده کا ، ته نه ها شوانه که ی ئاوی لئ ده ر ده کا که ئه ویش ههر له و روژانه دا نه خۆش ده که وئ و ده مرئ و شتن و ناشتنی بۆ ئافره تان که به بئ پیا و ماونه ته وه ، ده بیته گه روگرت " .

وه له لاپه ره 134 دا ئه لئ : لای جمال بابان له (په له هه وریکی چلکن - 1958) دا ده بئ خاوه ر هه رچی پیا و له ئا واییدا هه یه بیا - شوینه وه .. بیرین بۆ شار و فری بدرینه به ندیخانه وه و ته نه بیا شوانه که بیه نیته وه .. ده بی ئه ویش نه خوش بکه وی و بمری و ژنان کفن کردنیان لئ بیته گه روگرتیکی گه وره .. " .

پهراویژدا خاوی نووسەر و چیرۆکهکانی بنووسایه زۆر به سسوو
ئهبوو ، به تایبەتی بوو ئهو خوینەرانی که گوڤاری گهلاویژیان چنگ
ناکهوئ بیخویننهوه .

نووسەر لام سه‌رلابی باسی به‌ره‌مه‌کانی شاکیر فه‌تاح ده‌کات و
به‌گوێره‌ی قوتاغ و چۆنیه‌تی به‌ره‌مه‌کانی له‌هه‌ر قوناغیکدا مامه‌-
له‌یان له‌گه‌لدا بکات ، دوا‌ی ئه‌مه‌ بگاته‌ ئهو ئه‌نجامه‌ که‌ ده‌وری
شاکیر فه‌تاح وه‌ک چیرۆک نووسینگ له‌ ئه‌ده‌بی کوردیدا ده‌س‌نیشان
بکات . شایانی باسه‌ کاک‌حسه‌ین له‌گه‌ل به‌ره‌مه‌کانی عه‌لانده‌ییان
سه‌جایدیدا وای کردووه‌ . به‌لام به‌کسه‌ر باسی چیرۆکی " مودیر به‌گ "
ئه‌کات .

مامۆستا شاکیر فه‌تاح جگه‌ له‌ چیرۆکه‌کانی کۆمه‌له‌ په‌خشانیکی
جوانی هه‌یه‌ و ده‌ورێکی باشی هه‌بووه‌ له‌ خولقاندنی چیرۆکی هونسه‌ری
کوردیدا و به‌ رای‌ من وه‌ک نووسه‌ریکی رۆمانتیکی چاره‌سه‌ری زۆر
مه‌سه‌له‌ ده‌کات .

کاک‌حسه‌ین که‌ باسی " رۆنه‌زه‌نگی هه‌مه‌ هه‌سه‌ن " ی مامۆستا
سه‌جایدیمان بوو ئه‌کات ئه‌لێ جارێکی تریش " مه‌نووجهر " مان دیته‌-
پیش‌چاو . له‌ کاتیگدا ئهو باسی مامۆستای چیرۆک‌نووس - بلسه‌-ی
نه‌کردووه‌ و که‌سێک ئه‌گه‌ر خۆی ئهو چیرۆکه‌ی نه‌خویندبیته‌وه‌ یان بوو
تویژه‌ره‌وه‌یه‌کی بێگانه‌ ئه‌لێ ئه‌بێ " مه‌نووجهر " کێ بێ ؟ ئه‌مه‌ش
جوژه‌ ته‌مێک ئه‌خاته‌ به‌رچاو ته‌ئیکه‌یشتنی خوینەر .

له‌ باسکردنی باری سیاسی و راپه‌ڕینی جوتیارانی عێراقدا
نووسه‌ر جاروبار به‌رودووا به‌ ساله‌کان ده‌کا ، بوو نموونه‌ له‌ پیشدا
باسی سالی ۱۹۵۳ ده‌کا ، که‌چی دووای ئه‌مه‌ دیته‌وه‌ سه‌ر سالی ۱۹۵۲ .
ئه‌مه‌ش وردی و رێک و پێکی باسه‌که‌ تیک‌ده‌دا و من لام وایه‌ ده‌وزی
ئهو راپه‌ڕینه‌ له‌ هۆشیار کردنه‌وه‌ی جه‌ما‌وه‌ری گه‌له‌که‌ماندا
له‌وه‌نده‌ی زیاتر هه‌لته‌گرت که‌ نووسه‌ر به‌ چه‌ند دیرێک باسی بکات و
ئه‌گه‌ر زۆرتر له‌و زرووف و هۆبانه‌ بدوایه‌ به‌ره‌مه‌ هونسه‌رییه‌کانسی
ئهو سه‌رده‌مه‌ی زیاتر ئه‌دا‌یه‌ به‌ر تیشک و باشت‌ر روونی ئه‌کردنه‌وه‌ .

من لام وایه‌ بوو ئه‌وه‌ی خوینەر زیاتر لایه‌نه‌ هونسه‌رییه‌کانسی
چیرۆکی کوردی بوو ده‌رکه‌وتایه‌ ، نووسه‌ر ئه‌بوایه‌ لیکۆلینه‌وه‌ که‌ی

شیتتر نه باسی له قاره مانه و نه ههلوپستی نه شه و په یوه ندی یه دهروونیا نهی که شه خسه ته که ی دروست شه کن و نه شه و تابلوانسهی که سهرتا پای چیرۆکه که پیکه وه نین و شه مانه و لایه نه هونه ری یه کانی تریشی پشت گوێ خستوو. له کاتیکدا باسکردنی شه لایه نا نسه شه ده ماریکی کاریگه وی لیکۆلینه وه ن .

کاک حه سین پرۆگرامیکی روون و وردی زانستی له نووسینه که یه نا ره چا و نه گردوو ه بو نمونه پیشه کی یه کی سیاسی و کۆمه لایه تی بو شی گردنه وه ی چیرۆکی (له خه و ما) نووسیوه ، به لām که دپته سه ر (مه سه له ی ویزدان) ه که ی شه حمه د موختار جاف هه ر شه وه شه لیت: " وه ک شه وه که ی جه میل صائیبی ده نووسی ، به لām به باریکی جیا واز و له رۆژگاریکی جیا وازیشدا " (٤). شاکرایه بار و زرووفه که ی جیا وازه و کاک حه سین شه بوایه شتیکی کمیشی ده رباره ی شه بنووسایه ، به لām من له گه ل شه و رایه دا نیم که شه لێ بو هه مان شاما نجیش شه حمه د موختار جاف چیرۆکه که ی نووسیوه . شاکزایه مه به ست و بوچوونسی شه حمه د موختار و چیرۆکه که ی له وه ی جه میل صائیب جیا وازه . شه بوایه نووسه ر یایه خیکی زۆرتری بدایه ته (مه سه له ی ویزدان). من نیازی نووسینی وتاریکم هه یه له م باره یه وه ، وتاریکی وا که شیعره کانی شه حمه د موختار جاف بینه پال پشت و رووناکی بو نرخاندنی چیرۆکه که دیسانه وه کاک حه سین نه ک هه ر سه رنجی خۆی ده رباره ی شه و وتاران ه ده ر نه بریوه که له رۆژنامه و گۆفاره کاندا بلاوگراونه وه ، به لکو هه ر ئیشاره تیشی بو نه کردوون . له باس کردنی پیره مێردیشدا له وه نه داوه که دووره په ریز بووه له دنیای سیاست و زۆربه ی به ره مه - کانیسی له گیانیکی رۆمانسیانه وه نووسیوه .

نهش و نماکردن

له به شی نهش و نما کردندا باسی شه و چیرۆکانه ی کردوو ه که کراونه ته کوردی و شه لێ: " چواریه کی چیرۆکه کان له شه ده بسی رووسی و سوڤیه تی یه وه وه رگیپراون " (٥). شه گه ر کاک حه سین له

(٤) حه سین عارف ، چیرۆکی هونه ری کوردی ، به غدا ، ١٩٧٧ ، ل . ٢٥

(٥) هه مان سه رچاوه ، ل . ٥٧٥

که له سهر چيروکي کوردي نووسراون و بشي نرخاندنايه . بو نمونسه باسي وتاره کاني م . نووري و ق . نهبرد و شيخ محمدي خالسي نه کردووه . هرجي م . نووريه له روژنامهي " ژيانوه " دا زنجيره وتاريکي بلاو کردوتهوه ، باسي بهشکاني شهده بدهکات و ريگا پيشاني نووسهران و خوښهران ده دات . ق . نهبرديش له وتاري " نامهيسهک بو نووسهران " دا (۲) ، که گرنگيي تايبه تي ههيه وهک بهرنامهيه کي شهده بي . ههروه ها ماموستا شيخ محمدي خالسي له گوڤاري " گهلاويژ " دا سالي ۱۹۴۸ وتاريکي ده رباره ي کومه له چيروکي " شه بهنگه به پروژ " ي ماموستا شاکير فتاح بلاو کردوتهوه ، هه رچند شه و چيروکه کان به (مقاله) له قه له م داوه .

ههروه ها له ميژووويکي نزيک تريشدا کاک حه سين هيج باسيکسي له و وتارانه نه کردووه که ماموستايان مصطفي صالح کهريم و دکتور مارف خه زندهار و عه بدولره زاق بيمار و عه بدولعه ريز خانقا و خوا لي خوشبوو عه بدولصه مه دي براي و فهره يدوون عه لي شه مين ... هتد ، ده رباره ي چيروکي کوردي نووسيويانه .

شه مانه تي عيلمي و زانست داواي شه وه له تويزه ره وه شهکات که شه راستيانه نه خاته پشت گوڤ . شه مه هه ندي تيبيني بسوو ده رباره ي پيشه کي کتبه که .

— بهشکاني کتبه که —

سهره تا و سهره له دان

نووسر له م به شه دا له به ره مه ي چوار نووسر داوه . له سهره تا دا باسي چيروکي (له خه وما) که ي جه ميل صائبي کوردووه و جوړه پاکانه يهک بو هه لوښتي سياسي جه ميل صائب دهکات ، من له م رووه وه راي خوم له پاشکوي عيراقدا ، ژماره ۳ ، ده ربرپوه . ره نگه شه هه ره که مته رخمه ي و سه هو بيت ، چونکه کاک حه سين له سه و ليکو لينه وه يه شه دا که به عه ره بي بلاوي کردوتهوه شه ليت که جه ميل صائب پالپشتي شينگليزي کردووه شه مه له لايهک ، له لايه کسي تريشه وه نووسر نه ها تووه لايه ني هونه ري چيروکه که شي بکاتسه وه .

(۳) ق . نهبرد ، گهلاويژ ، ژماره ۸ ، سالي ۱۹۴۸ .

" چیرۆکی هونهری کوردی ۱۹۲۵ - ۱۹۶۰ "

ناوه راستی سالی ۱۹۷۸ کتییی "لیکۆلینه وهی چیرۆکی هونسهری کوردی ۱۹۲۵-۱۹۶۰" ی کاک حسین عارفم پی گهشت . چهند جارێک به وردی خویندمه وه و ورده تیپینی خۆم چی هه بوو ده باره ی لسه دهفته ریکدا نووسیمه وه به هیوای له دهرفه تیکدا وتاریکی له سهر بنووسم . ئه مه جگه له وهی له پشه کیی نامه ی دکتۆرایه که م و له وتاره دا که ده باره ی کتیه که ی عومەر مارف به رزنجی (لیکۆلینه وهی هونهری یان هه لیزرکاندن ؟) م نووسی چهند لایه نیکی کتیه که ی کاک حسینی شم هه لسه نگان دووه (۱) . به م دوایی یه ش چهند نووسهری کی تریش هه ر له م رووه وه به ره می خویان پشه که ش به خوینه ران کرد و چهند کۆریکی گشتیش بو هه مان مه به ست به ستران . ئه م چالاکیا نه خستمانه سه ر که لکه له ی شه وهی که وتاریک ده باره ی لیکۆلینه وه که ی کاک حسین عارف و عومەر مارف به رزنجی و صه باح غالب بنووسم (۲) .

کتیه که ی کاک حسین وه ک نو به ره ده نگیی ته وای دایه وه و چهن دین وتار و گفتوگۆی هی نایه کۆری شه ده بیمانه وه .

" چیرۆکی هونهری کوردی "

بی گومان کتیه که ی کاک حسین جیگه ی تایبه تی هیه له دنیا ی لیکۆلینه وهی چیرۆکی کوردیدا و ئاشکرایه که کاک حسین نه ک هه ر چیرۆک نووسیکی هه لکه وتوو و تازه که ره وهی چیرۆکه ، به لکو لسه سه له کانی ۱۹۶۰ه وه خۆی به لیکۆلینه وه و نووسینه وه له سه ر چیرۆک خه ربیک کردوو ، ئه مه شه ناگه یه سی کاره که ی کاک حسین بی که لین و که له به ره . جیگای سه روورمان نیه که کاریکی وه ها که م و کورتیشی له هه ندی رووه وه هه ر تیا نه سی .

نووسه ر شه بوایه باسی هه موو شه وتار و نووسینانه ی بکر دایه

-
- (۱) جه مشید حه یده ری ، " لیکۆلینه وهی هونهری یا هه لیزرکاندن له ته رازووی ره خنده دا " ، پاشکۆی عیراق ، ژماره ۲۱ ، ۱۹۷۸ .
- (۲) له دهرفه تیکی ته ردا ، وتاریک ده نووسم ده باره ی کتیه ی شاره ت له چیرۆکی کوردیدا .

روشنایی و تیشک ، سهرنج و رهخنه له لیکۆلینهوهی چیرۆکی کوردی له عێراقدا

د. جهمشید حهیدهری

له سالانی دواییدا توێژهوانی کورد بایهخیکی زۆریان داوه به میژووی شهدهب و کولتووری کوردیمان ، به تایبهتی نووسهر و زانیانی کوردستانی عێراق . لهم چهند سالهی رابوردوو چهندان لیکۆلینهوهی گرنج بلاوکرایتهوه لهسهر سه رهه لدان و پیشكهوتنی چیـرۆـک ، وهک ژانریکی تازهی شهدهبی کوردیمان .

له زنجیره وتاریک که ههندیکیان ئاماده کراون و هندیکیان له ریگادانه ، ههول دهدهین سهرنج و رهخنهی خۆمان تۆمار بکهین ، به هیوای چاره کردنی باری رهخنه و لیکۆلینهوهی شهدهبی لـهـه روشنایی زانستی لیکۆلینهوه و پیشخستنی .

لهم وتارهدا تیشک دهخهینه سهردوو لیکۆلینهوهی شهدهبی که له عێراق بلاوکراینهوه له سالانی ۱۹۷۷ و ۱۹۷۸ . ههروهها هیوامان وایه ، له دهرفهتییکی تردا وتاری تریش بکهینه بهر چاوی خوێنهری کورد و شهدهب دوستان و خوێنهرازی " هیوا " .
ئهـم وتاره بریتیه له دوو بهش :

۱- چیرۆکی هونهری کوردی ۱۹۲۵-۱۹۶۰ ، نووسینی مامۆستا حهیدر عارف ، بهغدا ، ۱۹۷۷ .

۲- لیکۆلینهوه و بیللیۆگرافیای چیرۆکی کوردی ۱۹۲۵-۱۹۶۹ .
نووسینی مامۆستا عومهر مارت بهرزنجی ، بهغدا ، ۱۹۷۸ .

خودا گرتنئیکى گه رموگور ده چینه نا و شاره رازاوه کانه وه .
چ باسئیکى ها وړئ ده ستم کرد؟ پئشکه وتئیکى جوانه ، ئه وئیش
ئه وه یه که ده توانم به کوئه عشقه فیشالوئیه کان پئ بکنم و ، تا
نه له و جووته دروژنانه بدهم - دوزه خى ئا فره تانم دى و له وئى -
پاشانئشرئ پئ درا و ده بم که راتیم له نا و گيان و له شئیکه ————
ده بکه وئى .

*

* *

راهیستنه سامناکه که | من کلۆلی رەت ئەکه مەو .

لە زستانیش دەتۆقم ، چونکه وەرزی ئاسوودەیییە |
هەندی جار لە ئاسماندا کەنارانی بێ کۆتایی دەبینمەو که
بە نەتەوێ سپی شادمان داپۆشراون . لە سەر و مەو ، کەشتی یەکی
زێرنی گەورەیه که گەژاوه رەنگا و رەنگەکانی دەداتە بەر بلیسمە
بەر بەیان . من گشت جهژنهکان ، گشت سەرکه وتنهکان ، گشت درامهکانم
خەلق کرد . هەولم دا گۆلی نوێ ، ئەسنیرە نوێ ، گوشتی نوێ ،
زمانی نوێ بێنمە دی . باوەرپم بە پەیدا کردنی هیزی سەر سروشتی
بوو . ئی چاکه . . دەبی خەیاڵ و بیرەوهری یەکانم بنیژم . سەرمەندی یەکی
جوان و گرژی هونەرمەند و چیرۆک بێژە .

من ، من ئەوێ بە خۆم دەووت بت پەرست یا پەری ، لە گشت
رەوشتی بێ بەری ، من دەگەریمەو خاک لەگەڵ منە کردنی ئەرکیکدا و ،
واقیعی زەربیش بو بە باوەش گرتن . لادییی | ئایا هەلخەلتاوم ؟
ئایا خیرە و مەندی دەبیتە خوشکی مەرگ بۆم ؟ لە کۆتاییدا داوای لی
بوردن ئەکەم که خۆم درۆ خوار دوو کرد و ، با برۆین .

بەلام تاقە هاوڕێ دەستی نییە . ئەی لە کوپۆه فریا هەلینجین ؟
بەلی ، سالی نوێ بە لایەنی کە مەو زۆر دلرەقە ، چونکه نەتوانم
بلیم که سەرکه وتن پێی سەلماندم . که جیرە ی دان ، فیشکە ی ئاگەر ،
هەناسە هەلکیشانی تا عوونی کز دەبنەو . هەموو بیرەوهری یە چەمپان
دەسپینەو ، دوا هەمین پەشمانی یەکانم بە خیرایی پاشەگەز دەبنەو ،
بەخیلی بردن بە سوالکەرەکان ، جەردەکان ، هاوڕێکانی مەرگ ، دواکە
وتوووەکان لە گشت بابەتی ، بە نەحەت بووەکان ، ئەگەر تۆلە ی خۆم
سەندبیتەو | دەبی بە شیوە بێکی مۆتلەق هاوچەرخی بیت .

هیچ سروودی نییە ، لە مشت گڕسێ هەنگاوی براو . شەویکی
سەختە . خوینی مەییو بەسەر روومەو دووکەل دەکات ، منیش هیچ نییە
لە پاشماو ، لەم نەونە مامە ترسناکە بەولاو . . . مل ملانی دەروونیش
و هک جەنگی بنیامان و دژوارە ، بەلام رووبای دادپەروەری رابواردنی
خوای تاک و تەنپا یە .

لەگەل ئەویشدا ئەمە شەوی بەرێیە . باگشت هەستیکی چوستی و
سۆزی راستەقینە پێشوازی بکەین و ، لە گزنگدا ، چەکدار بەدان بە

ئەي كىيژەكانم ، ئەي شائۇنەكانم !

مالاوا (*)

جگە لەو نمونانەي بۆ ھەريەكئى لە قۇناخەكانى شيعرى رەمبۆ
شەننامانەو، بە چاكان زانى ئەم پارچە شيعرەي ديوانى وەرزي لىسە
دروژەخيش - ميژووي ۱۸۷۲ى بەسەرەو دەبينرئى - بگەين بە كوردى .
ئەمە دوا شيعرى ئەو ديوانەيە . ئەو پرسيارەي ئىستايىش دەكسرى
ئەمەيە : رەمبۆ مالاوايى لە كئى دەكا ؟ لە عشق ؟ لە تاسەكانى ؟ يا
لە ئەدەب و شيعر ؟ ئەگەر كئيشەي ميژووي دانانى وەرزي لە دوزەخ و
درەوشانەو و شىمان لەبىر نەچئى ، رىئ تئى ئەچئى ئەم پارچەيە بەراستى
دوا شيعر بئى كە رەمبۆ نووسيوئىتى . بەھرحال ئەو پرسيارانە رىئ
بە پايە بلندىي شيعرەكە خوئى ناگرن . (وہ گير)

وا پايژە ! بەلام بەشيمان بوونەوہي خوړيكي ھەتا ھەتايى
لەبەر جى ، ئەگەر ئىمە خويمان بەستبئتەو بە دوزينەوہي روئنايى
خوايى پەوہ ، دوور لەو خەلكەي كە لەسەر وەرژەكان دەمرن .
پايژ . مەزلنگاي پەروەردە بوومان لە تەمى نەبزوودا دەسوو -
رپتەوہ بەرەو بەندەرى كلولئى ، ئەو شارە زدبەلاحەي وا لە ئاسمانى
پر لە پەلئەي قور و گيردا . ئاي ، سيالى بۆگەن ، نانى لە باراندا
خووساو ، مەستى ، ئەو ھەزاران عشقانەي كە چوار ميخەيان كيشام !
كەواتە ئەم شائۇنە درنجە لاشەخۆرە ناتوانئى تاقە توزيكيش كوتايى
پئى بئىنى لەم مليۇنە گيان و لەشە مردووانە - ئەوانەي كە پاشان
داديان دەپرسرپتەوہ !

جاريكى تر خوئم دەبينمەوہ بەو پيئستەي كە قور و شاعوون
كراندويئىتى . دپرە شيعر پر بە قژ و بن بالە ، پاشانىش دپرە شيعرى
گەرەتر وا لە دلدا ، ئەوہي كە ئەو نەزانراوانەي گرتوتە خوئى
كە نەتەمەن و نە سوزيان ھەيە . دەمتوانى لەوئى بمرم . . . بانگ

(*) Adieu (Une Saison en enfer) .

شەگەر لىزە و لەوئى كەس نەبى لە پىرە مېردىكى تەنيا بەولاولە،
هېمن و جوان ، كە بە لوکسىكى (۱) ھەرگىز نەبىسراو دەورە دراوہ -
من لەبەر ئەژنوتانام .

شەگەر ئەو بەم كە گشت پىرە وەرى بەكانتانى ھېناوہ تە دى ، ئەو
كەسە بەم كە دەزانى كۆتتان كا - دەتائخكېنم .

كاتى ئىمە بەھىزىن ، كى پاشە و پاش ئەكشىتە دواوہ ؟ زور بە
زەوقىن ، كى لەبەر گالتە لار ئەبىتەوہ ؟ كاتى ئىمە زور بەدېن ؟ كى
ئەتوانى ھېچمان لى بكا ؟

خۆتان برازىننەوہ ، سەما بەكن ، پى بەكن ، من ھەرگىزاو
ھەرگىز ناتوانم عشق بە پەنچەرەدا بەرئى بەكم .

ھاوړپكەم ، سواكەرەكە ، مندالە رمووزنەكە ، چەندە لەسە لای
تو چوون بەكە ئەم بەدبەختانە ، ئەم پىچ و پەناكردنانە و ، سەر لى
شېواوئى بەكەم . خۆت پىمانەوہ بەستە بە دەنگە مەحالەكەت ، نەگت ،
تەنيا دلدەرەوہى ئەم ھېوا برانە ھېچوېوچە .

سەر لە بەيانىكى بوشراو لە ژوولپىدا . تىمىكى خولە مېش لە
ھەوادا دەفرى . بۆنى دارى نىشتووہ سەر ئارەق لەنا و ئاگردانەكە ،
گولئى ئى بووہوہ ، كا و لكارى جى پىساكەن ، نەمى جۆگەى نساو
كىلگەكان . بۆجى جارى يارى بە خنجىلانەى مندالان و بخورت نەبى ؟
تەنافم ھەلخست لەم قوللەزەنگەوہ بو ئەو قوللەزەنگە ، ئەلقە
گول لەم پەنجەرەوہ بو ئەو پەنجەرە ، زرىزەى زىر و لەم ئەستىرەوہ
بو ئەو ئەستىرە و ، سەما دەكەم .

زەلكاوى سەروو بەردەوام دووكەل دەكا . چ جادووگەرى لەسەر
خۆراوئى سى قوت دەبىتەوہ ؟ چ چرۆكردنىكى وەنەوشەى دادەبەزى ؟
لەو دەمەدا كە سامانى گشتى لە جەژنى براىبەتسىدا دەرژى ،
زەنگىكى گرى پەمەى لە ھەورەكاندا لى دەدا .

كە تائىكى دلگىرى مەرەكەبى چىن خۆش دەكرى ، ئۆزىكى رەش
لەسەر خۆ دەبارى بەسەر شەونخوونىمدا . گرى چلچراكە كز دەكەم ، خۆم
فرى دەدەمە سەر نوپنەكە تل دەدەم بە لای تارىكى بەكەدا ، دەتائىنم

(۱) Luke - بە عەرەبى : ترف ، بدخ .

روځی دنیا ، بهرهو سیمیری (٦) ی دهرم ، که خوځی له تاریکی و له
گیږه لووله کانه وه که وتبووه ری .

دهبوو سه فیره کهم ، ته لیسمه کوږووه کانی سر میښکم بخلافینم .
له سر دهریا ، که خوشم ده ویست وه که ده بوايه له لکه بییک پاکه کاته وه ،
دهمدی که خاچی دلده ره وه بهند ده بیته وه . من له لایه که په لکه زیږینم
وه به نه حلهت کرابووم . بهختیاری چاره نووسم ، ویژدان نا زادانم ،
شیرم بوو ؛ ژبان ههردهم به جگار فراوان ده بی بو شه وهی ته رخانی
هیږ ، ته رخانی جوانی بی .

بهختیاری ؛ دانه نهرمه کانی تا مهرگ له خوځیدنې که له شیردا
به ناگای دینا مه وه (له سر له بهیانی په وه تا عیسا هات) (٧) له
شاره هره تاریکه کاند .

.....
شمه رووی دا . شمرو دهرانم سلاو له جوانی بکه م .

رسته (*)

شمه میش پارچه بیکی دیوانی " دره وشانه وه " به . به پی بوچوونی
به کی له توږه ره وانی ره مبو ، ده شی شم پارچه به له لیکدانی دوو
شیر ، یا زیاتر هات بیته سر شم فورمه ی شیتای ، ده بی سهرنجی
شه وهیش بدری که نا ونیشانی شم پارچه به کوپه نه که به تاک .
(وه رگیږ)

هر کاتی دنیا بچووک بیته وه ، بی به تاقه دارستانی کی ره ش
بو چوار چاوی حه په ساومان ، به که ناریک بو دوو مندالی شمه کدار ،
به مالیکی موسیقی بو خوشه ویستی بیگهر دمان - ده تاندو زمه وه .

---

(٦) سیمیری (Cimmérie) : کاوله شاریکه له قهراغ دهریای ره ش . له
سه دهی حه و ته می پیش زاییندا سیمیری به کان په لاماری لیدیایان دا .
(٧) له شه سدا به لاتینی .

(*) Enfence - V (Illustrations).

.....
حەزم کرد لە بیابان ، گولزاره سووتاوه کان ، دوکانه سیس
بووه کان ، خواردنهوه شلهتینهکان . خۆم کیش دهکرد لهناو کولانه
بوگنهکاندا و ، به چاوی نووقاوهوه خۆم پیشکەش به خۆر دهکرد ،
خوای گری .

" زه نەرال ؛ شه گەر کوته توپی له سەر سهنگه ره کاوله کان
ماوه ؛ بووردمانمان که به توپه له گل ، له ئاوینهی کوکا رازاومکاندا ،
له سالونهکاندا . شار ؛ توژه کهی خووی دهرخوارد به . ژهنگ ههلبینه
به پلوسکهکان . سالونچهکان پر که له توژی له علی داغ ... "
شای ، وورده میشی خومهست کردوو له میزگای خانه کهدا ، عاشقی
گوله گاوزوانه ، که تیشکی ده توینیه وه }

.....
ئاخری ، ئه ی بهختیاری ، ئه ی هوش ، ئه وشیناییم له ئاسمان
دامالی که ره شه و ، ژيام ، پریشکیکی زیری رووناکیی رووت . لسه
شادی ، تهعبیریکی گالته جار و لهشیاو و ووسم وه رده گرت ...

.....
بووم به ئوپیراییکی ئه فسانهیی ؛ دیم که هه موو گیان له بوونکان
حه تمیه تیکی بهختیاریان هه یه . کار ژیان نیه ، به لکو ریگایه که
بو به سەر به کدادانی هه ندی هیز ، خو تووره کردنیکه . ره وشــــت
لاوازی میسکه .

وای بو ده چووم که هه رگیان له به ری چهندان ژیانسی تر
قه رزاریتی . ئه م جهنا به نازانی چی ده کات ، په رییه . ئه م خیزانه
کولانه سه گه . له به رده م چهندان پیاودا ، له گه ل تاوئیکی به کسێ له
ژیانه کانی تریاندا به به رزی دوام . به م شیویه به رازیکم خووش
ویست .

هه یج سو فیگه رییکی شیتی ، ئه و شیته یه ی که ده یئارینه وه له
بیرم نه چوو . ده متوانی جاریکی تر هه مووی بلیمه وه ، ده زگاکه م پییه .
له شاخیم که و تبه ووه به ر مه ترسی . تو قین ده هات . ده که و تمه
وه نه وزی چهندان روژه وه ، هه لده ستام ، خه وه هه ره خه مگینه کانم بریزه
پی ده دا . گه یبو بووم بو مه رگ و ، به ریگاییکی سا منا ک لاوازیم به ره و

O شینه ، U سهوزه . شکل و بزووتنهوهی هر کۆنسونیکم ریک کرد . شجا
شان به شانی ریتمی غه ریزی به خۆمدا هه لدا که کرداریکی شیعری—
داهیناوه ، نه مرو بی یا سهی ، به شگت باریکدا تیهر ده بی . و مگیزا—
نه کم گل ده دایه وه .

ئه مه له پێشدا لیکۆلینه وه بی بوو . بی دهنگی و شه وانم دهنوونی .
ئه وه م نۆت ده کرد که ده ر ساپرری . گیز خواردم ده چه قاند .

.....
کۆنی شیعری به شیکی چاک بوو له کیمیای کردارمدا .

خۆم راهینا به هه لیزرکاندنی ساده وه : راست و دروست مزگه وتیکم
ده دی له جی کا گه بی . ق؟ تا بخانه بیکی ته پل که له لایه ن فریشته کانه وه
دروست کراوه ، یا یلی به رزی ئاسمانه وه ، سالتوئی له بنی گومیکدا . دیسو
و درنجه کان ، نهینی به کان : ناوی فودشیل (۳) سامی به ریا ده کرد لمبر
ده ممد .

پاشان سو فیتی به ئه فسوونا و بیکانم به هه لیزرکاندنی ووشه
ده بری !

گه شته ئه وه ی که شیرازه نیک چوونی می شکم به به ریز ببینمه وه .
بی کار و نیچیری تاسیکی قورس بووم . به خیلیم ده برد به به ختیارری
جانه وه ره کان — په پوله به کرمی که نمونه ی بی گونا هی ئولیمبوسه (۴)
مشکد کویره (۵) ، وه نه وزی کچینی .

خووم تفت ده بوو . به جو ره گرانیکی دل داری مالاداییم له دنیا
ده کرد .

بیهه ندی به کانی بۆدلیر ، ده یه وی پیه وندی نیوان بیب و ره نگه کان
بدو زیته وه ، یا خود دیته به رچا و .

(۳) فودقیل (Vaudeville) : سووکه شانوگه ریکی کومیدی کورت .
(۴) ئولجوی (Limbe) : له بیروبا وه ری مه سیحیدا به و شوینه ده لین
که گیانی پیا و چاکان و ئه و سا وایانه ی پش ته عمید کردنیان مردوون
ده وه یینه وه ، به ده م چا وه روانی هاتنی عیسا وه ، و اتا روژی قیامت .
(۵) (Taupe) جو رتیکه له مشکه کویره ، زیاتر به مشکه کویره
ئه وروپی به ناوبانگه .

کیمیای کردار (*)

شمه یه کیکه له هه ره به ناوبانگترین شیعره کانی ره مبو، که تیایدا هه باره ی شه زموونی شیعره ی خوی ددهوئ و، پرۆژه ی غیب بینینه که ی رته ده کاته وه . کیمیای کردار (۱) له گه ل پارچه یه کی تر دا ناویشانیکی هاوبه ثیان هه یه : وورپنه Délires . شیاوی باسه که ره مبو لسه شیعره یدا ناوبه ناو شیعره کانی ۱۸۷۲ی خوی ، به ده سکاری کردنیکی زۆره وه ، تی هه لکیش کردوه . به لام شیمه به راستمان نه زانی شه تی هه لکیشانه وه رگیژین؛ به وه مه به سته ی که یه ک زۆر درپژ دهر شه چی و ، دهر فه تی بلاو کردنه وه ی ته سک ده کاته وه ، دوویش چونکه خوینه ر ده بی شه و شیعرانه بنا سیت ، تا بزانی ده سکاری یه کان چین، کاتی به راوردیان ده کاته وه .
(وه رگیژ)

هی من ... داستانی یه کی له شیتی یه کانم .
له میژه شانازیم ده کرد به چنگ خستنی گشت ده شتوده ری بوم
لواپی، به ناوبانگی نیگارکیشان و شه ده بی هاوچه رخم به گالته جار
ده دیه وه .

هزم ده کرد له نیگاری گه وج، سه رده رگا ، دیکور، چارۆکه ی
ته نا فبازان، سه ر له وچه ، نه خشی میلی، شه ده بی به سه رچوو، لاتینی
کلیمه ، کتیبی روو هه لمانراوی بی ناوی نووسه ر ، رۆمانی باپیرانمان،
نه قلی جنۆکان، کتیبه بچکۆله ی منالی، کۆنه شوپیرا، ده ور کردنه وه ی
بلخی گۆرانی، ریتمی ساویلکه .

خه وم ده دی به جهنگی خاچه وه ، سه فه ری دۆزینه وه که ری نمایان
نیه ، کۆماری بی میژوو، شه ری ئایینی کپ کراو، شوژی ره وشت، جی
گۆرکی ره گه ز و قاره مان: بروام به گشت ته لیسعه کان بوو .
رهنگی بزوینه کانم داهینا (۲) : A ره شه ، E سپیه ، I سووره ،

(*) Alchimie du verbe (Une Saison en enfer).

(۱) کرادرمان به مانای (فعل Verbe) وه رگیژا . له م ووشه یه

شیاترمان تووش نه هات .

(۲) یه کیکه له شیعره کانی ره مبو، که تیایدا ، به پی تیوری

زۆرم دان به خۇدا گرت
 كه هەرگيز له يادم ناچي
 جهفا و ترسهكان
 بو ئاسمانهكان چوون
 تينویتی ناپاكيش
 ده مارهكانم تاريك دهكا
 ههروهك شه و ميرگه
 ده دريته بهر له ياد چوون
 گهوره دهبي و شكوفه دهكا
 به بخورت و گياكه له
 بو ههنگي در
 سه د ميشي چهپه ل

ئاي ههزار به بيوهژن بوون
 له گيانكي ئاوا ههژار
 كه وينه ي تيه
 له (نوتردام) (1) به ولاره
 ئايا نويژي بو دهكري
 مريه مي عهزرا ؟

لاويتيه كي به تال
 كه ژير دهسته ي هه موو شتي بوو
 به ناسكي تي
 زيان ي خوم دوران د

---

(1) Notre-Dame : دهقاوده ق ياني (خانمهكان، هه-
 ليه ته ئه مه نازناوي مريه مي دا يكي عيسايه . له فرهنسا شه و
 كليسانه ي بو مريه م دروست كراون ييان دهوترى (نوتردام) .
 له م شيعره دا باش بو م يه كالا نه بووه كه ئايا ره مو معه ستى
 كليسه كه يه يا هه ر مريه م خوي ، بويه ووشه كه م وهك خوي
 هيشته وه .

بئى له شالونگدا ، خەوتوۋە و زەردەخەنە گرتوۋىھەتى
 ھەر ۋەك چۆن مندالايكى نەخۆش زەردەخەنە دەيگىزى
 سەرخەۋى دەشكىنى. ئەي سروشت، گەرم راي ژەنە ، سەرمايەتى
 عەترەكان كونه لووتى نابزوئينن
 لەبەر خۇدا بئى خەم خەوتوۋە ، دەست لە سەر سنگ
 دوو كوني سوور لەسەر كەلەكەي راستين

گۆرانى ھەرە بەرزترين قوللە (*)

ئەمە يەككىكە لە شىعرەكانى قۇناغى غەيب بىننى رەمبۆ.
 ميژوۋى (مايسى ۱۸۷۲)ى بە سەرۋە دەبىنرى. ئەم پارچەيە ، بە
 پىچەوانەي زۆربەي بەرھەمى رەمبۆۋە ، ھىوايىكى گەشى تيا بەدى
 دەكرى. بە دەسكارى كردنىكى زۆرەۋە ، رەمبۆۋە ھەمان پارچەسەي
 تىكەل بە شىعري (كىمىاي كردار) كردوۋە . مۇسقىاي ئەم شىعرە -
 بە زمانە فرەنسىيەكەي - گەلى زىنگەدارە ... (ۋەرگىر)

لاۋىتى يەكى بە تال
 كە ژىردەستەي ھەموو شتى بوو
 بە ناسكىتى
 ژيانى خۇم دۇراند
 ئاي دەبا ئەو زمانە بىت
 كە دلان تيا شەيداي يەك دەبن

بە خۇم ووت لى گەرى
 با كەس نەتەبىنى و
 بە بئى پەيمانى
 بالاترين شادى
 دەبا ھىچ نەتوۋەستىنى
 ئەي خانە نشىنى شكو دار

(*) Chanson de la plus haute tour (Derniers vers).

شت شادم ده‌کن ، به‌کهم شه‌ویه که زۆر بروام به ده‌سپاکی هه‌یه و ،
 به بیانوی داپشتنی وه‌رگیژانه‌که له زمانیکی شیعریدا نه‌هاتووم
 شتی وا به دهم ره‌میوو هه‌لبه‌ستم که ئیسک و پرووسکی له گـۆرـدا
 داچله‌کینی . دووهم راسته‌وخۆ له زمانی شاعیر خویه‌وه شه و شیعرانهم
 کردوو به کوردی و ، باجم به هیچ زمانیکی تر نه‌داوه . تنها لیه‌نه
 زمانه‌وانی‌یه‌که ده‌میئی ، که له‌وانه‌یه فره‌نسی‌یه نات‌ه‌واوه‌که‌م یاخود
 کوردی‌یه بازاری‌یه‌که‌م چه‌وانه‌یان کردبم . به‌هه‌رحال هیوادارم مه‌به-
 سه‌کادم زۆر نه‌شیواندیی...

خه‌وتووی دۆله‌که (*)

ئه‌م شاکاره ، ره‌میو به شانزه سالی نووسیویه‌تی . دیاره که
 جه‌نگی ۱۸۷۰ی نیوان پرووسیا و فره‌نا به دوور نییه له ئیلهامی
 ئه‌م شیعه . ئه‌رویش له ئه‌وروپای به مه‌ترسی جه‌نگی شه‌تۆم له‌رز
 داگرتوودا ، ئه‌م شیعه‌ی ره‌میو به هه‌مان گه‌رم و گورپی سه‌رده‌می
 دانانی‌یه‌وه ده‌ماو‌ده‌م ده‌کری ... (وه‌رگیژ)

کونی سه‌وزایی که رووباری تیا ده‌خوینی
 سپالی زیوین شیتانه خوی هه‌لده‌وایی به گیاکانه‌وه
 خوری چیا شانازه‌کان ده‌بریسکیته‌وه
 ئه‌مه شیویکی بچووکه ، که تیشک ده‌کا به کەف

سه‌ربازیکی لاو ، دهم داچه‌قاو ، سه‌رقوتین
 پشت‌مل نقومی کووزه‌له‌ی ته‌پ و ئین
 خه‌وتوو ، له دی ، که رووناکی ده‌باری
 ره‌نگ‌زه‌رده له‌سه‌ر پیخه‌فه سه‌وزه‌که‌ی
 له ژیر ئاسماندا ، له‌سه‌ر هه‌ریزه‌که راکشاوه

(*) Le dormeur du val (Poésie).

بۆچۈۈنى خۇي ھەۋل دا سەرچاۋەي ئىلھامى شىعرەكانى بدۆزىتەۋە، ھىچ رىي بە رەخەگرئ نەگرت كە بىت سەرپا شىعرەكانى رەمبۇ بە لايەنىكى ئابىنى - كاتۇلىكى لىك بىدا تەۋە؛ ھەموو كەشەش ھەلۋىستى رەمبۇ بە رامبەر بە ئابىن ئاگادارە .

رەمبۇ شىعەرىكى داھىنا ، ۋەك خۇي ئارەزوۋى لى بوو : (بىھە ھەموو بارىكدا تىپەر ئەبى) بەلام ھەر ۋەك خۇشى دانى پىا دەنى : (تەنھا كلىلى ئەم ئاھەنگ گىرانە كىۋىيەم پىيە) .

رەخەگرئ دەلى : ھەۋل ۋ تەقەلاكەي رەمبۇ سەرى نەگرت ، چۈنكە ئەم شاعىرە قىزى لە سروشت ئەبوۋە ، ھارمۇنى ئىنسانى نىۋان لەش ۋ گىانى دەرک پى نەكرد . ئەمەش رايەكى ترە كە دەچىتە سەر سەدان بىرورپاى جۇرەجور ۋ ناكۆك دەر بارەي رەمبۇ . بەلام كەس دوۋدۇل نىيە لەۋەي رەمبۇ بە بەكى لە ھەرە مەزىنە شاعىرە نوپكسان دابنى .

ئەگەر شىعەرى رەمبۇ بى مەنتىق دىتە بەرچاۋ ، دەبى لە يىاد نەكەين كە ھەر ئەم بى مەنتىقىيەي رەمبۇيە كە سورىالىستەكسان دەيان سال پاش خۇي دەيقوزىنەۋە ۋ دان بە چاكەيدا دەنىن . بەلى ، ئەو شۇرەشە ئارنىۋور رەمبۇ بەرپاى كرد لە شەكل ۋ ناۋەرۋكى شىعەردا ، تا ئەمروپىش كلىپەي دانەمركاۋەتەۋە .

ھەلۋاردە

ۋابزانم ئەم باسە ناتەۋاۋ دىتە بەرچاۋ گەر بە چەند پارچە شىعەرىكى رەمبۇ پىشت نەبەتتى . بەلام لەم كارە سامم لى نىشت : چۈنكە ۋەرگىران چەند كارىكى گرانە ، دەيان ئەۋەندە لە ۋەرگىرانى شىعەردا گرانتر دەبى ، بۇيە بۇ يەككىكى كەم تواناى ۋەك مەنىش خۇ تىۋە گلانىكى تۇقتىنەرە . بەلام لەگەل ئەۋەشدا شوولم لى ھەلكىشا ، چەند پارچە شىعەرىكى رەمبۇم ۋەرگىرا بە كوردى ، ھىندەي كە پەرەسەندى شىعەرى رەمبۇ رەچاۋ بكا . بەلام ئەنجامەكەي ، ۋەك دەبىنن ۋ خۇشىم دانى پىا دەنىم ، زور ۋوشك ۋ بى پىزە ، ۋا بە ناچارى دەپخەمە بەرچاۋتان . لەگەل ئەم ھەموو دوۋدلىيەشدا ، دوو

که ره میو له م دیوانه دا تهقلای غیب بینی خوئی رت شکاتسه و
 تنانته له شیعری (کیمیای کردار) بشدا گالتهی پی دهکات .
 سالی ۱۸۸۶، کاتی ره میو له بیابانهکانی شفریقا تووژی
 دهکرد، گوڤاری (لاڙگ La Vogue) له فهره نسا و، به دهست
 پیشکهری قیرلین، به شی هره زوری دیوانیکی تری ره میو له چاپ
 دا، بی شهوی شاعر خوئی ناگادار بی. شه دیوانهیش (درهوشانهوه
 Illuminations) به .

لیره دا مهسه له بیگ هیه که هیشتا ساخ نه بوتهوه؛ شاکرایه
 که ره میو میژووی دانانی له بن شیعرهکانی نه نووسی و، شگهر
 میژوویی له سر شیعری بهرچا و بکھوئی شهوه هی رۆزی کوپی کرهنهومیتهی،
 نهک دانانی. جا له بهر شهوهی (وهرزئی له دۆزهخ) و (درهوشانهوه)
 له یهک سردهمدا دانراون، شه مه کاری ره خنهگرانی ئالۆز کردووه؛
 شایا کام دیوانیان پیش شهوی تر نووسراوه؟ شه پرسیاره وهلامیکی
 تینووشکینی نیه. به هرحال تنها جیاوازی (درهوشانهوه) له گه ل
 (وهرزئی له دۆزهخ) دا شه وهیه که پارچهکانی یهکه میان کورتره له
 هی دووهم، گهرجی تا راده به کیش ته مومژاوی تر دپته بهرچا و .

به شیوه بیکی گشتی دیوانی تهواوی ره میو - شه پرۆ - بریتی به
 له شیعرهکانی سهرتا، شجا شیعرهکانی پرۆزهی غیب بینی، که
 وایرئ تی شه چی زۆری له سالی ۱۸۷۲ نووسی، پاشان
 دیوانی (وهرزئی له دۆزهخ)، که تنها دیوانه ره میو خوئی به چاپی
 گه یاندی، له کوئاییدا دیوانی (درهوشانهوه)، له گه ل هیندی وورده
 بابهتی تر و رهشنوی تهوا و نهکرا و .

ره میو له تاویکها بیدهنگ بو که گه یشتیوه لوتکه، شه میش
 به هله زانیکی بی حوانهوه له نویوه بو نویتر. به ده م گه پاندا
 به نوین نه زانراو، موته قاد، ووشی وهک میو و به شاره زووی خوئی
 شه شیللا. ره میو ده یویست شه فورموله شه فسووناوی به بدوژینهوه که
 شینسان دهکا به خولقیتهر و یارمهتی دهدا دنیا بگۆری. شایا
 دوزی بهوه؟ له ئی کردنهوهی سه میول له شیعری ره میو دا کاری نیسه
 هینده پوچ و بی سهره نجام بی. دهیان کهس دهیان لیکولینهوه و
 توژی نهوهیان له سر ره میو و شیعرهکانی نووی، ههر کهس به پیی

کاره شهوه بوو که پاشان له شریفی شهو گوډاره دا شهو شاعرانه
دوژرانه وه، چنگی فدوتان نه یانگه شته. له گهل تا وسه ندنی یاخسی
بوونی ره مېوډا دژ به خیزان، نایین، ره وشت و ده ولت، شاعرکانشی
قوولتر ده بڼه وه.

۱۵ مایسی ۱۸۷۱ ره مېو دوو نامه دهنوسی. یه که میان بو
غیزامباری ماموستای و، دووه میان بو هاوړپه کی، که به (نامه ی
غیبین *La lettre du Voyant*) به ناوبانگه. له دوو
نامه یه دا ره مېو ئیستاتیکی شیعری نوئی خوئی ئاشکرا ده کا:

"... شاعر نابی ریتم گری بزووتنه وهی روژانه بیت، به لکو
ده بی له پیښه وه بی (..) شاعیر ده بی ئاگر دز بی (..) ده مه وی بیم
به شاعیر، کار نه که م تا خوم بکه م به غیبین. واته گه شته
نه زانراو به شیرازه تیگدانی گشت باره کان (..) [به] گه رانسی
به رده وام به شوین نویدا (..) من یه کیکی تره (..) شاعیری غیب
بین له ناو گشت خه لکدا ده بی به گوره ترین نه خوش، گوره ترین
تا وانبار، گوره ترین نه فرین لی کراو و بالاترین زانیار. چونکه
ده گات به نه زانراو.."

هر له ده مانده ره مېو داوا له هاوړپکانی ده کا که چی
شعری له وه پیښی شهویان لایه بیسووتینن. شاعرکانشی شه م قوناخه ی
هیشتا کیښ و قافیه دارن، که چی کیښیان سووکتړه و، وه که ده لکین
زیاتر له گوړانی نریک ده بڼه وه. به لام ناوه پروکه سه مېولی په که بیان
به ئاشکرا دیاره.

سالی ۱۸۷۳ و، پاش ههراکه ی بروکسیل له گهل څېرلیندا، ره مېو
دیوانی (وه رزی له دوزه *Une Saison en enfer*) دهنوسی.
ته ناته له چاپخانه بیکی به لژیکی نریک له په نابهر و نساواره
فهره نسی په کانی سر به کومونیش له چاپی ده دا. به لام له بهر لاتسی،
له چند دانه بی زیاتر که به دیاری پیښکشی به هاوړپکانی ده کسا،
دیوانه که به چاپکراوی له عماری چاپخانه که دا به هتیه که وشووی
ده مینیتته وه، تا له سره تای چهرخی بیسته مدا له هه مان چاپخانه
وه که گنجی ده دوزریتته وه. شاعرکانشی وه رزی له دوزه کیښ و
قافیه بیان نه ماوه و، هه مووی به شیعری په خشانه. به لام سه بر شه وه

چاو ليک دهئی، ۱۴ هی همان مانگ له گوږستانی (شارلفیل) به خساک ده سپیری.

عەیب بێن

که له سالی ۱۵۱۸۹۵، وتا چوار سال پاش مردنی ره مېو، کاره شیعری به کانی له بهرگیکدا بلاو بوونه وه، کهم کهم ده یزانی شهو هه موو بلیمه تی به بهری سی پینج سالن. ده یی بکشینه دواوه، تا ده گهینه هاوینی ۱۸۷۹، کاتی ره مېو له کیلگه ی خوزانه که یاندا کاری ده کرد، کونه هاوړی به کی به دهم سهردانه وه هه والی به ره می نیوی لی شه پرسی، ره مېو وه لام ده داته وه: ده می که بیر له مه ناکه مه وه. ره مېو له شانزه سالییدا شاعری کی ته وای بوو، له ما وه بیکی کورتدا، وه که ره خنه گری ده لی: دوو شوږشی به رپا کرد، یه که له شیعردا که دایرووخاند، دوو ههر له شیعردا که نووسی، شه شوږشده ره مېو زور به تینه وه به رده وای بوو، هه موو زوژی شتیکی نویشری دینا کایه وه، تا - وه که هیندی ده لین - نوژده سالی، یا خود - وه که هیندیکی تر ده لین - بیست و یه که سالی، شتر هه تا هه تابه بیده نگ بوو و، تا مردنی هیچی تری نه ووت. ئایا شه بیده نگ بوونه برپاریکی به جدرگ و به ته وای قه ناعه ته وه بوو که ره مېو له سهری سوور بوو؟ یا خود وه که هیندی پسیکولوگ ده لین بلیمه تی ره مېو پیوه ندی هه به به تنگوجه له مه ی سهرده می ده مرووتی به وه (به عه ره سی: از مه المراهقه)؟ وه لایکی تیر و ته سه ل به به جگاره کی بزره.

ره مېو - وه که زانیمان - سهره تای شاعر نووسینی ده ست پی کرد. پاشان و، به هاندانی ئیزامباری ما مۆستای به فره نسی شیعری نووسی. سهره تای شیعری ره مېو زور جیا واز شی به له گه ل شیعری باوی شهو سهرده مه دا. شاعیری نموونه لای ره مېو تا راده یه که نیرقاله، به لام زیاتر بودلیره، که پاشان ره مېو به (شای شاعیران، خوابیکسی راسته قینه) ناوی ده بات. ره مېو زور به ئاواته وه بوو شیعره کانی له پارانسی هاوچه رخدا بلاو بگریته وه، سی پارچه و نامه بیکی پر سووتانه وه ی نارد بو بانقیل، به لام بی سهره نجام. ته نه ا چاک ی شه و

جيا بوننەۋەي قىرلىن لىو ئافرىقەنى كە زۆرى خۇش ئەۋەست؛ ئىنەكەي .
 لىو ئاۋەراستى ۱۸۷۲دا رەمبۇ و قىرلىن رادەكەن بەرەو بىلژىكا،
 ئىنجا ئىنگلىتەرا . سەرەتاي ۱۸۷۲ رەمبۇ زۆرىەي كاتى خۇي تەرخان دەكا
 بۇ خۇيىندىنەۋە لىو كىتەبخانەي مۇزەخانەي بەرىستانى . ئەۋ دەمە قىرلىن
 تەۋاۋ دادراۋە لىو نىۋان رەمبۇ و ئىنەكەيدا . لىو ئاۋەراستى ئىسەۋ
 سالىدا (۸ى زويىيى ۱۸۷۲)، كاتى ھەردوۋ ھاورپى لىو بىرۇكسىل (بىلژىكا)
 ئاۋارەن، پاش ھەرزە دەمەقالىك ، قىرلىن دەست دەبا بۇ دەمانچەكەي
 و دوۋ فېشەك دەنى بە ھاورپىكەيەۋە ، كە يەككىيان مېتى رەمبۇ دەسى .
 رەمبۇ لىو نەخۇشخانە دەكەۋى و ، قىرلىن دوۋ سالى بەندىخانەي بەسەردا
 دەسەپى . سەرەتاي ۱۸۷۵ لىو ئىتوتگارت (ئەلمانىا) ھەردوۋ ھاورپى بۇ
 دواچار يەكتەر دەبېننەۋە . قىرلىن لىو بەندىخانەدا گەپراۋەتسەۋە و
 بۇتەۋە بە كاتۇولىك و ، دەبەۋى رەمبۇش راکىشىتەۋە بەرەو ئايىن .
 بەلام رەمبۇ گالتەي پى دەكا و ، ئىتر جى تر و ، ھەتا ھەتايە يەكتەر
 نابېننەۋە .

لىو دەمەۋە رەمبۇ سەرى خۇي ھەلدەگرى؛ بوسىرا ، ئىتالىيا ،
 نەسا ، ۋولاتە نكەندىفېكان ، ھۆلەندا ، ئەندونىسىيا ، مېسرى ، غەدەن ،
 جەبەشە . . ناۋ بە ئاۋىش دېتەۋە شارلقىل .

سالى ۱۸۸۵ رەمبۇ دەبەۋى قاچاخچىتى چەك بىكا لىو نىۋان غەدەن
 و جەبەشەدا . پاش بېست وىبەك مانگ ماندوۋ بوۋنى لىو رادەبەدەر ،
 (مېنىلىك) شاي مۇسلمانى شارى (ھەپار) لىو جەبەشە چەكەكانى لىو
 ۋەردەگرى و پوۋلى ناداتى .

ھەر لىو سالىندا ، رەمبۇ دوۋ لىكۆلىنەۋە دەنوۋسى؛ يەككىيان
 لىو نىۋان (ئۇگادىن) نىۋان سۇمال و جەبەشە ، كە لىو بولتەنى
 كۆمەلى جوگرافىدا بىلاۋ دەبېتەۋە (۱۸۸۴)، ئەۋى تىران دەربارى
 بايەخى ئابوۋرى ناۋجەي (شوا) لىو جەبەشە ، كە لىو سالى (۱۸۸۷)دا
 رۇژنامەي بوسفۇرى مېسرى بۇ چاپ دەكا .

سەرەتاي (۱۸۹۱) رەمبۇ ئازار دەكېشى بە ھۇي رۇمانىزىمپىكەۋە
 لىو ئەزىۋىدا كە بوۋە بە ئىرپەنجە . دېتەۋە فرەنسا ۋە نەخۇشخانەي
 (ماسىي) قاچىكى دەبېنەۋە . بەلام بى سوۋدە . لىو كۆتايى ئۇگېستۇسەۋە
 دېتەۋە ھەمان نەخۇشخانە ، تا لىو . ۱ى نۇقەمبەرى ۱۸۹۱دا بۇ دواچار

هوشیاره دهرک پی دهکا ، بویه تا بوی دهکری یارمتهی دهدا ، ههستی یاخی بوونی هان دهدا و ، بهرهمی شاعیره فره‌نسیه هاوچهره‌کانی پی ده‌ناسینی . هاوړی‌یه‌تی‌یه‌کی گهرم له نیوان ما‌مؤستا و قوتا‌بیدا شکوفه دهکا . له هه‌مان سالدا جهنگی نیوان پرووسیا و فره‌نسیا هه‌لده‌گیری ، ره‌میو که له‌و سه‌رده‌مه‌دا ده‌میکه ههستی دژ به‌ئاین و ده‌وله‌تی ئیمپراتوری نیشان داوه ، راده‌کا به‌ره و پاریس ، به‌نیازی به‌شدار بوون له بینینی رمانی ئیمپراتوردا . به‌لام ده‌گیری و به‌که‌فاله‌تی ئیزامباری ما‌مؤستای به‌ره‌لا ده‌کری . له‌گه‌رانه‌وه‌یدا بو شارلفیل ، خوی له کتیبخانه‌ی شاره‌وانی ده‌خزینی و ، چی به‌رده‌ست که‌وئ ده‌یخوینیته‌وه ، به‌تایبه‌تی نووسه‌ره ئوسیا لیسته‌کسان ؛ پروودون ، بابوفه لویی بلان و سان سیمون .

سه‌ره‌تای ۱۸۷۱ ره‌میو جاریکی تر هه‌لدیته‌وه به‌ره و پاریس ، شه‌مجاره‌یان به‌ پی‌دیته‌وه بو شارلفیل . له‌هاتنه‌وه‌یدا دامه‌زاندنی کومونی پاریس (۱۸ ماری ۱۸۷۱) ده‌بینی ، به‌ئاشکرا خو‌شه‌ویستی خوی بو شه‌م رژیمه‌ نوییه ئاشکرا ده‌کا و ، به‌سی پارچه‌شعر سلادی لی‌ده‌کا . لی‌زه‌دا شتیک‌هه‌یه له‌ژبا‌ی ره‌میو‌دا که زور روون‌نیه ؛ ئایا راسته ره‌میو له‌و ده‌مه‌دا خوی گه‌یاندوته‌وه پاریس و به‌شدار بووه له‌ریزی چه‌کدارانی کوموندا ؟ زور ری‌تی ته‌چی ، به‌لام به‌لگه‌ییکی کونکریته‌ده‌سناکه‌وی .

له‌سه‌پته‌مبه‌ری هه‌ر شه‌و سال‌ه‌اد ره‌میو دیته‌وه پاریس ؛ شه‌مجاره‌یان شاعیریکی ناسراو ، که‌به‌نامه‌گورینه‌وه به‌کتریان ناسیوه بانگی کردووه ؛ شه‌ویش پؤل فی‌رلینه .

ره‌میو له‌گه‌ل‌خویدا پارچه‌یه‌کی شاعری نووی ده‌با ؛ به‌له‌مه‌مه‌سته‌که Le Bateau ivre که‌یه‌کیکه له‌شاکاره‌کانی . شه‌م شاعری بو ده‌بیته‌پاسه‌پورت‌له‌نیو هونه‌رمه‌ند و شه‌دیبه‌بوهیمی‌یه‌کانی گه‌ره‌کی لاتینیی پاریسدا . ره‌میو له‌گه‌لیاندا به‌ده‌مستی ده‌کا . حمیشه‌ده‌کیشی و ، به‌چالاکیه‌وه به‌شدار ده‌کا له‌ئالبومی ته‌لق‌ه‌ی زووتیکدا (کومه‌لی شه‌دیب و هونه‌رمه‌ندی نو‌بخوازی شه‌و ده‌مه‌ی پاریس) . له‌وساوه‌هاوړی‌یه‌تی‌یه‌کی توند و گهرم ، ئینجا عه‌شقیکی هوموسیکسویل فی‌رلین و ره‌میو ده‌به‌ستی به‌یه‌که‌وه ، که‌دره‌نگتر ده‌بی به‌ه‌وی

بلین که شان بدا له شانی موسیقا . دووهم پیشکەوتنی زانیاری تسا دههات سروشتی له چەند فۆرمول و یاساییکدا کورت دەکردهوه و، ئەو کاریگەریه پیشینهی له ئینسان تالان دەکرد، هەر دنیای ناوهوه ئەما که سەرچاوهی نهینیی بئ کۆتایی بئی. سێهەم چەرخێ نوژدههەم لـــ فرەسادا سەردەمی باخی بوون و شوێش بەرپا کردن بوو. فرەسنی یەکان، هەر له کرێکاریکی لاتەوه تا وورده بۆرژواوییکی رووناکبیر هەودالی دنیاییکی نوێ بوون. بۆیه لوتکەهێ ئەم راپەرینانە بە کۆمونی پارێس (۱۸۷۱) شکایهوه، که یەکەم خۆنۆندی کۆمەڵیکی دوور له دەسەلات و ره‌وشت و ئایدیالی بۆرژوا بوو. جێی سەرسۆرمان نییه که زۆر بهی زۆری شاعیری سەمبۆلیستەکان، له رووی سیاسی بهوه، به کۆمۆن پەرۆر ناسراون. دەبئی کات تیپه‌رئی، چەرخێ نوژدههەم بەسەرچئی و چەرخێ بیستەم سەر هەلدا، تا قوتابخانەهێ سەمبۆلیستیش له سەر کاربکه‌وئ و، هروژیکی نوێتر له هونەردا جێی بگرێته‌وه؛ ئەویش سوریا لیزمه. ئەوسا نه‌وهی سوریا لیست بە دەم به‌کئی له پێشه‌واکانیا نه‌وه؛ ئەندری بروتون (۱۸۹۶- ۱۹۶۶)، راببگه‌نن که بێنجینهی ریبازه‌که‌یان قەرزاری شاعیریکی سەمبۆلیسته، به‌کئی له پێشه‌نگەکان، مەزنترینیان: ئارتیوور ره‌مبۆ.

هه‌میشه‌ ویل

بیستی ئوکتۆبەری ۱۸۵۴ ئەفسەر فریدریک ره‌مبۆ و ژنه‌که‌ی فینالی کویف دووهم کورپان بوو، له شاری (شارلشیل)ی ناوچه‌ی (ئاردین) ، که ده‌که‌نیته‌ باکووری فرەنساوه نزیک به سنووری به‌لژیکا . ئەم کورپه‌ ناونرا (ژان نیکۆلا ئارتیوور). هیشتا ئەم مناله‌ شەش سالان بوو که باوکی ده‌ستی له خیزانه‌که‌ی به‌ردا و، مناله‌کان که‌وتنه‌ ژیر رکیفسی دایکیانه‌وه، که کچی ووره‌ مولکداریکی ناوچه‌که‌ بوو. ئارتیووری ساوا بیره‌وه‌ری ییکی تفتی له دایکیه‌وه بو ده‌مینێته‌وه، که ئا فره‌تیکسی به‌زه‌بر و بئی به‌زه‌بی و شیماندار و کۆنه‌ په‌رست بوو. ره‌مبۆ هەر له سەرەتای ژبانی قوتابخانه‌یه‌وه وه‌ک قوتابییکی ژیر و زانا خۆی نواند. ده‌ستی کرد به‌ شیعردانان به لاتینی. به‌کئی له‌م شیعرانە سالی ۱۸۶۹ خەلاتی به‌که‌می قوتابخانه‌کان ده‌بچرئی. سالی ۱۸۷۰ ماوستاییکی نوێ، ژۆرژ شیزامبار، به‌هره‌ی ئەم قوتابییـــ

واتا شیعری سهر به ست - قهر زاری سه مبولیسته کانه . یاری کردن به
 ووشه و خو نزیک کردنه وه له ساویلکه بی گورانی میلی یه وه دوو
 دیارده ی ترن که شکلی ثم شیعره مور ده کن . بی گومان لیکنانه وه ی
 ناوه رپوکی شیعری سه مبولی له هه موو شتی ئالوژتره . بسنه لام به
 شیوه یه کی گشتی ده تانین بلین که (نهینی یه کان) که هه موو روژی
 یه خه مان ده گرن که ویکی سرکن که سه مبولیسته کان ئوینیان که وتوون .
 بو گه یشتن بیان له و دیو سنووره کانه وه ، شاعیر ناچاره زمانیکی
 وه حی به خش و شله ئاسا به کار بیئی ، که له نوشته ئه چی و ناشی
 وه سفکر بی ، واتا په نا به ریته بهر سه مبول . خه و یه کی که له و
 نهینی یانه . بایه خی خه و له وه دایه که دنیای دهره وه رووکه شیئی ،
 به لام ثم دنیایه سنووری دیاری کراوه و ، دنیای ناوه وه (خه یال)
 سنووری نیه ، چونکه بوونی نیه ، له نا و خوماندا نه بی .

لای سه مبولیسته کان کات دوژمنه ، بویه نابی بهره بسینی ،
 ئه گینا کاریک که که وتبیته نا و دنیایه که وه که بیوانه ی سهره کی
 تیا کاته ، ناشی به سه مبولی بژمیروی .

دنیای خوره لات لای سه مبولیسته کان ئه فسوونیکی تابه تسی
 هه بوو ، چونکه ناتوانین ثم دنیایه له نهینی جیا بکه ی نه وه .
 لیژده دا ده توانم بلیم که له که له پووری شیعری کلاسیکی خوره لاتدا ،
 به تابه تی شیعری ئوفیگه ری ، واتا کوردیش ، ده تانین نمونسه
 پهیدا که ی که ناوه روکیکی سه مبولی هه بی . به لام دهر به ساره ی
 زمانه که ی ده بی ووریا بین ، چونکه شاعیرانی خوره لات په نایان
 بردوته بهر میتافور Metaphore (به عهره بی : المجاز) ، نهک
 سه مبول . واش بزانه زور جار شاعیرانی نوپخوازی لای خومان ،
 ناوه رپوک له لای ، سه مبول و میتافوریشیان تیکه ل به یه ک کردووه .
 هو ی جی بی قاییم کردنی ثم ریبازه له فره نسا بهر له
 هه موو ئوینیکی تر زوره ، به لام ده تانین سیان ده سنیشان بکه یین :
 یه کم شیعری پارناسی گشت سهر به ستیکی دارشتنی له شاعیر
 ده شاردوه و زور به زهر بوو . شکل په رشتی له راده به ده ری
 شاعیره پارناسی یه کان به ره مه کانیان به هونه ری پلاستیک نزیک
 ده کرده وه ، به پیچه وانده وه ، شاعیره نوپخوازه کان ده بانویست شیعری

ووتنیاں پارانسی بوو، بهلام زوو وازیان لی هینا بو ووتنی شعریکی تر. ثم چواره: بۆدلیئر، نیئرقال، فیئرلین، مالارمی و شاعریکیکی تریش که بوی نهلوا له پارانسی هاوچهرخدا بهرهم بلاوکاتسهوه (نهو چاتر): ره میو، له لای رهخنهگران و میژوو نووسانی شهدهب داده نرین به پیشهنگی سه میولیزم له شاعردا .

له تک شهمانه دا، شاعیری تریش ههن له هه مان سه رده مدا به هه مان شیوه شاعریان ووتبی، بهلام ناویان که متر بریشکه داره، وهک: ژیرمان نووفو (۱۸۵۲-۱۹۲)، شارل کروس (۱۸۴۲-۱۸۸۸) و، ترستان کوربیئر (۱۸۴۵-۱۸۷۵)، له گه ل نه وهی پاش ۱۵۱۸۸۰، واتا: نهو شاعرانهی که به (ههرس هینا و Decadents) یش ناسراون، هه موو ری و شوینی دهره خسی بو شه وهی سه میولیزم بیی به قوتا بخانه بیکی باهر پی کراو. له نیو ثم شاعرانه دا ناوی که دیار بی هی ژان موریاس، لوران تایلاد، ژورژ رۆده نباش و ئیفراییم میکاییله و، ناوی ژوول لافورگ (۱۸۶۹-۱۸۸۷) له پیش هه موویانه وهیه .

سه میولیزم

وشه ی Symbole له فهرهنگدا له Symbon ی یونانی وه وه رگیراوه، که مانای نیشانه یا هیما ده به خسی. ههر له یونانی کوندا کاتی ئه رکیکیان به دوو کهس سپاردوو، شتیکیان کردوه به دوو پارچه، ههر یهک له وه که سانه پارچه یه کیان پی بووه که پیی ووتراوه سه میول، تا ئه گهر یه کیکیان به هاوه له که ی که بشت به سه میوله که دا بیناسیته وه .

سه میولیزم، وهک شیوه یه کی دهر برین له چهرخی نۆزده هه م کۆنتره و، له فهلسفه و ئاییندا خوی نواندوو (بو نمونه شیوری بیره کانی ئیفلاتون). بی گومان له شعریئا له زور شوین و کاتی تراد جی پی ده دۆزینه وه، بهلام نه بووه به ریازیکی باو .

ئه گهر به شیوه یه کی فهلسه فی له سه میولیزم بکۆلینه وه نه بینین که ناتوانری له فهلسه فه ی ئایدیالیزم جیا بکریته وه، چونکه له کۆتاییدا ههر گه رانه به شوین ئایدیالدا .

له رووی شکلیشه وه تیکناسی کۆتی کیش و قافییه، شه مهبان -

لە بەرھەمەكەيدا پيۆەندیەكى دۆزیووتەو لە نیوان ئەو ھەستە و ئەم وینەیدا ، لە راستیدا ئەمە خۆی كتومت بنەرەتی سەرەكیی سەمبۆلیزمە بە ساكارترین شیوہ . جا ئەگەر بەرھەمی بۆدلییـر و ھاوتاكانی لە پارناسی ھاوچەرخدا بەرچا و بکەوی ، ئەمە شـەوہ ناگەینئى كە ئەوانە شاعیری پارناسی رەسەن بوون ، بەلكو واديارە كە لاپەرەكاشی پارناسی ھاوچەرخ دەرفەتی بووہ بۆ گەيشتن بە خويئەران . بۆدلیـر خۆی دەلئى : من جوانى نابینم لە ھەر كۆئىيەك كە كلۆلى نەبیت . جواشی تەوا و ئەھرىمەنە . ھەر لە سەردەمی بۆدلیـردا ناوی شاعریكى تریش دیارە ؛ ئەویش ژیرار دو نیرقالە (۱۸۰۸-۱۸۵۵) . مردنی دایكى كاتئى كە ساوا بوو و ، عیشقە ناكامەكەى بۆ (جینسى كۆلۆن) تەوا و زیان و بەرھەمەكانى نیشانە ئەكەن . سالی ۱۸۴۰ (فاوست) ی (گۆتە) لە ئەلمانىیەوہ دەكا بە فەرەنسى . نیرقال زۆر عاشقى خۆرەلات و سۆفیگەرى و ئایینە بەسەرچوہكاشى بووہ سەفەرەكەى ۱۸۴۳ی بۆ خۆرەلات تەوا و كارى تئى ئەكا . كۆتایىیەكیی تراژیدی چاوەرپئى ئەم شاعیرە دەرگا ، ئەویش شیت بوون ، ئـئـنـجا خۆ خنكاندە .

نیرقال ھەرچەندە ھاوہلئى قوتابخانەى گۆتئى بووہ ، بەلام ناوی لە ناو شاعیرە پارناسەكاندا وونە .

سەمبۆلیزم لە شیعری نیرقالدا تەنھا ویل بوون نیە ، بەلكو بپروا كرددنیكى تەواوہ بە بووسى دنیاىكى نەئىنى كە ھى گیانانە . ئەگەر بمانەوہئى ئەم چەند ھەرزە دپەرە لەسەر نیرقال كۆتایى پئى بئین ، دەبئى لئى گەرپئین خۆی بدوئى :

" ... خەو ژيانىكى ترە (. .) [كە] دنياى گیانان [تيايا] خۆیمان بو ئاوەلا دەكا (. .) من نازانم چۆنى باسكەم كە لە بیرەكاندا رووداوە زەمینییەكان دەیاستوانى لووتیان ببئى بە لووتى ئەوانەى سەر سروشتییەوہ . ھەست كردن بەمە ئاسترە لەوہى بە ئاشكرا روون كریتەوہ . . . "

لە یەكەم بەرگی پارناسی ھاوچەرخدا و لەگەل بۆدلیـردا ناوی دوو شاعیری تریش سەرنج رادەكئین : پۆل فیـرلین (۱۸۴۴-۱۸۹۶) و ستیـفان مالارمئى (۱۸۴۲-۱۸۹۸) . ئەمانە گەرچى سەرەتای شیـعـر

له کۆنت دولیل (۱۸۱۸-۱۸۹۴)، نیوډۆر دو بانفیل (۱۸۲۳-۱۸۹۱)
 و، ژۆزی - ماریا دو هیڤیدا (۱۸۴۲-۱۹۰۵) زۆر دیاره . سالی ۱۸۶۶
 بهکم بەرگی (پاراناسی هاوچهرخ *Le Parnasse Contemporain* -
 کۆمهله شیعری نوێ) دەرچوو، له دوو توپیدا بهرهمی شاعیره زۆر
 یا کم یا هەر به ناو پاراناسی بهکانی کۆکردو بووه . سیر شهوه به ،
 وهک پاشان دهبینین ، که لهو بهرگه دا ناو و بهرهمی چند شاعیری
 بهرچا و دهکوهی، که به گۆر ههلهکهنی شیعری پاراناسی داده نربن .
 شیعری پاراناسی چند له روی ناوه روکوه سارد و سړ بوو، هیندهش
 فورمهکی رهق و تهق و بی دهرفت بوو، بویه زۆر نهژیا . بهلام دهی
 بگهینه ۱۸ی سهپته مبهری ۱۸۸۰ تا شاعیری فره نسی ژان مۆرباس
 (۱۸۵۶-۱۹۱۰) له پاشکوی شهده بی روژنامهی فیگارودا مانیفیستی
 سهمیولیزم بلۆ بکاتهوه ، بو شهوهی سهمیولیزم به رهسی له دایک
 بی . بهلام وهک له دیرهکانی داها توودا دهبینین، شیعری سهمیولی
 له میژووه له میژره .

چهند ناوی

له بهکم بەرگی پاراناسی هاوچهرخدا ناو و بهرهمی شاعیری
 قوت دهبیتهوه ، که لهو دهمه دا زۆر ناسراو بوو، شهویش شارل بۆدلیر
 (۱۸۲۱-۱۸۶۷) . که کاتی بۆدلیر له سالی ۱۸۵۷دا تاقه دیوانهکی
 (گولهکانی خراپه - *Les Fleurs du Mal*) ی به چاپ گه یاند ،
 فره نه بیکی نایهوه که بوو به هوی کیش کردنی بو بهردهم دادگا .
 هەر له سهره تا وه بۆدلیر وهک شینسانیکی یاخی ها ته پیش ؛ له
 شیعردا ، له رهخه دا ، له وهرگیژاندا (بهرهمهکانی رۆمانووسی
 شمیریکی شهگار ئالان بۆ ۱۸۰۹-۱۸۴۹ی کرد به فره نسی)، و، له
 کرده وهیش ؛ له شورش ۱۸۴۸دا بارووت دهستوپلی رهش کرد بوو . بۆدلیر
 تیوری بهکی نوئی هینایه شیعره وه که پیی دهووتری (پیوهندی بهکان
Correspondances)؛ واتا دۆزینه وهی پیوهندی له نیوان ههست و
 وینه دا . شهوه ده به خشی که کاتی شاعیر وینه یی ده کیشی، مهرج
 نی به شهو وینه رهنگدانه وهی شهو بابه ته واقعی یانه بیته که
 تیایدا باس ده کرین، به لکو دهر برینسی ههستیکی ناوه وهیه ، که شاعیر

چەرخى نۆزدە ھەمدا لە فرەنسا گەشاىەوہ . ئا لىرەوہ و ، لہ دوو توبى كيشانى پورترىتى يەكى لە شاعىرە سەمبولىستە ھەرە مەزنەكا - نەوہ دەتوانىن لە سەمبولىزم نزيك ببىنەوہ ، لە سەرچاوە بىگەردەكە خويەوہ ، نەك لە جوگا لىلەكانىيەوہ .

سەرەتا

شورشی گەورەى فرەنسا (۱۷۸۹) دنسای كۆنى ناست و ، جىگۆپكىي بە چىنەكانى ناو كۆمەل كەرد . ئەدەبى فرەنسىش ئەم بارە نوئىيەى لە باوہ شگرت و ، كلاسىكى وەك شىوہى دەربىرنى پىشىن تـووردا و ، رومانىتىزم بوو بە دەمراستى كۆمەلئى نوئى ، كە ئەدەبىي مەزن فىكتۆر ھوگۆ (۱۸۰۲-۱۸۸۵) چاكترىن نمونەيەتى . گەشە سەندنى رومانىتىزم لەو سەردەمەدا بە دوور نىيە لەو ئاواتانەوہ كە شورش ووروزاندنى و ، بوون بە ھوى خەيال گەرم كردنى ئەدىبان . بەلام رووداوەكان زور بە پەلە يەك لە دواى يەك رىزيان بەست : گىلوئىن شورشى شورشگىرا - نىشى داپاچى ، بەرز بوونەوہى ناپلىوونى يەكەم و ، بوونى بـسە شىمبراتۆر (۱۸۰۴) ، بەزىنە زەبەلاحەكەى واترلوو و ، گەرانەوہى بىنەمالەى بوورسۆن بو سەرھوكم (۱۸۱۵) ، لە (۱۸۳۰) و (۱۸۴۸) دا گەلى فرەنسا جارېكى تر ھەلمەت دەباتەوہ ، جارى دووہمىان رزىمى كۆمار دىتەوہ گۆرئى . بەلام كودىتاكەى (۱۸۵۱) و بوونى ناپلىوونى سىھەم بە دووہم شىمبراتۆر لای زوركەس پۆپەى تىشكاشىكى بەردەوام بوو . ئەمە ھەمووى واى كرد كە ئەدەبى باویش بچىتەوہ قاووخ و ، دوو دياردە خويان تيا بنويئن : لە روماندا رىبازى ناتورالىزم Naturalisme (بە عەرەبى : الطبيعية) كەوتە گەر ، كـسە دەبوىست وىنەسىكى دەقاودەقى ئەو بارە بكىشى كە زوربەى زورى گەلى فرەنسى نىچىرى بوون ؛ و ئا ھەژارى و كلۆلى . بەلام لە شىعـردا رىبازى پاراناس Parnasse ھاتە كايەوہ ، كە ناوہكەى لە كىـوى پاراناسەوہ وەرگرتبوو و ، لە مېتولۆژى گرىكدان نىشتەجى ئەپۆلۆنى خواى موسىقا و شىعرە . پرهنسىپى ئەم رىبازە ئەوہ بوو كە ھونربو ھونەرە و ، شاعىر نابى لە جوانى بەولاوہ ھىچ مەبەستىكى ترى بىئى . لە نىو شاعىرە پاراناسىيەكاندا ناوى تىوفىل گۆتىئى (۱۸۱۱-۱۸۷۲) و ،

سه مبولیزم و ره مبول

سمکۆ ناکام

بوچی ده نووسن: له بهرچی ره مبول دهستی له
نووسین هه لگرت؟ له کاتی کدا که نازانن
له بهرچی دهستی پئی کرد؟ (ژاک بریفتیر)

سه ره تای سألێه کانی هه فتا له کوردستانی عیرا قدا شیعیری
کوردی ، له رووی شیوه کانی ده برپینه وه ، وه ره چرخانیکی تیزی به
خۆیه وه دی . زیاتر بهندی خۆیندنه وه به عه ره بی ، شاعیریه
کوردیه کان ویستیان فریای ئه و شه مه نده فه ره که ون که له شه ده بی
گهلانی پێشکه وتوودا ده میکه شیژگی جی هیشتووه . به لام شه مه
ته قه لایه ، به هه موو چاکیه کییه وه ، له شیرزه یی و سه ر لئ شیوان
بی به ش نه بوو . هه ر شه ر پێبازه نوویه بوو به هوی هه رایئ ، که
هه ر له ده سه راسته ئایینییه کانه وه تا چه پره وه تازه پیاکه وه
تووه کان ، هه ری که بو قازانجیکی خوی ، به پاچ و قولنگ تی
که ون . به لام که سیان نه یان توانی ری گری خویان به رنه سه ر و ،
کاروانی شیعیری نوئ ، به گشت چاکی و خراپیه کییه وه ، ری خوی
گرته به ر و ، پاشه و پاش نه کشایه دوا وه .

هه ر له مه ده مه دا گه لی وشه و تیرمی تا ئه و کاته که مه
بیه ستره و هاتنه نا و فه ره هه نگی کوردیه وه . یه که له مه نه ، که شاعیره
نوێخوازه کان زور پێیان له سه ر دا شه گرت ، وشه کانی ره مه ز و
ره مه زکاری بوو . به واتاییکی تر ، شاعیره نوێخوازه کان ده یان نویست
به ره مه کانیان له سه ر قوتا بخانه ی سه مبولیزم Symbolisme (سه
عه ره بی : الرمزیة) حسیب بکری . به لام بو مان هه یه پرسیه یاری
بکه ین : ئایا به راستی شه وشیه رانه سه مبولین؟ تاکه تاکه ، یا
سه رجه م بو یان هه یه شه و لافه لی بدهن؟ له راستیه دا وه لام
دان وه ی پرسیه یاریکی وا گران نه له توانای مندا یه و ، نه
وتاریکی وا کورت ده توانی به هانا یه وه بیته . به لام هینه به خومنا
را ده په رموم که نه ختی ری بو وه لامدانه وه ی خوش که م ... میسزوو
ده لی سه مبولیزم له شیعه ردا ، وه ک قوتا بخانه یی ، له کوتایه یی

کیزۆلّهی بیله‌کان به شان، به دهست و په‌نجهی شمشالیت
چه‌یکیک گولّی رازاره و جوان
له‌سه‌ر خو گول بزیوریکه‌له منرگی سوپسنه و هه‌لالّسه‌ی
بوون خوشی دیوی میرگه‌پیان

بیکه به ئیکلیلی گۆری ، له گیانه‌لاشدا هه‌می‌شه
ناوی تووی له‌سه‌ر زوبان بیوو
به دهم وورپینه‌ی مه‌رگه‌وه ، یادی بوونی هه‌لالّان و
ناز و چریکه‌ی چاوکالان بوو

هو کوهی خالّ میل نه‌خشین ، ده‌ک فیدای په‌ر و بالّت بم
بفره بو تاشی سه‌ر لوتکه
قاسپه‌ت بی ، بانگ که ما موستای زمان و میژوو گه‌رایه‌وه
بو کوردستان جاریکی که

بلی شه و روژه‌ی رووناکی تاریکی شه و راده‌مالّی و
وولات روشن ده‌بیته‌هه‌وه
شه‌وسا چرووی پییره داری نه‌وه‌د و سی سالّی (وه‌هی)
سه‌رله‌نووی ده‌گه‌ش‌بیته‌وه

هو لاه و رووشنبیری کورد، هه‌رچه‌ن دوورم له کوردستان
به‌لام به دلّ له گه‌لتانم
زور خه‌فته‌بارم نه‌متوانی، شانیک بنیمه ژیر تهرمی
ما موستای میژوو و زبانم

به‌ره‌می سالّه‌های سالّی ده‌ست و په‌نجه و بیر و هوشی
ریزیان که‌ن له مووژه‌خانه
هه‌موو دیپری نووسینیکی ، گه‌نج و ساماسی وولاتسه‌ه
جی شانا‌زیی کوردستانه

ئاواته خوازی چلووره و، زهردهی ههتا و سه‌ر بیه‌فر و
شووشی سه‌هولیه‌ندانست بوو

جار جار که دلی پر ده‌بوو، باسی به‌سه‌رهاتی کورد و
میژووی کوئی یهک یهک ده‌ژمارد
به قه‌د گه‌لای داره‌به‌ن و به‌روو و مازووی دارستان
غم له دلیا جووشی ده‌خوارد

بانگی ده‌کرد هو هه‌زار می‌رد کوا هه‌زار مه‌ردی جارانت؟
کوا شوپره سواری بایانست؟
کوا ته‌پل و ئالا و ده‌به‌به‌ی روژانی خان ئه‌حمه‌د خانت؟
کوانی بابا ئه‌رده‌لانست؟

ئه‌مانه گریی سه‌ر دلی بوو... خه‌فته‌ی شه‌و و روژی بوو
هه‌تا مابوو له زیاننا
به‌لام که باسی خه‌باتی لاو و روژن‌بیرین ده‌که‌کرد
شامه‌رگ ده‌بوو له خووشیانان

هو پیری موغانی ده‌وری ئاته‌شکه‌ده‌ی خیلی زه‌رده‌شست
به سوژی گاته‌ی ئاو‌یست‌ستا
خوت ئاسایی وه‌ک دلسۆزیک، کوپریکی گه‌رم و گوپ ساز که
بو شین و پرسه‌ی ماموس‌ستا

کاکه‌ی شوانی شمال زه‌نی رانه‌مه‌ری گوندی (زیووی)ی
مولخواردووی نزیک گوپستان
قوربانی په‌نجه و لیوت بم، ده‌ی سا ئاوازیکی به‌سوژ
له جیاتی ته‌لقین و قورئان

ده‌خیلتم میمه‌کی ناو ره‌شمال، به کاسه‌ی دووی خه‌ست و خولت
جووشی دلی دامرینه‌ه‌وه
به بای فه‌قیانه و چاروکه‌ت - ته‌م و مژی هه‌ردوو چاوی
راماله و بی ره‌ویینه‌ه‌وه

پیره مه گروونی گهردن کەش ، دۆستی دیرینی (کەرده که) و
نیشانە ی سسەربەرزى وولات
وا مامۆستای زمان و میژوو بە کۆل و باری خەمەوه
بو ئیجگساری هاتەوه لات

ئەوا توفیقی (پیر وەهەبی) کۆچ و باری پێچایەوه و
بەرەو نیشتمان کەوتە ری
دەسا توفیقی (پیره میژد) ریگای خێلی پێ نیشان دە و
بیگەیینە هەواری نووی

کۆرپک بەستن بە یادی کۆن ، لەگەڵ ئەمین زەکی بەگی
خاوەنی میژووی کسوردستان
چۆلی چاوی دوژمنانە ، ئاخەکی پیره مه گروون و
مامەیارە و گردی سەیان

با وەجە ی ئەم سەر دەمە ی کورد کووی لە دەنگی هەرسێکتان ی
داخی سەر دلی دوژمنانە
دەستووری زمان ، شیعر و میژوو ، یی چەپکە گۆلی گوشاوه ی
بەرەمی ئیوه ی مەزنە

هۆ وولاتی نەوه ی کماوه ، ئەوا رۆلە ی جگەرکۆشە ی
دووڕە وولات و ئاوارە
گەرایەوه بیگرە باوەش ، بەینیکە ئیجگار یی ناز و
دلشکاو و خەفەتبارە

زۆر پەرۆشی ئاتەشکە دە ی هەزار سالە ی نا و دەربەند و
ئەشکەوت و لاقەد پالت بسوو
شەو و رۆژ ویردی دەمی بووی ، شەیدای دیمەنی دلگیری
لووتکە ی بەرزى خال خالت بوو

تینووی ئاوی ساردی کانی و بەفراوی تافگە و قەلبە زە ی
چیا و دۆلی کوپستانت بسوو

بۆ كۆچى دوايى مامۇستا تۇفيق وههبي

هاوار

"... وهكو ئاگادارن ، بهداخهوه ، مامۇستا تۇفيق وههبيمان له كيس چوو. بهداخهوه زۆر شت ههبوو دهبوايه بيكردايه له كاتى خويدا ، كه هيز و گورى تيا مابوو. بهلام شهو شتانه زۆر بهه ئالوزكارى و پهريپوتى بهجى هيشتووه. جا نازانم شهكهويته لايكى و چى بهسر دى! زۆرم ههز دهكرد كه بمتوانيايه له كاتى خويدا ههنديك لهو بهرهمانهيم ريك بختايه. بهلام شهوهنده تيكل و بيكهل و بلاون و مسوهدهكانى تيكلن شيشى يهك دوو كهس نييه. دهبي چهنده ليژنهيهكى بۆ بيك بهينرى بۆ ريك خستن و ناماده كردنى ...

لهسر داخوازي خوى كه ههتا مابوو زۆر جار دووبسارهه دهكردهوه ، كه هيج شتيك داوا ناكات جگه لهوهى كه مرد تهرمهكهى بهنهوه بو كوردستان و لهسر جياي پيردهمهگروون بنيئىژرى... وا ئاواتهكهى هاته دى و به هيمهتى برادهران و دوست و دلسوزهكانى تهرمهكهيان بردهوه بو كوردستان و له پيرهمهگروون نيژرا .

بهر له مردنى كه هيشتا هوشى مابوو ههموو جار بيك لييم نهرسى: توو خوت خهلكى چوارتاي بوچى تهرمهكته نه بهنهوه سهرسيري پشت چوارتا ، كه هاويينه ههوارىكى زۆر خوشه؟ شهى ووت نه... زۆر شتم لهگهل پيرهمهگرووندا ههيه . چونكه نيشانهى بهرزى و گهردن كهشى كورده ، بويه ههز دهكهم لهوئ بيم. شجا داواي شهوهى لى كردم كه له دواي مردنى هونراويهكى بۆ پيشكesh بكم. منيش شم ووت : توو شوينيكته ههلبزاردوه كه بهسر شهو لوتكهوه مهگهر كهوى سهر تاشه. بهرد و شوانه مهري رى زيوى و كچى بيلهكان به شان بينسه لات . جگه لهوانه لهو شوينه دا چى دهس شهكهوى؟ له وهرامدا شهى ووت: جا چى لهوانه بائتر ههيه! ... وا منيش لهسر شهو داخوازيهى شم هونراوه م پيشكesh كرد "

۸ مایس ۱۹۷۰

د. که مال فریادی خوشه و سیم

دو ده سنڌوهری زمان س کوروی که دهی نوسم، دویه له؛ په کنک س بد حافظستانه،
وه په له که س ترن بد شاگردو کان. په ل س حافظستان که به را مبر به لویه په کان س
ده سنڌوهره که په؛ برتبی دین له کنک آینه ده پیک س زمان س کوروی، به لوی که دانیانده
که له ده سنڌوهره که را ده بزرگی.

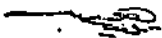
له وکرا باسی س سه رف و نه هره که ی حافظستان گه وروم به لویه شپه پیک بابان س
په هه تی ده که م، باپیری به برترتان به نه وه س که میرو نماینده س کورد، ده وروم که ناسپ که
خاوه ن س چ خرنیک س به زور زانیارتک س فراوان بود زانسته کان ی ده رسنانه که خانرا.
دو رسنانه = هه ووه. ده خیلستان بم نه پیک، نه وانه س زازوا هه له و ناقرونکی " خرنکه هه س
به خشنوه به نارپک بره کانان، که میشه که کا به خرنانه " .

له لویه شپه پیک بابان بچکه له زاننه کان ی کوروی و عاره بی و فارسی، شاره زام جه خرنیا و مباب و
هه نده سه و جه بریشی بر، ده له ماندا ده زوی ده ووه ده.

که وه که کستا که ره که دککا ده که م پیمدا پرای بکه پیک، برتبیبه له نوز کور پیک س عمارت که ی باپیرتان .

وه که که ره هه مژبیس س نه بی، هه ده لویه په پیک ی له که له وکنه پیک س سه رف ی پیک دژ
فیل. که تر خرم له که سته مژل به خرمه ت س که بیشتیم، وه کفتبه که بیم دپبو.
که م جاره که وه نده . تیر به خرنان ده سپرم، وه دوهام خرن که م بد خرنان و مال و
ضائقه که تان.

دوستی ورتانان

د. که حال فربادی خوشه ویست،

کاغزه که تاخ به خوشی و مرگت. سپاس هم چاره له که ایانده دهه له که و تان بتر که
دو کاغزه لم بتر بنوسن. و که کتوه نژور چاک به بیان بی برده نه له کاغزه نوسینا نژور
سستم. به لدم کتوه خانانی لادی به زور و کور سستی. ناکه له کاغزه نژور ناردنبا. لدم وایه
من، له بانه هم کرده و نایه سنده و به شکم هده به ده سته و که بی کم به بژنه و بژسته
خرازی. که ویس نه بژنی منشه به نیمه که به. ددوی بایران خان ده بیان ورت: " ورتن ۶
چسته م بی. "

همه بکم به که فی دانیاری چه شنه چه شنده که دمه و بی برانیم به پیش بیستی دهنگ
نه و زهنگ وایه کتونه داکه له کاتی کویجا پاره و شترتی. به لدم که فوشس، کاتی نه و زهنگ
بوسیلو بژ ده نژور کتونه و که من هشتا نژور و یاریم مانی که. پیشکشی کوردی تازه له هده هده
سام نه کوردی. خوزگه که مپو ده زکاد به به بیتکان به یایه به گشت کارگرو نوکده له خرازی بژسته و
له زبسی له ورتا له کاردا برمایه له که له کتوه مانانرا ینگه و به بژ به ز کورده وی هده هدهنگی (تخافه) کورد.

منما بینده و سه و رسایره کاتان:

که که سه نادر بر و نه که بی گوهان نوکده وی عوسمانی برن، و اما له خرفدی هکوهی عوسمانی برن،
نایان نام. به لدم لدم ناشکریه که عه بدولو پاشا هه رگیز نه که براره ته و سلتانی. عه بدولو
پاشا سن برای هده: که عه د پاشا (که مپو سه ده خت بیان ۱۷۷۶ - ۱۷۸۶)، قادر پاشا
(بایره که وری عه محمد بیگی بیان)، عه د پاشا (باوکی هده بیگی بیان). نه مانه کور بی سلیمان
پاشا (۱۷۷۶ سه و نه خت ۱۷۷۷ سه رگت) برن

عه بدولو پاشا و یاره، لایانگی عوسمانی بره، چرنگه له پیش شیره نه و واده که "پرنه تو" و "پرنه تو"
کوی) به چوار سال (۱۷۷۸) شپری کرد له که له عه د پاشا برایت له "کلی زورده"، و شکا نادر
پاشا نوبری کردن. وای به غدا نه جیب پاشا که سلتانی گوت، له پاشا هده نون که عه د پاشا له پرنه تو (۱۷۷۶)،
عه بدولو پاشا کرد به هاکی سلتانی و نه نوکده نگه عوسمانی. که و سا عه د پاشا برای ته گیری بی کرد.
عه بدولو پاشا بی زانی، و نه گونی. عه د پاشا خوی و در باز کرد له به نپایان و برای کرد بژ به غدا بژ برای نه جیب
پاشا. نه جیب پاشا عه بدولو پاشا باغدا به غدا. نه جیب پاشا له پاشا نه که و به بژ له مست و پری
کورد

هم فق برای، هده و کلبانی هکته و له به غدا و نیساعیل پاشا. ناکه تری کرد به
خته سه پری سلتانی، و به هم دروایی را به و که بابائی بی، هده نه بی، به هده سه پری
سلتانی هده تا که مپو.

کلی شس، خدا یکا پرتی شاد بینده به یوت و بی و دهان خرفدی. هده هدهنگی کورد بونی.

قره تان
- عه بدولو پاشا -

سەرەرای کۆمەڵیک وتاری زمانهوانی و میژویی و فەلسەفی لێه
 کۆفارهکانی: گەلاویژ (بەغدا ۱۹۳۹-۱۹۴۹)، دەنگی گیتی تازە (بەغدا
 ۱۹۴۳-۱۹۴۷) و سومەردا (سومر گۆفاریکی زانستیە لە لایەن مدیریە
 الاثار القدیمةوه لە بەغدا بە عەرەبی و ئینگلیزی و فەرەنسی و
 ئەلمانی لە سالی ۱۹۴۴هوه ناوبەناو بڵاوئەکرێتەوه).

گەلیک بەرھەمی بە دەسنۆپی ماوەتەوه، کە پینۆستیان بێه
 بژارکردن و بڵاوکردنەوه ھەیە. گەلیک پرۆژەیی نووسینی ئی بە دەستەوه
 بو، بەتایبەتی لە بارەیی بێج و بناوانی زمانی کوردی و گراممەری
 زمانی کوردیەوه، کە بە ناتەواوی بەجۆی ھێشتون، بۆیە زمانی حالی
 ھەمیشە لەگەڵ نالی دا ئیوت :

" ھەکو نەھاری بەھاری درێژ و پایزی کورت

ئەمەل گەلیک و طەویل و ئەمەل کەمیک و قەصیر "

ما مۆستا ھەبی پیاویکی کەلەگەتی بەخۆ بو، تا ئەم سالانەیی
 دوایی تەندروستی زۆر باش بو، بیری زۆر تیز بو. جگە لە زمانیی
 کوردی و شارەزایی لە زاراوہ جۆرەجۆرەکانی دا، زمانی تورکی، فارسی،
 عەرەبی، ئینگلیزی و فەرەنسی ئەزانی. شارەزایی لە زمانی ئەلمانی
 شدا ھەبو. سەرەرای پایەبەرزیی و زانایی لێخۆ بایی نەبو
 روخۆش و قسە خۆش بو، زۆر ھەزی بە یارمەتی دانی خەلک ئەکرد. ھەک
 زانایەکی پایەبەرز بو، ئەفسەریکی لێھاتۆش بو. لە سالی دوایی دا
 تەندروستی باش نەبو، بەتایبەتی پاش کۆچی دوایی ئاسیا خانمی
 ھاوسەری، کە ئەویش ژنیکی زانا بو ھە جۆر یارمەتی مامۆستا ھەبی
 ئەدا. ھەردوکیان دۆ کورپان لێ بەجۆ ماوە: دکتۆر سزا کە پزیشکە و
 سڕۆش کە ھونەر مەندیکی مۆسیقارە.

لەگەڵ ئەم وتارەدا وێنەبەک و چەند نۆنەبەک لە نامەکانی
 ئەخەینە بەرچاو. ھیوادارم کە بەرھەمە چاپ نەکراوەکانی بە زویی
 بژار بکرتن و بڵاو بکرتنەوه.

" کۆ نەپای چەرخش شادمانی کەرد

کۆ داخی ھەسرت ھە گلگۆ نەو ھەرد *

یەکەمی سالی ۱۸۹۱ لە شاری سلیمانی ها تۆتە دنیاووە . (وێهیبی) نازناووە ،
لەبەر زبیرەکی و پێشکەوتنی لە خویندندا پێی بەخێراوە .

پاش تەواوکردنی خویندنی سەرەتایی و ناوەندی لە سلیمانی
چۆتە بەغدا (۱۹۰۵)، تا سالی ۱۹۰۸ لە قوتابخانەی سەربازی بوووە ،
ئەمجا بوووە بە ئەفسەر لە سوپای عوسمانی دا . لە سالانی ۱۹۱۱-۱۹۱۳ لە
شەڕەکانی بەلقاندا بەشدار بوووە ، ئەمجا لە جەنگی جیهانی یەکەم دا .
پاش جەنگ گەراووەتەووە بوو عیراق و گەلیک فرمانی میریی بێنیووە . لە
سالانی ۱۹۲۵-۱۹۲۹ بوووە بە مامۆستا لە کۆلیجی سەربازی لە بەغدا ،
ئەمجا کراوە بە (متصرف) ی سلیمانی . پاش را پەڕینی شەتی ئەیلوولی
۱۹۳۰ لە سلیمانی دور خراووەتەووە و رەوانەیی دەرەووی عیراق کراوە .
ماووەیەک لە شام و بیروت بوووە ، پاشان گەراووەتەووە بوو بەغدا . لە
سالانی ۱۹۴۴-۱۹۵۰ چەندجار وەزیری زانیاری و ئابووری بوووە . لە ۱۹۴۸-
۱۹۵۶ ئەندامی (مجلس الاعیان) بوووە . لە کاتی شوێنی چوار دەیی تەمموزی
۱۹۵۸ دا لە تورکیا ئەبیت ، ئیتر ناگەریتەووە بوو عیراق . ئەچیت بوو
لەندەن و لەوێ ئەمینیتەووە تا کۆچی دوابی ئەکات لەهێکانونی دوووەمی
۱۹۸۴ دا . لەسەر راسپاردەیی خۆی تەرمەکی براووەتەووە بوو سلیمانی و لە
چبای پیرەمەگرون نیژراووە .

مامۆستا وێهیبی خاوەنی زانیاری یەکێ فراوان بوو لە زانستی
زمانەوانی و فەلسەفە و میژوودا و یەکەم کوردە کە لەسەر بناغەیی
زانستی زمانە ئیندۆئەوروپییەکان لە زمانی کوردیی کۆلیووەتەووە .
لەم بارەییووە گەلیک کتیب و وتاری نووسیووە کە گرنگترینیان ئەمانەن :

- دەستوری زمانی کوردی، بەغدا ۱۹۲۹ .
- خویندەواری باو (نوسینی کوردی بە لاتینی)، بەغدا ۱۹۳۳ .
- قواعد اللغة الكردية ۱ و ۲، بیروت ۱۹۵۶ .
- بهرام گور (بە عەرەبی)، بیروت ۱۹۵۷ .

- The Yazidis are not Devil-Worshippers, London 1962.

- A Kurdish-English Dictionary, Oxford 1966.

(بە هاوکاری لەگەڵ : C. J. Edmonds)

- Kurdish Studies I, London 1968.

تريش بگيرينه وه ، كه په يوه ندى يان به كوردى يه كهى ما مۆستا وه هبى .
يه وه هه به :

ما مۆستا وه هبى زۆر جار نوينه رى سلیمانى ئه بئیت له په رله مانى
سهرده مى پاشايه تى دا له عراق . به لām له هه لباژاردنى سالى ۱۹۴۷ دا
ناوى له ناو ئه وه كه سانه دا نابئیت كه خویان دانا وه بینه نوينه ر .
ئهممه سه رنجى هه ندى كه خوینده واره كانى ئه وه سهرده مه
را ئه كيشى . ما مۆستا برايم ئه حمهد به ناوى خوى و ئه وه كه سانه وه
ئهم بروسكه بهى له سلیمانى يه وه بو ئه نيرئیت بو به غدا :
" بو شالياره كوئى ئابورى ، كا كل چیه بو خونه پالوتنتان
بو نوينه رى ؟ " .

كا برا به ك هه بو له به غدا ، ناوى زه كى بو ، به ره چه له ك كورد
بو ، به لām چونكى له به غدا گه و ره بو بو ، كوردى باش نه ئه زانى ، زۆر
به گه رمى ها تو چوى دوكانه كهى وه ستا به شيرى ئه كرد . له گه ل به شير
به عه ره بى قسه ئه كرد . كا برا ئه بيستت كه له (يانه ئى سه ركه وتن)
ده و ره به ك كرا وه ته وه بو فير كردنى زمانى كوردى به سه ر په رشتى
پا به رز (معالى) توفيق وه هبى . به په رو شه وه ئه چئت بو يانه و خوى
نا ونوس ئه كات . پاش دويسى مانگ سه ري كى دوكانه كهى به شير ئه دات و
به و كوردى بهى له وى فير بو وه ده ست ئه كات به قسه كردن . به شير لى
تى ناگات ، به عه ره بى تى ئه خورئیت : انت شتگول . ئه وه هه ر به
كوردى وه لāmى ئه دات وه . له به شير وا به عه ره بى له بير چۆت وه ،
لى ئه پرسئیت : تو ئهم كوردى به له كوئى فير بوئیت ؟ " ، كا برا به
شانازى به كه وه ئه لئیت : له يانه ئى سه ركه وتن ، لای پا به رز توفيق
وه هبى به گ . " به شير ئه لئى : زه كى ئه فه ندى هه ر ئى ستا به غار بچو
بو يانه ، بلى وه هبى بئگ ها ئهمه كوردى به كه ت ، عه ره بى به كه م
به ده ره وه ! " .

ئهم قسه به به ئاماده بوئى ئاسيا خانمى خيزانى ما مۆستا
وه هبى و سروشى كورى گيپرايه وه ، زۆر پي كه نين . ما مۆستا وه هبى وتى :
راستم پي بلى ئه وه كه ره عه قلى به قسه وا ئه شكاف .

ئهمجا با بيتمه سه ر ئه ملي مه قصد :

ما مۆستا وه هبى ناوى توفيق كورى مه عرفه . له ۳۱ى كانونى

نەت بیستووە ضرب المثل سەد قەل و بەردی"
لە یەکتیک لە هەجوووەکانی شوکری فەزلی (۱۸۷۰-۱۹۲۶)ش دا ئەم
فەردە ئەهێنیتەوه یاد، کە ئەلێ:

" ھەر وەکو مەستی بە فەردی .... خوا رۆح بەسەری
مولحیدی کافر مەزەبگەر تۆش بە ئەو مولحەق نەکەم"

گەر دُنیا نەبومایە لەوێ مامۆستا وەهیبی شەحزی لە شیعەرە-
کانی شیخ رەزا بو، ئەم باسەم نەئەهینایە کایەو، ھەر خۆی لەبارە
شیخ رەزاو گەلیک قسەێ خوشی بو گێراو مەو، دامناو لە وتاریکی
تایبەتی دا لەسەر شیخ رەزا و شیعەرە بلاونەکراو کانی بیانوسم.
پیش ئەوێ لە قسەێ خوش بگوییەنەو، حەز ئەکەم لەسەر
مامۆستا وەهیبی شەو چەند قسەێکی خوش بگێر مەو:

سالی ۱۹۴۷ مامۆستا وەهیبی وەزیری زانیاری (معارف) بو. کوریک
ھەبو خەلکی سلیمانی، ناوی مصطفی قادر بو، پێیان ئەوت (مچە قالە)،
ئەوسالە قوتابخانەێ ئامادەیی ئەوا و کردبو. لە بەغدا ئەچیتە لای
مامۆستا وەهیبی، تا یارمەتی بەدات بو وەرگرتن لە یەکتیک لـ
کۆلیجەکانی بەغدا. مامۆستا وەهیبی وا ناسرا بو کە ئەو ئەندەێ پـ
بکریت یارمەتی ھەمو کەسێک ئەدات کە بچیت بـ لای . ئەو
رۆژە زۆر کەس چوون بو لای، نەختیک مانی ئەبیت، ئەلێت : کورم
گەوادیکێ کە ئێبە بچنە لای ؟" ئەویش ئەلێ، قوربان زورن ، بەلام
تو لە ھەمویان باشتريت ."

ھەر ئەوسالە بە بۆنەێ بریاری دا بەشکردنی فەلەستین و نوێ
کردنەوێ پەیمانێ ۱۹۴۰ی عێراقی ئینگلیزی پەو، لە بەشی زۆری شارە-
کانی عێراق خۆپیشاندانێکی زۆر ئەکرا . بەرپۆبەری زانیاری (مدیر
المعارف)ی سلیمانی ئەوکاتە (عبد المجید حسن وەلی) بو. تەلەفۆن
ئەکات بو مامۆستا وەهیبی ، ئەلێت : قوتابی یەکان دەوام ناکەن، ھەمو
رۆژێک دینە سەر جادە و ھاوار ئەکەن برۆخی ... برۆخی، نازانین
چیان لەگەل بکەین " مامۆستا وەهیبی، کە ناسرا بو بە داھینەری
زۆر و شەێ کوردی پەتی، ئەلێت : پێیان بلێ لە مەولائین برۆخی،
بلێن برمی !"

چونکە ھاتینە سەر باسی و شەێ کوردی، پەتی ، ئەبیت دو باسی

توخوا پیاو دەم ئەخاتە دەم جنیو فرۆشکی وەک شیخ رەزاوێ با پیرم
 حەزی لە شەرەجنیو نەکردووێ . پاشان وای پیشان دا کە ئەبەسیت
 شیخ مەبەستی لە مەستی بەکی تر بیت ، کە هەر لەو
 سەردەمدا ژیاوێ . ئەمجا وتی : فرمو ، تا یێشەکی ئەحمەد پاشای
 بابان بخوێنەوێ ، توخوا ئەمە ستا یێشە ! . هیچ دەنگم نەکرد ، بەلام
 ئەمزانی کە شیخ رەزا راست مەبەستی لە مەستی بە فەندی با پیری
 مامۆستا وەهەبی بووێ . شیخ رەزا لە هەجووێ کە دا ئەلێت :

" هێند . . . . هەتیوان بە . . . . چووێ دا کەسی
 دەستیکی شکا بو بە منالی لە شەسە کەم دا
 حەققەن کە مەجیدی کوری زۆر طبیعی جەوادە
 سەد . . . . بە یەک لە حەزە بە بی پۆل و درەم دا "

مەستی بە فەندی دەستیکی گۆج بووێ ، یەکیک ئە کۆرکەنیشی ناوی
 مەجید بووێ ، کە برای رەشید مەستی بە و هەردوکیان ئەبنە خالی
 مامۆستا وەهەبی .

کوا یێ جارێکیان شیخ رەزا لە سلیمانی ئەبیت ، ئەچیت بو
 مالی مەستی بە فەندی ، ئەلێن لە مال نییە . ئەویش وای تێ ئەگات لە
 ماله و نایەوێت ببینیت . لەسەر خواجانشینە کە یێ سەر مالیان
 دا ئەنیشی ، شتیکی ئەنوسیت و ئەلێت : باشە کە هاتەوێ ئەم نامە یێ
 بەدەنی . " نامە کەش بریتی ئەبیت لە هەجووێ بە ناو بانگە کە یێ ، کە بەم
 جوړە دەست پی ئەگات :

" دەستیکی هەیه مەستی بە فەندی لە کەرەم دا
 میوانی عەزیزی هەیه دائیم لە حەرەم دا
 ئەلحەق ژنە کە یێ موشفیقه دەر حەق بە غەریبان
 سەد . . . . بە پۆم داوێ ، هەزاری بە عەجەم دا "

وێک من بیستوم مەستی بە فەندی شەحەزی لە شەرەشعەر کردووێ .
 ئەلێن جارێکیان لە مەجستیکی دا رو ئەگاتە شیخ رەزا و ئەلێت :

" بو شوڕشی ئەستۆم دە خوری شەر ئە فرۆشی
 با بیتهوێ مەیدانی قەسە گەر هەیه مەردی "
 شیخ رەزا ش دەم و دەست بەم فەردە وەلامی ئەداتەوێ ؛
 " من داکی هەزاری وەکو شۆم . . . . بە فەردی "

به‌بۆنه‌ی کۆچی دوایی مامۆستا توفیق وه‌ه‌بی یه‌وه (۱۸۹۱-۱۹۸۴)

د. که‌مال فوئاد

به‌رلین ۱۹۸۴/۴/۲۱

یه‌که‌م جار مانگی نیسانی ۱۹۶۸ بۆ که‌ چاوم به‌ مامۆستا توفیق وه‌ه‌بی که‌وت، له‌ مائه‌که‌ی خۆی له‌ لهنده‌ن چاوه‌پێی شه‌کردین. به‌ر له‌وه‌ ده‌میک بۆ ناویم بیستبو، زۆریش په‌رۆشی. دیتنی بۆم، به‌- تایبه‌تی چونکه‌ زۆری نۆسینه‌کانیم خۆینده‌بووه‌ و سوډم لێ وه‌رگرتبون. پاش شه‌وه‌ هه‌رچه‌ند ریگام بکه‌وتایه‌ لهنده‌ن زیاتر له‌ جارێک سه‌رم لێ شه‌دا. تا شه‌و توانای نۆسینی ما بۆ نامه‌مان شه‌گۆری یه‌وه‌، به‌تایبه‌تی له‌و سالانه‌دا که‌ له‌ زانستگه‌ی سلیمانی کارم شه‌کرد (۱۹۷۱-۱۹۷۴). به‌داخه‌وه‌ شه‌و نامانم لسه‌ به‌ر ده‌ست دا ئیبه‌ تا هه‌ندیکیان به‌خمه‌ به‌رچاوه‌، بۆ شه‌وه‌ی خۆینه‌رانی به‌پێژ سوډی لێ وه‌رگرن. ئیستا ته‌نیا ئی-چوار نامه‌یم له‌ لایه‌، که‌ سالانی ۱۹۷۴-۱۹۷۵ بۆی نارډوم بۆ به‌رلین، شه‌ویش له‌ وه‌لامی چه‌ند نامه‌یه‌کی خۆم دا. شه‌وه‌نده‌ی به‌ پێویستی بزایم له‌ پاشکۆی شه‌م وتاره‌دا ئه‌یان خه‌مه‌ به‌رچاوه‌.

دوا جار که‌ چاوم به‌ مامۆستا وه‌ه‌بی که‌وت، مانگی نیسانی ۱۹۸۲ بۆ، له‌گه‌ڵ مامۆستایان: برایم شه‌حمه‌د، عومه‌ر ده‌بابه‌ و خه‌مه‌ ره‌سۆل هاوار چۆین بۆ لای. له‌ مائه‌که‌ی خۆی له‌سه‌ر جیگا که‌وتبو، به‌لام له‌ قسه‌ خۆشه‌کانی نه‌که‌وتبو. شه‌یزانی من خه‌ز له‌ شیعی شیخ ره‌زا (۱۸۳۶-۱۹۱۰) شه‌که‌م، که‌ چاوی پێم که‌وت وتی: شه‌زانیته‌ شیخ ره‌زام به‌ درۆ خستۆته‌وه‌!" مه‌به‌سی له‌و شیعه‌ی شیخ ره‌زا بۆ که‌ تیا دا شه‌لێت:

" پیر که‌ کۆکی و ... دۆره‌ له‌ مردن هێشتا

ورده‌ شاهه‌نگی دوای کۆکه‌ نیشانه‌ی شه‌جه‌له‌"

جارێکیان لێم پرسی: مامۆستا، من وه‌کو بیستومه‌ باپیرتان (له‌ دایکه‌وه‌) مه‌ستی یه‌ فه‌ندی پیاویگی زانا و بی بی‌وه‌ی بووه‌، شه‌بی چۆی کردبێت که‌ شیخ ره‌زای به‌و جۆره‌ له‌ خۆی ورۆزاندووه‌!" وتی: جا

کوردەکان و مامۆستاکان .

من له کاروباری سیاسیدا هیچ کاتێ هاوکاریم لێکەڵ تۆفیق
وێههیی نهبووه . بەلام هه‌میشه حورمهت و رێژم کرتوووه . وه که له پاش
شوێشی چوارده‌ی ته‌مووزی ١٩٥٨ له لهندن مایه‌وه دیسانه‌وه نه‌وه‌نده‌ی
پێ نه‌چوو که مائی وێههیی به‌گ بو به یانه‌ی نه‌وانه‌ی که هه‌ز له
شيعر و نه‌ده‌ب و زمانه‌ی کوردی نه‌که‌ن وه زوڤه‌ی نه‌و کوردانه‌سه‌ی
تاهه‌زروی ده‌وروبه‌ریکی کوردانه‌ بوون . منیش وه‌ک زوڤه‌ی دۆسته‌کانی
هه‌رچه‌نده رێم بکه‌وتایه لهندن چاوپێکه‌وتنی تۆفیق وێههیی و گه‌وه‌ی
گرتن له قسه‌ خوشه‌کانی یه‌که‌م کار بوو که ده‌ستم نه‌دایه .

له‌به‌ر نه‌وه‌ی که مردن له چاره‌ی هه‌موومان نووسراوه و تۆفیق
وه‌هه‌بیش عومریکی درێژی به سه‌ربه‌رزی رابوارد ، هه‌رچه‌نده هه‌زیشم
نه‌نه‌کرد به‌ریت به‌لام که مرد پێم خوش بوو که به دیاره‌وه به‌ووم ،
وه نه‌وی شانازی پێوه نه‌که‌م نه‌وه‌یه که نه‌م هه‌شت لێره بنیژریت و
سه‌رکه‌وتم له‌وه‌دا که ته‌رمه‌که‌ی به‌ریته‌وه بو وولاته‌که‌ی خۆی له‌سه‌ر
پیره‌مه‌گروون ، نه‌و کێوه به‌رزیه‌ی که نیشانه‌ی بوون و مانی کورده‌ به
پێی وێهه‌یه‌ته‌که‌ی خۆی بنیژریت .

جا به‌ یۆنه‌ی چله‌ی نه‌م کورده دلسۆزه‌وه داوا له هه‌موو کورده
زمانه‌وان و پسه‌په‌ره‌کانمان نه‌که‌م که هه‌تا نه‌توانن هه‌ول بده‌ن که
به‌ره‌مه‌کانی ببن به مایه‌ی پێشکه‌وتن بو گه‌ل و نیشتمانکه‌مان که
نه‌مه‌ش ئاواتی هه‌ره به‌رزی ژیا‌نی بوو به‌مه‌ش نه‌توانین سه‌زای
بده‌ینه‌وه .

مهزبه ته و تهلگراف نووسين بۆ "عصبة الامم" و دهولتهى بهريتانيا
 بۆ داواکردنى مافى ره وای خويان. له م کاته ناسکه دا بهريتانيا و
 عيراق ويستان له خوشه ويستى توفيق وههبي و ناوبانگى باشى له
 نا و کوردا که لک وه رگرن به شکوئه و بتوانئ نهک هه ر ئه و هه رايان
 بۆ سکوژپنيتته وه به لکو هه لباژاردنىکى نار ه و اشيان بۆ رنکخات تا
 بتوانن به پار له مانىکى ده سکرد به گورجى مو عا هه ده که يان جئ به جئ
 سکه ن و به رگى شه رعيتى له بهر هه لدر وون. بۆ به جئ پهنانى ئسه م
 فرمانه گرنگه توفيق وههبي يان له مايسى ۱۹۲۹ دا کرد به موته سرفى
 سلیمانى که به کوورهى ئاگره که يان دا ئه نا. به لام هاتنى توفيق
 وههبي بۆ سلیمانى له هه موو روويه وه پئچه وانى ئاواتى ئسه وان
 به رى دا وه هه موو خه لکى کورداستان به مژده به کى خویشان زانى که
 له کاتىکى وا تهنگانه دا کورديکى وا به ناوبانگ و زيرهک و تئگه -
 يشتويان له ناودا بئت. جگه له وه ش توفيق وههبي خوئى که به رهئى
 زور که س هه ر له سه ره تا وه په يوه ندى له گه ل سه رکرده کانى بزوتنه وه که
 بووه و پرس و رايان وه رگرتووه که هاته سلیمانى و کارى گرت ه ده ست
 به کم ئامانجى ئه وه بوو که خزمه تى ئامانجى گه ل و نيشتمانه که ي
 خوئى بخاته پئش هه موو شتىکى تر. بۆ به وهک په کى که وه ته کار که بۆ
 رنکخستن و به دى هينانى داخوازيه کانى گه له که ي هات بئت. که
 بهريتانيا و عيراق له وه گه يشتن که توفيق وههبي به خزمه تى
 کورده وه خه رىکه نهک خزمه تى ئه وان به په له ئاخري ئاغستوسى ۱۹۳۰ دا
 نهک هه ر گواستيان وه له سلیمانى له وه زيفه ش ده ريان کرد سه ره راي
 هه موو هه را و هوریا و داواى خه لک بۆ گئران وه ي.

توفيق وههبي له جهزای ئه مه دا هه تا ئينقلابى به کر صدقى
 دوستى به ده رکاراى ولاتى و برسئتى مايه وه که به لای منه وه ئسه م
 ما وه به ي چند ناخوشى خوئى و خيزانه که ي تيا بو بئت ده ئه وه نده
 خيرى بۆ زمانى کوردى بووه چونکه خوئى خه رىک کرد بوو به مهراقه
 کونه که به وه که زمانى کوردى بزار بکات. نووسينى کوردى پئشخاته
 لاوان پئ بگه يه نئت. وه له م سالانه دا مال ه که ي له گه ره کى سينه کى
 به غدا سووبوو به يانه ي لاوانى کورد، ئه و کوردانه ي که بۆ خوئندن
 ئه چوونه به غدا. هه روا بووبوو به زياره تگای شاعير و ئه ديبه

له ئهسته موول، له م کاتانه دا ، بستان کهوا شیخ مهحموودی
 نه مر حکوومه تیکی کوردی دروست کردووه و توفیق وه هبی به کیکه له و
 زابانه ی که له گه لیر. ئه م جه ره هه موو زابته کورده کانی خسته
 جموجوول، چونکه توفیق وه به زابته کی زور به ناوبانگ بوو، وه
 بوونی ئه و له لای شیخ مهحموود خوشی و هیوا به کی زوری خسته
 دلمانه وه. وه له و باوه به دام که ئه گهر تورکه کان ریگه یان لای
 نه گرتینه به زوری ئه و زابانه ی که هه تا دوایی له گه ل تورک مانه وه
 ئه گه رانه وه بو وولات .

من یه کی بووم له وانیه له سه ره تای ۱۹۲۲دا به فیـــــراری
 گه رانه وه به غدا یه که م کس که له وه زاره تی دیفاعی عیراقدا چاوم
 پئی که وت توفیق وه هبی و به کر صدقی بوون. ئه مه له کاتیکدا که
 ئه توانم بلیم له مه دا هه فنا و پینجی زابته کانی مه قهری وه زاره تی
 دیفاع کورد بوون. وه ئه مانه ده ستیکی دریزیان بوو له دامه زانده
 و ریکهستن و فی کردنی جه شی عیراقدا . وه ئه مه یه که م چاوپیکه وتن
 و سه کردنم بوو له گه ل توفیق وه هبیدا ، وه له سه ر ته له فوئی ئه وان
 بو "نووری سه عید" که مودیری شورته ی عام بوو له گه ل توفیق وه هبی
 چووم بو لای وه و چاوپیکه وتنه وه دوا روژی من گورا ، وه وازم له
 خزمه تی جه ش هینا ، وه بووم به زابته ی پولیس .

له ۱۹۲۹وه مه سه له ی گورینی بهیمانی به ریتانیا و عیـــــراق،
 وه دووایی هینان به ئینتیداب و ئیعتراف کردنی به ریتانیا به
 ده ولته تی عیراقی سه ره خو هاته ناوانه وه . که ئه مه به یوه ندیکسی
 زور زوری به دووا روژی کوردی کوردستانی خوارووه وه هه بوو کهوا
 به پئی بریاری کومه لانی نه ته وه کان "عصبة الامم" وه له سه ر بناغه ی
 پاراستنی مافی نه ته وایه تی کورد و دامه زانده تی ئیداره یه به دلی
 دانیشه ووه کانی کوردستانی خواروو (وولایه تی مووسل "به سترابوو به
 عیراقه وه و هه ردووکیان خرابوونه ژیر ئینتیدابی به ریتانیا له ژیر
 چاودیری "عصبة الامم"دا . وه ئه م گورینه بنه ره ته یه که به ریتانیا
 و عیراق خه ریک بوون له به ینی خو باندا ، به بی هاوکاری و ئاگاداری
 کورد، جی به جی بکه ن، هه ستیکی کوردایه تی قوول و فراوانی کلپه
 پئی سه ند له سه رانه ری کوردستاندا . خه لکی که وتنه خو کو کردنه وه و

بیرهوه‌ری

عه‌لی که مال

لام وایه ما مؤستای گه‌وره‌ی کورد توفیق وه‌هیبی خوالی خوش‌بوو نه‌ک هه‌ر لای ئیوه‌ی به‌ریژ، که‌وا دۆست و خوشه‌ویستی بوون، لای هه‌موو کوردیکی دلسۆز شه‌وه‌نده ناسراوه هیچ پیویستی به پی تاساندن ناکات. ته‌نیا شه‌وه‌ی که‌له‌باره‌ی توفیق وه‌هیبی‌یه‌وه پیویستی به باسکردن و له‌سه‌ر دووان و لیکوئینه‌وه هه‌یه شه‌وه‌ به‌ره‌هم و نووسینانه‌یه‌تی که هه‌موو ژبانی له پیناویاندا به‌خت کرد. به‌لام وه‌کوو ئه‌زانن به‌داخه‌وه شه‌وه‌فرمانه‌ گرنگه نه له ووزه‌ی منایه و نه دانیشته‌که‌شمان بسۆ شه‌وه‌یه، وه ئه‌رکی شه‌وه‌فرمانه‌ گه‌وره و گرنگه شه‌که‌ویته شه‌ستوی کور و که‌چه‌ شاره‌زا و لیزانه دلسۆزه‌کانی نه‌ته‌وه‌که‌مان وه هیوام هه‌یه له پیناوی خزمه‌تی که‌له‌که‌یان و به‌ فیروونه‌چوونی ره‌نجی ما مؤستای گه‌وره توفیق وه‌هیبدا به هیچ جوړیک درینگی نه‌که‌ن.

جا سه‌باره‌ت به‌وه‌هوانه شه‌وه‌ی من شه‌مه‌وه‌ی باسی بکه‌م له‌باره‌ی خوالی خوش‌بووه‌وه‌ جوړ و چۆنیه‌تی ناسیاوییی خومه‌ هه‌گه‌لیدا، وه شه‌وه‌ سه‌رنجانه‌ی دۆستایه‌تی دوور و درێژمان له‌میشکما په‌یدای کردووه به‌رامبه‌ری .

توفیق وه‌هیبی به‌هوی هه‌لکه‌وتویی و لیبه‌شاه‌وه‌یی‌یه‌وه هه‌ر له‌ زووه‌وه‌ له‌ناو خوینده‌وار و تازه پیگه‌یشتووی کوردا ناوی ده‌رکردبوو. بیرمه له‌مه‌کتبه‌ی شیعدادی عه‌سکه‌ری بووم له‌به‌غدا شه‌مان بیست که‌وا فوئاد مه‌ستی ره‌فیق مه‌کتبه‌م براه‌کی زۆر زیره‌کی هه‌یه ئه‌رکانی هه‌ربه . روژیک بیستمان که‌وا براه‌کی فوئاد هاتووه بو مه‌کتبه‌که‌مان ده‌رسی (سه‌فریات) شه‌لیته‌وه به‌ئاخر سنف . هه‌موو شاگرده‌ کورده‌کان راه‌ه‌ستان که‌ شه‌م کورده هه‌لکه‌وتووه ببینن . که‌له‌سنف‌هاته‌ده‌ری لاوتکی قۆز و ئوخ به‌جلی زابتی عوسمانی‌یه‌وه نیشانی سنفی مه‌ترالیوژی هه‌لگرتووه ، زۆر له‌لامان شتیکی خوش‌بوو... له‌پاشا بیستمان دووای چه‌ند جی گورکی‌یه‌ک کراوه به‌زایه‌ت روکنی جه‌به‌هی فورات . پشاش برانه‌وه‌ی شه‌ری به‌که‌می جیهانی توفیق وه‌هیبی بو به‌شداری کردن له‌ خزمه‌تی گه‌ل و نیشتمان‌که‌یدا له‌ ۱۹۱۹ شه‌گه‌ریته‌وه شاری سلیمانی، که‌سه‌رچاوه‌ی بزووننه‌وه‌ی کوردایه‌تی شه‌بی له‌کوردستانی خواروودا .

مامۇستا تۆفيق وههبي كۆچى دوايى كرد

ساعات يەك و نبوى دواى نيوهرۆى رۆزى پېنجشەممە ،
رېكەوتى ۱۹۸۴/۱/۵ ، مامۇستا تۆفيق وههبي له نهخۇشانى
ميۆل سيكس ، له لهندهن ، كۆچى دوايى كرد . ئەم هەوالسە
ناخۇشە زوو دەنگى دايدەوه و خەلك له چەندان شار و ولاتسەوه
روويان له لهندهن كرد . لەسەر وهسيىتى خۆى تەرمەكەى برايهوه
بۆ كوردستان و لەوئيش خەلكىكى زۆر هاتن بە پيرىيسەوه و
پاشان لەگەليا چوون بۆ پيرەمەگروون بۆ ئەوهى بە يەكجارى
بە خاكى كوردستانى بسپيرن .

رۆزى ۱۹۸۴/۲/۱۲ ، له لهندهن ، كۆيوونەوه يەك پتيك هات
بە بۆنەى چلەى كۆچى دوايى مامۇستا تۆفيق وههبييهوه . مامۇستا
عەلى كەمال و مامۇستا ئىبراھيم ئەحمەد و كاك دارا عەتار
وتاريان تيدا خويندەوه . مامۇستا هاواريش شيعرئىكى خويندەوه
(كە لەگەل وتارەكەى مامۇستا عەلى كەمالدا بلاويان دەكسە -
ينەوه) . هەر وه ها كاك كەمال فوئاد وتاريكى خۆى و دوو نامە و
وينەيهكى مامۇستا تۆفيق وههبيى بۆ ناردوووين .

رۆزى ۱۹۸۴/۳/۴ له ئەنستيتووى كورد ، له پاريس ، پاش
پيشان دانى فلميک لەسەر مامۇستا وههبي ، خانم جويس بلاو
وتاريكى بۆ ئامادەبوون خويندەوه ، كە دەقەكەى له بەشى
كرمانجىي ژوووروى ئەم ژمارەيهدا بلاو دەكەينەوه .

بە كۆچى دوايى مامۇستا تۆفيق وههبي مرۆفتيك و زانا -
يەكمان له كيس چوو كە هەتا دلئى لەكاردا بوو نەدەوهستا له
خزمەتى زمانى كوردى .
(هيوأ)

ههندی تیپینیشم له سهر ههردوو لایه نه که ی رههیه . به لام لایه نی گهش و رووناکی زور له و ورده تیپینیا نه زالترن . . حدر شه کم له وهش دلنیا بیت که شه گهر هیوا به کی که نه بی له گو قاره هه ره چاکه کانی شه سهرده مهی گه له که مان ، بی گومان به کی که نه بی له و گو قارانهی که ناویان له میژووی شه ده ب و کولتووری گه له که مان ناسرپته وه .

فاضل که ریم شه حمهد

گو قاری " هه لو یست "

به ههول و کوشی دلنۆزانهی چند روونا کبیریکی ئاواره گو قاریکی نوئ هاته سهر خه رمانی کولتووری به گه له که مان ، ناوی " هه لو یست " ه و هه مو و وه رزی جاریک ده رده چی . ژماره به کی ، که له به هاری شه مسالدا گه بشته دهستی خوینهران ، جگه له روون کردنه وهی هه لو یستی لیبیرسراوانی ، چند وتاریکی گرنگ و به سوودی تی دایه ، وهک : سهره تای عیش ، بو تانی له نیوان خالی به که م و بازنده دا ، راپه رینی گه لی کورد له سالی ۱۹۸۸ ، نووسینی جه لیلی جه لیل ، به ره و مروقی گه ر دوونی و هه روه هه ا پروگرامی " ئاموژگای رو شنیری و هونه ری کورد " (ئارۆک) .

له کاتی که که شه هه واله خو شه به خوینسهران راده گه به نبن ، پر به دل ئاواتی سهر که وتن بو شه و روونا کبیره دلنۆزانه ده خوازین و ئومیده وارین ریشهی ها و کاری به کی توند و به تین له نیوانماندا داکوتین به هیوای ئالو گو ژ کردنی بیروبا وه ر و خزمه تی بیرو و کولتووری چه وسا وهی گه لی کورد .

(هیوا)

nûsin) dewrî sereki debînê. Boye legel giringî dan be wişe - pêwîst e giringîş be - (giramer) wate rêzmaneki yekgirtû bidrê, we be lay minewe, lem layeneşewe, pêwîst e zimanî edebî yekgirtû, wek le Iraq da gelale bûwe, bikrête nimûne, be taybetî ke şeweyekî pêşkewtûwe we le heman kat da asanî wergirtûwe, wek nebûnî nêr û mê bo nimûne. Boye cêgey xoyetî ke hewl bidrê rêzimanekî kurdî wa gelale bikrê ke bitwanê şewekanî tiriş bigrête xoy.

Derçûnî Hîwa be sê mang carêk zor keme we legelxêrayî em serdemeda naguncê. Boye we bizanîm govareke dewrêki ewto nebînê ger be lay kemewe nekrête sê mang carêk. Ca ger (îmkaniyatî) darayî tan hebê, wa bizanîm îmkaniyatî nûsinîş debê.

K.M.

Namey duwem

« ... jimare yekî Hîwam pê geyîşt, zor supas û be germîş pîrozbayî tan lê ekem bem boneyewe. Hîwadar im derkawtinî Hîwa bibête handerêk bo hemû nûser û şaire dilsozekan û bibête kokerewe û bizwêneryan bo ziyatir geşepêdanî kultûrî gele man.

Be giştî şêwe we nawerokî govareke be dil bû, herçend hendê têbinîm le ser herdu leyenekey heye. Belam layenî geş û rûnakî zor lew wirde têbinîyane zaltirin ... Hez ekem leweş dilniya bît ke eger Hîwa yekêk nebê le govare here çakekanî em serdemey gelke man, bê guman yekê ebê lew govaraney kê nawyan le mêjûy edeb û kultûrî geleke man nasirêtewe.

Fazil Kerîm Ehmed

كوردانهی (توركيا و سوريا) روون بكریتوه و نزيك بوونهوه له زمانى ئهدهبى يهكگرتوووه و فيربوونى كه تاكه ريگايهكه بوو شاره زابوون له كهچهرى ئىستامان - بيته ئامانجى سهرهكى هيواو - ئهستيتووى كورد. بويه نووسين به پيتى (عهرهبى) زور پيوستتره بوو ئهوهى نهوهكانمان لهو ميراته دانهبرين و ئهوانهى شاره زاشى نين بتوانن كهلكى لى وهرگرن.

گرنگى دان به زمان و ههولدانى نزيك كردنهوه و بهكخستنمهوى شيوهكان و دروست كردنى فهرهنگىكى گشتى - كاريكى پيروزه - بهلام ديسانهوه (شيوهى نووسين) دهورى سهرهكى دهبينى. بويه لهگهله گرنگى دان به وشه - پيوسته گرنگيش به - (گرامدر) واته ريزمانىكى يهكگرتوو بدرى ، و به لاي منهوه ، لهم لايه نه شهوه ، پيوسته زمانى ئهدهبى يهكگرتوو ، وهك له عيراقدا گهلاله بووه ، بكرته نمونه ، به تايبهتى كه شيوهيهكى پيشكهوتوووه و له هه مان كاتدا ئاسانانى وهرگرتوووه ، وهك نه بوونى - نير و مئ - بو نمونه . بويه جيگهه خويهتى كه ههول بدرى ريزمانىكى كوردى وا گهلاله بكرى كه بتوانى شيوهكانى تریش بگرته خوى .

دهرچوونى - هيوا - به شەش مانگ جاريك زور كه مه و لهسه گهله خيرايبى ئهه سهردهمه دا ناگونجى . بويه وازانم گوڤاره كه دهوړيكي ئهوتو نابينى گهر به لاي كه مه وه نهكرته ئى مانگ جاريك . جا گدر (ئيمكانياتى) دارايى تان هه بى ، وازانم ئيمكانياتى نووسينيش ده بى .

ك . م .

نامهی دووهم

" ... ژماره يهكى هيوام پى گهيشت زور سوپاس و به گهرميش پيروزيابيتان لى ئهكهه بهم بونهيهوه . هيوادارم دهركهوتنى هيوا بيته هاندهريك بوو هه موو نووسهر و شاعيره دلسوزهكان و بيته كوكهروه و بزوينهريان بوو زياتر گه شه پيدانى كولتوورى گه له كه مان . به گشتى شيوه و ناوه روكى گوڤاره كهه به دل بوو ، هه رچهنده

NAMEY HAWRÊYAN

Paş derçûnî jimare yekî «Hîwa» çend nameyek man le hawrêyanewe pê geyîst, tiyawda ray xoyan derbarey ew jimareye derdebrin. Êmeş waman be baş zanî em du nameyey xuwrewe bixeyne ber destî xôneran û le heman kat da dûpatî bi bikeynewe ke laperekanî em govare kiraweyen bo hemû core rexneyekî lêpîrsiraw, hemû core bîrûrayek ke geşe pê danî kultûrî gelî kurdî kirdibête binaghey hewl û koşîşî xoy.

Zorbey biraderan lew rayey kak K.M. dan ke salî du jimare zor kem e ; xoşman ew raye de rast dezanîn. Belma, bedaxewe, komalê kosp hen ke, heta êsta, le rêgay amadekirdinî salî du jimare ziyatir westaw in. Hîwadar in le dahatûyekî nîzîk da hendê lew kospane text bikeyn û be lanî kemewe salî sê jimare lem govare pêşkeş be xôner bikeyn.

HÎWA

Namey yekem

« ... jimare yekemî Hîwam bînî. Karekî baş e, gerçî çawerêm dekird zor be hêztir û pêztir bê. Şitî zor lawazî têda ye. Cîge leweş ewe rast niye ke (kelçer) rûnakbîrî kurdî wa nîşan bidrê le (sifrewe) dest pê deka ... Ême esta zimanêkî edebîy zor pêşkewtû man heye ke le Iraq û Iran da hezaran kitabî pê nûsrawin û be lay kemewe le sal 1918ewe le Iraq da her berdewam e we berew pêşawe. Boye be lay minewe - mîratî neteweyî man be şeweyekî serkî biritîye lew kelçerew bew zimane edebîye nûsrawe, pêwîst e em rastiye bo ew bira Kurdaney (Turkiya û Sûreya) rûn bikrêtewe û nîzîk bûnewe le zimani edebî yekgirtûwewe we fêrbûnî ke teke rêgayeke bo şarezabûn le kelçerî êsta man - bibête amancî serekî Hîwa û Enstîtûy Kurd. Boye nûsîn be pîtî (erebî) zor pêwîstire bo ewey newekan man lew mîrate danebrên û ewaney şarezaşî nîn bitwanin kelkî lê wergirin.

Giringî dan be ziman û hewldanî nîzîk kirdinewe we yek xistinewey şewekan û dirûstkirdinî ferhengêkî giştî karêkî pîroz e, belam dîsanewe (şewey

نامه‌ی هاورئی یان

باش ده‌رچوونی ژماره یه‌کی " هیوا " چند نامه‌یه‌کمان له هاورئی یانه‌وه پئی گه‌یشت ، تیایدا رای خویان ده‌رباره‌ی شه و ژماره‌یه ده‌رده‌پرن . ئیمه‌ش و امان به باش‌زانی شه دوو نامه‌یه‌ی خواره‌وه به‌خینه بهر ده‌ستی خوینه‌ران و له هه‌مان کاتدا دوو پاتی بکه‌ینه‌وه که لاپه‌ره‌کانی شه گوڤاره کراوه‌ن بو هه‌موو جوړه ره‌خنه‌یی‌کی لیپرسراو ، هه‌موو جوړه بیرورا یه‌ک که گه‌شه‌پئدانی کولتووری گه‌لی کوردی کردبیتته به‌ردی یناغه‌ی هه‌ول و کوششی خوی .

زۆربه‌ی براده‌ران له‌و رایه‌ی کاک‌ک.م. دان که سالی دوو ژماره زۆر که‌مه . خوشمان شه رایه به راست‌ده‌زانین . به‌لام ، به‌داخه‌وه ، کومه‌لی کوڤه‌هن که ، هه‌تا ئیستا ، له ریگای ئاماده کردنی سالی دوو ژماره زیاتر وه‌تاون . هیواداریین له داها‌تووبه‌کی نزدیکدا هه‌ندی له‌و کوڤانه ته‌خت‌بکه‌ین و به لانی که‌مه‌وه سالی سی ژماره له‌م گوڤاره پیشکه‌شه‌خوینه‌ر بکه‌ین .

(هیوا)

نامه‌ی یه‌که‌م

" ... ژماره یه‌که‌می هیوام بینی . کاریکی باشه ، گه‌رچی چاوه‌رپیم ده‌کرد زۆر به‌هیزتر و به‌پیزتر بی . شتی زۆر لاوازی تی‌دایه . جگه له‌وه‌ش شه‌وه راست‌نیه که (که‌لچهر) روونا‌کبیری کوردی وا نیشان بدری له (سفره‌وه) ده‌ست پئی ده‌کا ... ئیمه ئیستا زمانیکی شه‌ده‌بیی زۆر پیشکه‌وتوو مان هه‌یه که له عیراق و ئیراندا هه‌زاران کتیبی پئی نوسراون و به‌لای که‌مه‌وه له سالی ۱۹۱۸ هه‌وه له عیراقدا هه‌ر به‌رده‌وامه و به‌ره‌وپیشه‌وه چوه . بویه به‌لای منه‌وه - میراتی نه‌ته‌وه‌ییمان به شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی بریتی‌یه له‌و که‌لچهره‌ی به‌و زمانه شه‌ده‌بیه نوسراوه ، پیویسته شه راستیه بو شه بسرا

- 35 روژهن بهرناس ل سرباتیوی چهند گوتن
39 بنه‌نشا نارین و جه‌مه‌لیی هه‌ککاری
55 شاهینئ سووره‌کلی جفاتا پیغه‌مه‌ران

هه‌لیه‌ست

- 61 عوسمان سه‌بری زمان
62 ره‌شید سمو بیانی
64 جان‌کورد وه‌لاتئ زایینین ته‌زه
65 ریژان ئی په‌سانی
66 شه‌مین‌س سه‌یدو هه‌فالان
69 پرتووکین نوو

دوملکی

- 79 جه‌لادته‌ به‌درخان زاری دوملی و مه‌ولوودا عوسمان شه‌هندی
88 مالکیسانژ دم‌لکی میان دجیایا فاتشان
106 جه‌یده‌ر شه‌ی وه‌خت
107 عه‌لی کلچ ده‌وا مخه‌یلی ده
109 زلفی فول‌کلوری کوردی شه‌به‌ زارا‌فا دم‌لکی ۲

ناوه روک

به شی کرمانجی خواروو

- 6 نامی ها و پریان
- 11 ماموستا توفیق وههیی کوچی دوايي کرد
- 13 بیره وهری
به بونهی کوچی دوايي ماموستا توفیق
- 17 وههیی یه وه (1891-1984) د. که مال فوئاد
- 25 بو کوچی دوايي ماموستا توفیق وههیی ه اوار
- لیکولینه وه

- 29 سه میولیزم و ره میو
رؤشایی و تیشک ، سه رنج و ره خنه له
لیکولینه وهی چیروکی کوردی له غیرا قدا

د. جه مشید حه بده ری 53

- چهند سه رنجیکی سه ره تایی ده رباره ، دروست
- 72 بوونی شاری سلیمانی
هه لکه وت هه کیم
- 81 پیشانگای تابلوی کوردی

به شی کرمانجی ژوووروو

- 8 ژ " هیفتی " یی ره نامه
- 13 بیرانینا توفیق وههیی
جوئیس بلو

به لگه

- 17 بیرانین ئیحسان نووری پاشا
زمان و ئه ده بییات
- 29 چهند ئالیین ره وشا زمانی کوردی
فه رها د شاکه لی

کرمانج د ده ولسته تسانا دنییدا
ثایا بچ وه جهی مانه مه حررووم؟
بیاجومله ژبوچ بوونه مه حکووم؟

شهمدی خانسی
(سدهی حه قده یهم)

نه ورۆز شه کم

نه ورۆز شه کم، نه ورۆز شه کم،
نه ورۆزیکی به سۆز شه کم،
جه ژنی گهلی پیرۆز شه کم،
وهک کوردیکی دلسۆز شه کم:
شاههنگی نه ورۆز تۆز شه کم،
نه ورۆز شه کم، نه ورۆز شه کم!
نه ورۆزی من به هارییه،
زه رده خه نهی رووی سروشته،
له دهشتی رهنگین دیسارییه،
هر هبی من نا، جه ژنی گشته:
رۆزی زیانه وهی گهله،
هیی گژ و گیایه، هبی مهله.
نه ورۆز شه کم، نه ورۆز شه کم،
نه ورۆزیکی به سۆز شه کم،
جه ژنی گهلی پیرۆز شه کم،
وهک کوردیکی دلسۆز شه کم:
شاههنگی نه ورۆز تۆز شه کم،
نه ورۆز شه کم، نه ورۆز شه کم.

گۆران

شەم گۆنارە سالى دوو جار
ئەنستىتووى كورد دەرى دەكا.

ھېوا

كۇنلۇق رووناكىرىيە كىشىيە

ژمارە ۲ / مایسی ۱۹۸۴

ENSTÎTUYA KURDÎ

Enstituya Kurdî malbendeke çandîya serbixwe ye. Di sebata 1983 bi destê ronakbîrîne kurdên ji her aliyên Kurdistanê, hatiye danîn. Amanca wê beşdarbûna şerê ji bo parastin û pêşvebirina çanda gelê kurd e.

Civandina gencineyên çanda kurdî, çekirina ferheng û rêzimanên kurdî, lêgerînên li ser edebiyat, pîşe û dîroka kurdî, çapkirina kovar û kitêbên kurdî, pêkanîna kaset, sêlik û filmên kurdî şaxên bingehiyên xebata wê ne. Karekî wê yî serekeyê din jî nasandina çanda kurdî bi gelên cihanê ye.

Enstîtu dixwaze bibe cîgehekî xebatê ji bo hemû zimanzan, nivîskar, dîroknas, hinermend, pişekar û ronakbîrên kurd û dostên gelê me.

Ew ji bo jîyan û pêşveçûna xwe, hewcê alîkarî û tevkarîya her Kurdê welatparêz e.

Hîmdarên Enstituya Kurdî:
CEGERXWÎN, Ordixanê CELÎL,
Heciyê CINDÎ, Yılmaz GÜNEY,
HEJAR, KENDAL, Qanatê KURDO,
REMZÎ, Osman SEBRÎ, Ismet Şerif
VANLÎ, Tewfîq WEHBÎ, Nûredîn
ZAZA.

ئەنستیتووێ کورد

ئەنستیتووێ کورد مەلەبەندیکی کۆلتوویری سەرەخۆیە . لە مانگی قیفریە ١٩٨٣ بە کۆشی چەندان رووناکبیری کوردی هەموو بەشەکانی کوردستان دامەزرا . ئاماڵنجی بەشداربوونە لە خەبات بوو پاراستن و پەرەپێدانی کۆلتوویری گەلسی کورد .

کۆکردنەوێ گەنجینە کۆلتوویری کورد ، نووسینی فەرھەنگ و رێزمانی کوردی ، لیکۆلینەوێ دەرپارە ی ئەدەب و ھونەر و میژووێ کورد ، چاپکردنی گۆقار و کتیی کوردی ، ئامادەکردنی کاسیت و قەوان و فلمی کوردی ، ئەمانەن بنچینە ی چالاکییەکانی ئەنستیتوو .

ئەنستیتوو دەیهوێ ببێ بە جیگای کارکردن بوو هەموو زمانناس ، نووسەر ، میژووناس ، ھونەرمەند و رووناکبیریکی کورد و دوستی کورد . بوو مانەوێ ئەنستیتوو و پەرە سەندن ی پتیویتی بە ھاوکاری و بەشداربوونی هەموو کوردیکسی نیشتمان پەرۆەر ھەیە .

ھېوا

كۈنلۈك رووناك بېرىش كىتابى

ژمارە ۲ / مایى ۱۹۸۴